ТҮРКМЕНИСТАНЫҢ ЮСТИЦИЯ МИНИСТРЛИГИ

Халыкберди АТАЕВ

345
At12t
1998

ТҮРКМЕНИСТАНЫҢ ЖЕНАЯТ КОДЕКСИНЕ ДҮШҮНДИРИШЛЕР

(айратын маддалар боюнча)

Ашгабат — 1998 й.

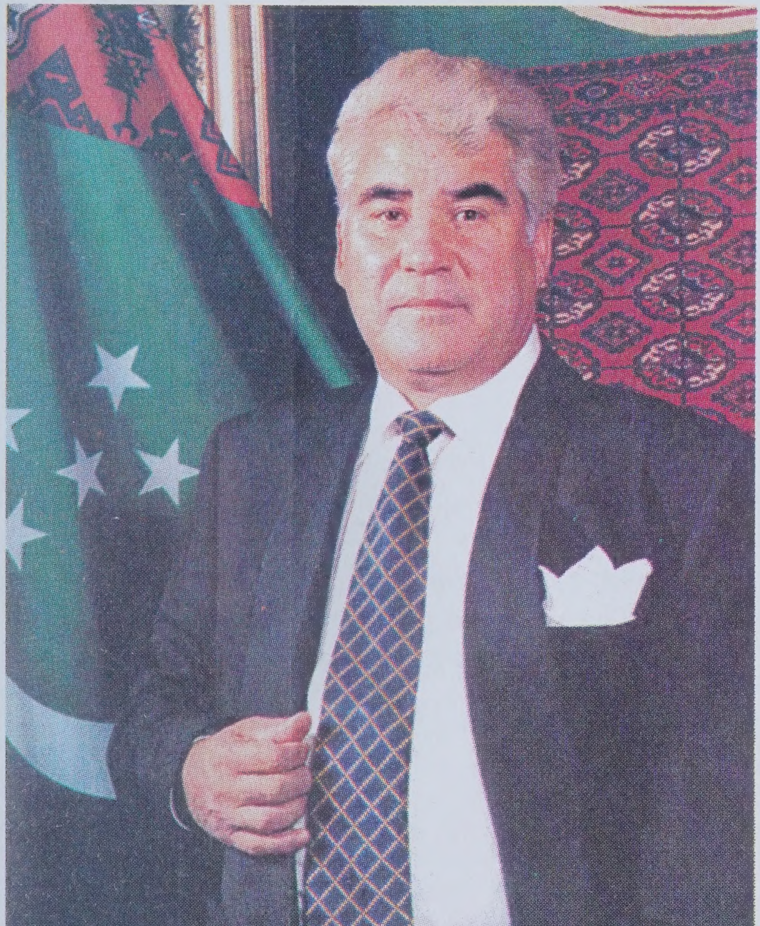

“Кануплар долы ве гышарныксыз дурмуша гечирилен халатында, дөвлет гүйчли боляндыр”

Сапармырат Түркменбашы

Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign Alternates

https://archive.org/details/turkmenistanyngj00atae

ТҮРКМЕНИСТАНЫҢ ЮСТИЦИЯ МИНИСТРЛИГИ

Халыкберди Атаев

ТҮРКМЕНИСТАНЫҢ ҖЕНАЯТ КОДЕКСИНЕ ДҮШҮНДИРИШЛЕР

(айратын маддалар боюнча)

ГИРИШ

Түркменистаның Меҗлиси тарапындан 1997-нҗи йылың 12-нҗи июлында кабул эдилен ве Түркменистаның Президенти тарапындан гол чекилен Түркменистаның тәзе, өзбашдаклык дөврүниң илкинҗи Җенаят кодекси 1998-нҗи йылың 1-нҗи январындан гүйҗе гирди.

Ыкдысадыетде җемгыетчилик эечилигине эсасланян, буйрук берижи-бюрократик доландырыш ве меркезлешдирилен доландырыш усулындан угур алан тоталитар дүзгүнли Советлер дөврүнде кабул эдилен Түркменистаның көне Җенаят кодекси базар ыкдысады гатнашыкларына эсасланян демократик, хукук ве дүнъеви дөвлет гурян өзбашдак түркмен дөвлетини канагатландырып билмеҗекдиги дүшнүкли затдыр. Шоңа гөрә-де тәзе Җенаят кодексиниң кабул эдилмегиниң зерурлыгы йүзе чыкды.

Шейлеликде, Түркменистаның Президенти Сапармырат Түркменбашының тәзе дөврүң хукук эсасларыны дөретмекде эдйән аладалары нетиҗесинде ве өзүниң гөнүден-гөни гатнашмагында Түркменистаның тәзе Җенаят кодекси ишленип тайярланылды ве кабул эдилди. Бу болса суд реформасының гечирилмегинде ве җенаят канунчылыгының кәмиллешмегинде эдилен айгытлы әдимлериң биридир.

Тәзе Җенаят кодексиниң Түркменистаның Конституция-сының 3-нҗи маддасында “Түркменистанда җемгыетиң ве дөвлетиң иң гыйматлы хазынасы адамдыр” диен мөчберсиз гымматлыклардан угур алып, адам хукугыны хем-де азатлыгыны горамакда, шейле-де онуң бәхбитлерине табын эдилен дөвлет, җемгыетчилик, хусусы ве бейлеки эечиликлере эсасланян кәрханаларың, эдараларың ве гурамаларың кануны бәхбитлерини үпҗүн этмекде улы әхмиети болар.

Тәзе Канун озалкысына гаранында дүйпгөтер үйтгешикдир, дүнйәниң хемме юрды үчин умумы хәсиете эе болан җенаятларың дүшүнҗеси дийәймесең, җенаятчылыкдан, онуң категорияларындан, җезаның гөрнүшинден ве белленишинден башлап, җенаятларың гөрнүшлерине ченли дүйпли үйтгешиклер гиризилендир, базар ыкдысады гатнашыкларда душ гелйән

343
А+12к
1998

бидүзгүнчиликлериң җенаят җогапкәрчилиги барасында йөрите гиризилен, ягны ыкдысады ве компьютер маглуматы чыгрындакы җенаятлар барасындакы бөлүмлери болса тәзе дүшүнҗәни берйән җенаятчылыклы херекетлердигини айтсак догры болар.

Бу Канун хукук уланылмагы билен багланышыклы ишлейән адамлар үчин-де, халк көпчүлиги үчин-де йөнекей ве дүшнүкли дилде язландыр, озалкы башга канунларда ве бейлеки хукук-норматив актларында гөзленип тапылян ве уланылян бирнәче хукук кесгитлемелери шу Кодексде өрән такык гөркезилендир.

Шу Кодексде җенаят ве җеза, җенаят җогапкәрчилигинден ве җезадан бошадылмагы, кәмиллик яшына етмедиклериң җенаят җогапкәрчилиги хем-де медицина хәсиетли мәҗбуры чәрелери уланмагың эсаслары ве тертиби умумы бөлегинде, адаты болан җенаятларың топлумындан башлап Түркменистаның дүнйә цивилизациясының дөвлет гурлушыгында ойлап тапан иң бир демократик эсасларыны дүзйән ичери ве дашары сыясатыны, шейле-де онуң халкара ылалашыкларыны җенаятчылыклы каст этмелерден горап билҗек нормалары парахатчылыга ве адамзадың ховпсузлыгына ве дөвлете гаршы җенаятлар барасындакы бөлүмлеринде, шахсыете гаршы, ыкдысады гатнашыкларында болян, харбы ве бейлеки җенаятлар айратын бөлегинде гөркезилендир.

Шейлелик билен тәзе Җенаят кодексиң кабул эдилмеги җенаят канунчылыгыны реформирлемегиң башлангыҗыны гоян хем болса, энтек эдилмели ишлер санардан көпдүр. Илки билен ол кануна догры дүшүнип, онуң талапларына лайык уланылмагыны газанмалы. Онуң үчин болса шу Кодексе дүшүндириш бермек зерурдыр. Шу дүшүндиришден хукук уланылмагы билен мешгулланян ишгәрлерден башга-да, ёкары окув җайларының талыплары ве гиң халк көпчүлиги пейдаланып билер диййип пикир эдйәрис.

Умумы бөлек

1 м а д д а. Түркменистаның җенаят канунчылыгы

(1) Түркменистаның җенаят канунчылыгы Түркменистаның Конституциясына, халкара хукугының умумы ыкрар эдилен

йөрелгелерине ве нормаларына эсасланяр хем-де шу Кодексден ыбаратдыр.

(2) Женаят жогапкәрчилигини беллейән айры-айры канунлар шу Кодексе гошулмага дегишлидир.

Дүшүндирилйән шу мадданың 1-нжи бөлегиндәки Түркменистаның женаят канунчылыгы барасында берлен дүшүндиришде канунчылыкда адамзат тарыхының бай тежрибесини өзүнде топлаян Түркменистаның Конституциясындан, халкара гатнашыкларында хукук эсасларыны гойян халкара хукугының умумы ыкрар эден йөрелгелериниң ве нормаларының эсасларындан ве шу женаят канунчылыгыны дөвребап кәмиллешдирйән Женаят кодексден ыбарат — дийлип гөркезилмеги Түркменистанда жемгыетчилик гатнашыкларында женаят канунчылыгының миземез сүтүнлериниң беркидилмесиниң аңлатмасыдыр.

Диңе шейле демократик принциплере эсасланян шу Кодексде гөркезилен нормалара лайыклыкда женаят жогапкәрчилиги болуп билер, женаят жогапкәрчилигини гөркезйән гайры канунлар хем шу Кодексде гөркезилмәге дегишлидир.

Түркменистаның Конституциясының 21-нжи маддасында гражданине суд этмек я-да жеза бермек диңе кануна лайыклыкда судуң карары эсасында болуп билер дийилмеги хем женаят канунчылыгының өзениниң адам хукугының беркарар эдилмегинден угур аляндыгының ве онуң горагының юридик эсасларының миземездигиниң кепиллендирмесидир.

Түркменистаның ыкрар эден халкара конвенцияларында я-да ылалашыкларында женаят жогапкәрчилиги барасындакы гөркезилен дүзгүнлер шу Кодексде дегишли нормалар гөрнүшинде гөркезилмелидир. Шоңа гөрә-де халкара актларында белли бир жеза чәрәниң гөркезилмейәндиги ве канун боюнча женаят жогапкәрчилиги бабатында гөнүден-гөни уланылып болмаяндыгы себәпли, олары шу Кодексе гиризмезден адамының женаят жогапкәрчилиги барасындакы меселәни чөзүп болмаз.

2 м а д д а. Женаят кануичылыгының везипелери

(1) Түркменистаның женаят кануничылыгы шахсыети, гражданларың хукукларыны ве азатлыкларыны, жемгыетиң ве дөвлетиң бәхбитлерини, эечилиги, жемгыетчилик тертибини, Түркменистаның гарашсызлыгыны, конституцион гурлушыны ве битараплык статусыны, парахатчылыгы ве адамзадың ховпсузлыгыны женаятчылыклы хыянатчылыклардан горамак, шейле хем женаятларың өңүни алмак везипелеринден ыбаратдыр.

(2) Бу везипелери амала ашырмак үчин Түркменистаның женаят кануничылыгы женаят жогапкәрчилигиниң эсасларыны ве йөрелгелерини беркидйәр, жемгыетчилик ховплы болан хайсы этмишлериң женаятлар болуп дуряндыгыны кесгитлейәр ве шоларың эдилендиги үчин жезалары ве гайры женаят-хукук тәсир чәрелерини беллейәр.

Түркменистаның Конституциясының 3-нжи маддасында "Түркменистанда жемгыетиң ве дөвлетиң иң гымматлы хазынасы адамдыр. Дөвлет гражданың өңүнде жогапкәрдир. Ол шахсыетиң эркин өсмеги үчин шерт дөредилмегини үпжүн эдйәр, гражданың жаныны, намысыны, мертебесини ве азатлыгыны, шахсыетине элдегирмезлигини, тебигы хем миземез хукукларыны гораяр" — дийип гөркезилмеги адамының хукукларының ве азатлыгының, оларың абаданчылыгының кепиллендирмеси болан жемгыетиң ве дөвлетиң бәхбитлериниң, эечилигиң, жемгыетчилик тертибиниң, Түркменистаның гарашсызлыгының, конституцион гурлушының ве битараплык статусының, парахатчылыгы ве адамзадың ховпсузлыгыны женаятчылыклы хыянатчылыклардан горамаклыгың женаят кануничылыгың нормаларының өзени болмалыдыгыны аңладяндыр. Шол нукдай назардан, шу Кодексиң айратын бөлегиниң шахсыете гаршы ве шонуң билен багланышыклы женаятлар барасындакы бөлүмлеринден башланмагы хем оларың женаятчылыга гаршы гөреш басганчакларының ёкары дережесинде дуряндыгының аңлатмасыдыр.

Женаят кануничылыгының эсасы везипелериниң бири-де, женаятчылыгың өңүни алмакдыр. Онуң нормаларында жогапкәрчилигиң болмагы үчин бирнәче гүнәни агырладян хем еңиллёдйән ягдайларың эдилен женаятчылык этмишиниң жемгыет

үчин ховплулык дережесиниң ве нетижесиниң, шейле-де гүнәкәриң шахсыетиниң гөз өңүнде тутулып, хер бир гүнәкәре айратынлыкда жеза чәресиниң белленилмеги хем женаятың агыр нетижелериниң өңүни алмакда дегишли тәсири етирип билер. Шейле-де, Женаят кодексиниң чап эдилмеги, ол барасында метбугатың чыкыш этмеги, халк арасында дүшүндириш ишлериниң гечирилмеги хер бир адамының канунчылык барасындакы хукук дүшүнжесини артдыряр, ол болса шолар ялы адамлар тарапындан бидүзгүнчилигиң эдилмегиниң өңүни алмаклыкда дегерли тәсирини етирип билер.

Дерңев ве дознание органлары хер бир женаятчылыклы херекет барасында объектив, долы ве хемметараплайын барлаг ишлерини гечирсе, женаятың болмаклыгына гетирен себәплерини аныклап, оны ёк этмек үчин дегишли чәрелер гөрүп, канунның талапларыны долы бержай эдип ишлеселер, суд хем кануна лайык адыл карарыны чыкарса, диңе бир гүнәкәр я-да суд эдилен дәл, эйсем онуң хоссарлары, онуң билен гатнашыкда болан адамлар, хатда суд процесине гатнашанлар үчин хем женаятчылыклы херекетлериң гайталанмазлыгы үчин өз тәсирини етирип билер.

Шейлелик билен женаят канунчылыгында гөркезилен везипелери амала ашырмак билен хайсы херекетлериң женаятчылыкдыгы, шахсыете, жемгыете ве дөвлете гаршы нәхили ховплы херекетлериң женаят боляндыгы ве оңа нәхили жеза чәресиниң белленилйәндиги гөркезилендир. Хер бир адам болса, женаят кануны тарапындан гадаган эдилен херекетлери ве олар үчин белленилйән жеза чәресини билмеклиге болан мүмкинчиликлерден пейдаланып билйәндир.

6 м а д д а. Женаят канунының гүйжүниң ызына херекет этмеги

(1) Женаят эден адамың женаят жогапкәрчилигини арадан айырян, жезасыны еңиллешдирйән я-да ягдайыны башга хили говуландырян канунның гүйжи ызына херекет эдйәр, ягны ол бу канун гүйже гирмезинден өң дегишли этмиш эден адамлара, шол санда жезасыны чекйән я-да жезасыны чекен, йөне суд эдиленлик айбы болан адамлара хем дегишлидир. Этмишиң женаятчылыклыдыгыны беллейән, жезаны гүйчлендирйән я-да

адамың ягдайыны ярамазлашдырян кануның гүйҗи ызына херекет этмейәр.

(2) Эгер тәзе җенаят кануны этмиши үчин җезасыны чекйән адамың этмишине җеза берилмегини еңиллешдирсе, белленилен җеза тәзе канунда гөз өңүнде тутулан чәклере лайыклыкда гысгалдылмага дегишлидир.

Түркменистаның Конституциясының 43-нҗи маддасында "Эгер кабул эдилен тәзе канун гражданың ягдайыны ярамазлашдырян болса, оны өң болуп гечен ягдайлар барада уланмак болмаз. Хайсыдыр бир херекет өзүниң эдилен махалында хукук тертибини бозмадык болса, шейле херекет үчин хич кими җогапкәрчилиге чекмек болмаз" диен эсасландырыҗы норма лайыклыкда шу дүшүндирилйән маддада җенаят кануның гүйҗүниң онуң ызына херекет этмеги барасында гөркезилмеги җенаят канунчылыгының адамының бәхбитлеринден угур алян ынсанперверлигиң йүзе чыкмасыдыр дийсек хем ялңышмарыс.

Җенаят кануның гүйҗүниң ызына херекет этмеги шол канунчылыгың херекет эдйән вагтыны эсасландырян нормадан дашары чыкян айратын бир дүзгүндир. Шонда, эгер-де, тәзе канун гүнәкәриң җогапкәрчилигини айырян, җеза чәресини еңледйән процессуал хукукларыны гиңелдйән, акланмага болан хукугыны артдырян я-да бейлеки ягдайларда онуң ягдайыны еңиллешдирйән халатында, онуң гүйҗи ызына херекет эдйәндир. Бейле дийиллиги шейле еңилликлер билен багланышыклы тәзе канун кабул эдиленде ол гүйҗе гирмезинден өң лөрән җенаятчылыклы херекетлере я-да шонуң билен багланышыклы хукук гатнашыкларына-да дегишлидир диймеклир. Эмма онуң терсине, гүнәни я-да гүнәкәриң хукук гатнашыкларында болан ягдайыны агралдян ягдайында кануның гүйҗи ызына херекет эдип билмез. Оңа мысал эдип, гүнәни ве канунда гөркезилен җеза чәресини агралдян, шертлейин суд эдилмегиң мөхлетини узалдян, җенаяты маддалашдырыш аламатларыны агырлашдырян ягдайда гөркезилсе, гүнәкәриң процессуал хукуклары белли бир дережеде чәклендирилсе ве бейлеки гүнәкәр үчин хер бир ягдайыны агырлашдырян ягдай дөрәнде тәзе кануның гүйҗүниң ызына херекет этмейәндигини гөркезмек болар. Шулар ялы ягдайларда

эдилен женаятчылыклы этмиш үчин шол дөврде херекет эден кануны уланмак болар.

Шу ерде ене-де бир зады беллесек ерликли болармыка диййәрис. Гүнәниң агырлыгы дең болан ягдайына тәзе ве көне канунларда гөркезилен эсасы ве гошмача җеза чәрелерини деңешдирмек аркалы хайсы кануның хас агырдыгыны аныклап болар. Мысал үчин, хайсы канунда җезаның мөхлети аз я-да ашакы дереҗеси хас ашак болса я-да гошмача җеза чәреси гөркезилмедик болса, шол кануна еңиллешен диймек болар.

Довам эдйән җенаят эдилип, гүнәкәриң җенаятчылыклы херекетлер тәзе канун гүйҗе гиренден соң хем довам эдилен болса, мысал үчин, дезертирлик, биканун яраг сакламак, наркотики серишдәни я-да психотропия маддасыны биканун сакламак йүзе чыкса, онда тәзе канун гүнәни агралдяндыгына гарамаздан, уланылып билнер.

Судлар ве дерңев органлары шу кануны уланмакда җуда үнсли болмалыдырлар, себәби гайдымлайын гүйҗи болан ягдайларда тәзе кануның уланылмазлыгы кануның бозулмагы болуп дуряр, мунуң өзи кабул эдилен чөзгүдиң ятырылмагына я-да үйтгедилмегине гетирйәр. Мысал үчин, Түркменистаның Президентиниң 1997-нҗи йылың 12-нҗи июлындакы Перманы билен улы мөчберли ве айратын улы мөчберли огурлыгың мөчбериниң хасаплайыш тертиби үйтгедилди, эгер өң иш хакының иң аз мөчбериниден хасапланылмагындан угур алнан болса, инди тәзе канун боюнча мунуң үчин иш хакының ортача айлык мочбери алыняр, мунуң өзи улы мөчберли ве айратын улы мөчберли огурламагың мөчберини бәш эсседен хем көп артдыряр. Тәзе кануның нормаларының уланылмазлыгы кабул эдилен чөзгүдиң биканун болмагына гетирйәр. Эййәм гаралып гечилен җенаят ишлери барада айдыланда болса, онда шейле еңиллик этмек зерурлыгы йүзе чыкан махалында тәзе канун хөкүми чыкаран суд, канунда гөркезилен ягдайларда болса хөкүми ерине етирилйән ердәки суд тарапындан хөкүми ерине етирмек тертибинде уланыляр ве гүнәкәриң херекетлери тәзе, еңиллешдирилен мадда билен маддалашдырылып, шонуң чәгинде хем тәзе җеза чәреси белленилмелидир.

10 м а д д а. Җенаят диен дүшүнҗе

Җенаят кануны тарапындан горалян объектлере зыян етирйән я-да зыян етирмәге ховп дөредйән, эдилен (херекет я-да херекетсизлик) җемгыетчилик ховплы гүнә этмиши җенаят дийлип хасап эдилйәр.

Херекетиң я-да херекетсизлигиң җенаят дийлип билинмегиниң эсасы шертлериниң бири җенаят кануны тарапындан горалян объекте эдилйән җемгыетчилик ховплы этмиш билен зыян етирилмегидир я-да зыян етирмәге ховп дөретмегидир.

Гүнә этмишиниң (херекет я-да херекетсизлик) җенаятчылыклы херекет болмагы үчин канун тарапындан горалян объектлере зыян етирйән я-да зыян етирмеклиге ховп дөредйән җемгыетчилик ховплы херекетлер болмалыдыр. Бейле дийилдиги җенаят болмагы үчин шу ашакдакы шертлериң герекдигини аңладяндыр:

1. Канунда горалян объектлер дийленде шу Кодексде ве бейлеки канунларда гөркезилип, оңа гиризилен җенаятчылыклы херекетлериниң объектине айтмак болар.

2. Җенаят җогапкәрчилигине чекмек үчин җогапкәрчилик шу Кодексде гөркезилен болмалыдыр.

3. Адамы җенаятчылыклы пикириң үчин җогапкәрчилиге чекип болмаз, себәби пикир этмеклик энтек җемгыетчилик үчин ховплы дәлдир. Ол диңе җенаятчылыклы херекетлери үчин, ягны дүшүнмек билен шу Кодексде гөркезилен җенаятчылыклы этмишлери эденлиги үчин җогапкәрчилиге чекилип билнер.

4. Этмишлер адамының эрк-ислегине баглыдыр, ягны белли бир максада я-да нетиҗә етмек үчин эрк-ислегиниң мүмкинчилигине ве шол вагт дөрән ягдайлара лайыклыкда төверегиндәки факторлара тәсирини етирмегидир. Шейле херекетлер гүнәкәриң өз ислегине баглы боляндыр. Эгер-де ол зорлук билен уланылмагы нетиҗесинде өз херекетлерине эрк эдип билмедик ягдайында херекет этсе ол җенаят болуп билмез.

Херекет этмек билен багланышыклы җенаят дийлип адамының өз аңына эрк эдип төверек-дашына тәсирини етирмеклигине дүшүнмек болар. Мысал үчин, башга бириниң эмләгини огурламак, зорлук уланмак, ёл херекетиниң дүзгүнлерини бозуп автоавария этмек ве башгалар.

Херекетсизлик диймек херекетлилигиң терсине этмели ишлере бипервай гарамак, херекетсизлиге эермек билен этмели иши амала ашырмазлыга айтмак болар. Шол херекетлери этмели адам тарапындан эдилмедик болса я-да херекети билен ховплы зыянлы нетиҗелериң өңүни алып билсе-де этмедик болса ве шол херекетлер шу Кодексде гөркезилен болса җенаятчылыклы болуп билер.

Этмишиң җенаят җогапкәрчилигине гетирмеги үчин канун тарапындан горалян объектлере җемгыет үчин ховплы зыяның етирилмеги я-да етирилмек ховпуның дөредилмеги герекдир. Түркменистаның озалкы херекет эден җенаят канунында гөз өңүнде тутулан хайсы-да болса бир этмишиң аламатлары формал тайдан бар хем болса, өз әхмиетлери себәпли җемгыет үчин ховплы дәл херекет я-да херекетсизлик җенаят болмаяр дийлип гөркезилипди. Шейле кесгитлемәниң тәзе, херекет эдйән Кодексде гөркезилмезлигине гарамаздан, шолар ялы этмишлер эдилен ягдайында җенаят җогапкәрчилигиң болмаянлыгы шу дүшүндирилйән маддада җенаят барасында берлен дүшүндиришден хем гөрүнйәр. Шоңа лайыклыкда җенаят кануны тарапындан горалян объектлере зыян етирйән я-да зыян етирмәге ховп дөредйән этмишлер җемгыет үчин ховплы гүнәли этмиш дийлип хасап эдилйәр. Диймек, шол херекетлер җемгыет үчин ховплы болмадык ягдайында оңа җенаят диймек болмаз.

Мысал үчин, башганың багындан 3-4 саны алманың огурланмагы я-да гаравулың геленсизлиги билен уҗыпсыз задың ёк болмагы шу Кодексде гөркезилен этмишлере формал тайдан габат гелсе-де, етирилен зыяның уҗыпсыз боланлыгы себәпли олара җемгыет үчин ховплы херекет диймек болмаз.

Шейлелик билен дерңев хем-де дознание органлары ве судлар диңе бир этмишиң формал тайдан шу Кодексиң Айратын бөлегинде гөркезилен белли бир маддада гөркезилен херекетлере формал тайдан габат гелмегини аныкламан, эйсем шол

херекетлериң җемгыет үчин ховплы гүнәдигини хем субут этмелидирлер.

Гүнәниң җемгыет үчин ховплулыгы болса етирилен я-да етирилип билинҗек зыяның хукук эсасландырыҗысыны ол я-да бейлеки габат гелйән җенаятың сыпатландырыш аламатлары билен деңешдирмек аркалы билмек болар.

11 м а д д а. Җенаятларың категориялары

(1) Гүнәниң агырлык дережесине ве формасына баглылыкда шу Кодексде гөз өңүнде тутулан этмишлер улы болмадык агыр, ортача агыр, агыр ве айратын агыр җенаятлара бөлүнйәр.

(2) Улы болмадык агыр җенаятлар дийлип, эдилен этмишлер үчин җенаят канунында ёкары җезасы ики йылдан көп болмадык мөхлет билен азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде гөз өңүнде тутулан билкастлайын ве сересапсызлыклы этмишлер хасапланыляр.

(3) Ортача агыр җенаятлар дийлип, эдилен этмишлер үчин җенаят канунында иң ёкары җезасы секиз йыла ченли мөхлет билен азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде гөз өңүнде тутулан билкастлайын ве сересапсызлыклы этмишлер хасап эдилйәр.

(4) Агыр җенаятлар дийлип, эдилен этмишлер үчин җенаят канунында иң ёкары җезасы он бәш йыла ченли мөхлет билен азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде гөз өңүнде тутулан билкастлайын ве сересапсызлыклы этмишлер хасапланыляр.

(5) Айратын агыр җенаятлар дийлип, эдилен этмишлер үчин җенаят канунында йигрими йыла ченли мөхлет билен азатлыкдан махрум этмек җезасы я-да өлүм җезасы гөрнүшинде гөз өңүнде тутулан билкастлайын җенаятлар хасапланыляр.

Җенаят канунчылыгында илкинҗи гезек җенаятың категориясы этмишиң хәсиетине ве җемгыет үчин ховплулык дережесине баглы эдилип гөркезилендир.

Җенаятың категориялары диен дүшүнҗәниң берилмеги хукук-уланыш ишинде, айратын хем җенаят канунында җенаятың агырлыгы, җеза чәресини белләмегиң ве ондан бошатмагың тертиби ве дүзедиш колонияларының гөрнүшиниң

кесгитленилмеги ялы айратын мөхүм меселелери дүзгүнлешдирмекде мөхүм әхмиети бардыр.

Кодексиң шу маддасы уланылан махалы шулары гөз өңүнде тутмак герекдир:

тәзе канун боюнча билкастлайын эдилен җенаят хем, сересапсызлык билен эдилен җенаят хем, җенаятың категориясы кесгитлененде деӊ дережеде гөркезилйәндир;

сересапсызлык билен эдилйән җенаятлар үчин Кодексде он бәш йылдан артык мөхлете азатлыкдан махрум этмек җезасы гөркезилмәнлиги үчин олар айратын агыр җенаятың категориясына гирип билмез;

айратын агыр җенаят дийип билинмеги үчин эдилен җенаят билкастдан эдилен болуп, азатлыкдан махрум этмек җезасы канунда 15 йылдан ёкары ве 20 йыла ченли болмалыдыр, я-да өлүм җезасы гөркезилмелидир;

эгер эдилен җенаят үчин азатлыкдан махрум этмек билен багланышыклы болмадык, ягны шу Кодексиң 44-нҗи маддасының 1-нҗи ве 2-нҗи бөлеклеринде гөркезилен җезаларың гөрнүшлериниң азатлыкдан махрум этмек я-да өлүм җезасындан башгасы иң ёкары җеза хөкмүнде гөркезилен болса, олар ялы җенаятлар улы болмадык агыр җенаятларың категориясына гирерлер;

җенаятың категориясы кесгитлененде судуң хөкүмде белленен җезаның гөрнүши я-да мөхлети дәл-де, эйсем диңе җенаятың анык гөрнүши үчин җенаят канунында гөз өңүнде тутулан иң ёкары җеза мөхлети назара алынмалыдыр;

шу Кодексиң 54-нҗи, 59-нҗы, 69-1-нҗи ве 68-нҗи маддаларыны уланмак аркалы канунда гөз өңүнде тутуландакыдан хас еңил җеза чәресиниң белленилмегиниң җенаятың категориясының кесгитленмегине тәсири ёкдур.

Шу халатда “ёкары болмадык” ве “ченли” диен дүшүнҗелере җенаятың категориясы кесгитлененде бирмеӊзеш дүшүнилйәр.

13 м а д д а. Җенаята тайярлык гөрмек

(1) Серишделери ве гураллары гөзләп тапмак, тайярламак я-да уланмага тайярламак, җенаят этмек үчин диллешмек я-да җенаят этмек үчин гайры шертлери билкастлайын дөретмек, эгер шунда җенаят адама баглы болмадык ягдайлар боюнча ахырына ченли етирилмесе, җенаята тайярлык дийлип хасап эдилйәр.

(2) Җенаят җогапкәрчилиги диңе ортача агыр җенаята, агыр я-да айратын агыр җенаята тайярлык үчин дүшйәр.

Җенаят этмәге тайярлык гөрүлмеги барасында җенаят җогапкәрчилиги диңе билкастдан эдилен, эмма улы болмадык агыр җенаятлардан башгасы үчин шу ашакдакы ики саны эсасы шертлериң ерине етирилмегинде болуп билер.

Биринҗиден, җенаят этмек үчин гуралларын ве серишделериң гөзленилмеги, тайярланылмагы ве җенаят этмәге ярамлы ягдая гетирилмеги, җенаят этмек барада диллешилмеги анык ягдайда, җенаят этмек үчин шертлери дөретмәге гөнүкдирилмелидир.

Мысал үчин, җенаят эдилмегини еңиллешдирмәге я-да җенаят эдилмегини үпҗүн этмәге гөнүкдирилен анык херекетлер болмадык махалы адамларың бир топарының хайсы хем болса бир җенаяты амала ашырмак барадакы мейлине җенаяты амала ашырмага тайярлык гөрмек хөкмүнде баха бермек болмаз.

Икинҗиден, шейле җенаятчылыклы мейил шол адама баглы болмадык ягдайлар боюнча ахырына ченли етирилмән билнер.

Айдалы, ики саны адам гапыны довүп огурлык этмек барада диллешйәрлер, мунуң үчин гапыны довмек үчин гуралы эдинмек зерур болуп дуряр, йөне велин олар соңра бу херекетлерден мейлетин боюн гачыряплар. Бу ерде диллешик болан хем болса, соңра җенаяты амала ашырмага тайярлык гөрмек барадакы соңракы херекетлер мейлетин ягдайда бес эдилипдир ве олар өз херекетлери үчин җогапкәрчилик чекип билмезлер.

Җенаята тайярлык гөрмек диймек җенаят этмеклиге шерт дөредйән такык херекетлери этмек диймекдир.

Адамының җенаят этмеклиге болан пикири үчин оны җогапкәрчилиге чекип болмаяр, себәби шонда ол шол пикирини амала ашырмак үчин такык херекетлери этмейәр. Шоңа гөрә-де җенаятчылыклы максады амала ашырмак үчин херекет эдилмедик я-да шейле херекетиң эдилмеги шүбхели болан ягдайында, ягны "ай, вагты гелер пейдаланарын-да", "габадына геленинде уланарын-да", "белки-де ягдай дөрәр-дә" дийип, җенаят эдиленде уланылып болайҗак гуралы сакламагы үчин адамыны җенаята тайярлык гөрүпсиң дийип җогапкәрчилиге чекип болмаз.

Җенаята тайярлык гөрмек көп дүрли болуп билер, оларың бирнәчеси барасында дуруп гечелиң.

Җенаят этмегиң гуралының гөзленилмеги гүнәкәриң шейле херекетлерини аламатландырып билер, ягны кануны я-да бикануна ёл билен ярагың, совук ярагың ве бейлеки гуралың эдинилмегине, сакланылмагына, огурлык я-да башга усуллар билен олары эле салмак үчин херекет эдинилмегине айтмак болар.

Җенаят этмек үчин серишдәниң эдинилмеги диймек, мысал үчин, укы дерманының җенаятың эдилмегине пәсгелчилиги айырмак ниети билен эдинилмегине, тебигы пәсгелчиликлерден гечмек үчин мердуваның эдинилмегине айтмак болар.

Җенаятчылыклы максады амала ашырмак ниети билен хер хили ёллар аркалы ярагың, пычагың ве адамының җанына каст эдип болҗак гайры шоңа меңзеш гуралларың эдинилмеги хем җенаята тайярлык гөрмеклиги аңладяр.

Бирнәче ягдайларда җенаятчылыклы херекетлери этмеклиги еңиллешдирмек үчин гуралларың белли бир дереҗеде үйтгешик гөрнүше гетирилмеги билен хем җенаята тайярлык гөрүлйәр.

Мысал үчин, гүнәкәр ярагының бардыгыны билдирмезлик ниети билен ав түпеңиниң гундагыны кесип голтуга салар ялы гөрнүше гетирйәр.

Җенаята тайярлык диңе бир җенаяты амала ашырмакда дегишли шертлери дөредйән гуралларың ве серишделериң гөзленилмеги, эдинилмеги, тайярланылмагы я-да кыбаплашдырылмагы дәл, эйсем җенаята биле гатнашар ялы

шәриклериң гөзленип тапылмагына ве ырылмагына җенаяты этмек үчин диллдүвүшигиң гурналмагына хем айтмак болар.

Җенаят этмек үчин гайры шертлер дөретмек дийлип ёкарда гөркезилен тайярлыгың гөрнүшлеринден башга, җенаяты амал этмек үчин анык шертлери дөредйән ягдайлара айтмак болар.

Оңа огурлык этмегинден өң җайың сигнализациясының ишлемезлиги үчин электрик симлерини кесмеклиги, гаравулың үнсүни совмак үчин йөрите шовхун дөредилмегиниң гурналмагы, ялан хабар иберип хеләкчилик чекениң белли бир ере гелмегиниң газанылмагы ве башгалары мысал гетирмек болар. Бу җенаятчылыклы херекетлер субъектив тарапдан билкастдан, гөни ниет билен эдилйәр, чүнки гүнәкәр җенаятчылыклы херекетлерини амала ашырмак үчин оңа долы дүшүнип херекет эдйәр.

17 м а д д а. Җенаятларың гайталанмагы

(1) Шу Кодексиң Айратын бөлегиниң бир маддасында я-да маддасының бөлегинде гөз өңүнде тутулан җенаятларың икисиниң я-да шондан хем көпүсиниң эдилмеги җенаятларың гайталанмагы хасап эдилйәр. Җенаят кодексиниң дүрли маддаларында гөз өңүнде тутулан ики я-да шондан хем көп җенаятларың эдилмеги диңе Җенаят кодексиниң Айратын бөлегинде йөрите гөркезилен ягдайларда шоларың гайталанмагы дийлип хасап эдилип билнер.

(2) Эгер өңки эдилен җенаятлар үчин олары эден адам җенаят җогапкәрчилигинден я-да җезасындан бошадылса я-да шол җенаятлар үчин канунда белленинлен тертипде суд эдиленлик айбы өз-өзүнден айрылса я-да айрылса, җенаят гайталанан дийлип хасап эдилмейәр.

Җенаятың айры-айры гөрнүшлери үчин җенаятың гайтадан эдилмеги җенаят җогапкәрчилигини агырлашдыряр, шонуң үчин хем суд ялңышлыкларының өңүни алмак үчин, шу ягдайлара үнс бермек герекдир:

а) бир кысымдан этмишлериң амала ашырылмагы, оларың хер бириниң җенаятың айры-айры дүзүмини эмеле гетирмеги бир маддада я-да мадданың бир бөлегинде гөз өңүнде тутулан җенаятларың гайтадан эдилмеги дийлип ыкрар эдилйәр;

б) хачан-да Җенаят кодексиниң Айратын бөлегинде Җенаят кодексиниң айры-айры маддалары аркалы гөз өңүнде тутулан җенаятларың хайсы гөрнүшлериниң амала ашырылмагы гайтадан эдилен дийлип ыкрар эдилйәндиги гөнүден-гөни гөркезилен болса, шейле халатларда җенаят гайтадан эдилен хасап эдилйәр;

в) хачан-да җенаят эден адамының өң эден җенаяты үчин җенаят җогапкәрчилигинден я-да темми бермекден бошадылмадык болса, я болмаса шу җенаят үчин суд эдиленлик айбы белленилен тертипде айрылмадык я-да өз-өзүнден айрылмадык болса, я-да җенаят җогапкәрчилигине чекмегиң я-да айыплав хөкүминиң ерине етирмеклигиң довамлылык мөхлети геченедик ягдайында гайтадан эдилен җенаят дийлип ыкрар эдилйәр.

19 м а д д а. Җенаятларың рецидиви

(1) Өң эдилен билкастлайын җенаяты үчин суд эдиленлик айбы болан адам тарапындан билкастлайын җенаятың эдилмеги җенаятларың рецидиви дийлип хасап эдилйәр.

(2) Ашакдакы халатларда җенаятларың рецидиви ховплы дийлип хасап эдилйәр.

а) эгер өң билкастлайын җенаяты үчин ики гезек азатлыкдан махрум эдилип суд эдилен адам тарапындан билкасилайын җенаят эдиленде;

б) эгер өң билкастлайын агыр я-да айратын агыр җенаяты үчин суд эдилен адам тарапындан билкастлайын агыр җенаят эдиленде.

(3). Ашакдакы халатларда җенаятларың рецидиви айратын ховплы дийлип хасап эдилйәр:

а) эгер өң билкастлайын агыр я-да ортача агыр җенаят үчин суд эдилен адам үч я-да шондан-да көп гезек азатлыкдан махрум эдилен болса, ол билкастлайын эден җенаяты үчин азатлыкдан махрум эдилсе;

б) эгер өң ол айратын агыр җенаяты үчин суд эдилен адам тарапындан айратын агыр җенаят эдиленде.

(4) Он секиз яша ченли эдилен җенаятлар үчин суд эдиленлик айбы, шейле хем шу Кодексиң 81 маддасы аркалы

belленилен тертипде айрылан я-да өз-өзүнден айрылан суд эдиленлик айбы рецидив хасап эдиленде назара алынмаяр.

Кодексде рецидив, ховплы ве айратын ховплы рецидив диен дүшүнже тәзелик болуп дуряр. Җенаятың агырлыгыны ве җемгыет үчин ховплудыгыны хасаба алмак билен, җогапкәрчилиги аныкландырмага хызмат эдйәр. Шонда шейле ягдай җенаят эдилен вагтындан хасап эдилйәндир.

Шу малда уланылан махалы шулары гөз өңүнде тутмак герекдир:

а) 18 яша ченли эдилен җенаят үчин, суд эдиленлик айбы, шейле хем канун аркалы белленилен тертипде суд эдиленлик айбының мөхлетиниң долмагы я-да айрылмагы хасаба алынмаяр;

б) диңе билкастлайын җенаят эдилмеги җенаятың рецидиви, шейле хем ховплы я-да айратын ховплы рецидив дийлип ыкрар эдилйәр;

в) канун аркалы белленилен тертипде айрылмадык я-да долунмадык суд эдиленлик айбы болан адамың билгешлейин җенаят этмеги җенаятың рецидиви дийлип ыкрар эдилйәр;

г) эгер җенаятың категориясына гарамаздан, билкастлайын җенаят эден адамың өң билкастлайын җенаят эдилмеги үчин азатлыкдан махрум этмәге иш кесилен болса ве ики саны айрылмадык суд эдиленлик айбы бар болуп, билкастлайын җенаят этсе, шейле хем билкастлайын агыр җенаят эден (ягны шол җенаят үчин канун боюнча иң ёкары җеза чәреси 8 йыллан ёкары ве 15 йыла ченли азатлыкдан махрум этмеги гөз өңүнде тутян болса) адамың өң билкастлайын агыр я-да айратын агыр җенаят эденлиги үчин айрылмадык ве долунмадык суд эдиленлик айбы бар болса, ол ховплы рецидив дийип ыкрар эдилйәр;

д) өң билкастлайын агыр ве орта агырлыкдакы җенаят эденлиги үчин үч ве ондан көп гезек азатлыкдан махрум этмәге иш кесилен адамың азатлыкдан махрум этмәге иш кесилен билкастлайын җенаят этмеги, шейле хем айратын агыр җенаят үчин суд эдиленлик айбы болан адамының айратын агыр җенаяты эден махалы айратын ховплы рецидив дийлип ыкрар эдилйәр. Шу ягдайы хем гөз өңүнде тутмак герек, ягны канун аркалы иң ёкары

темми чәреси, ягны 15 йылдан ёкары ве 20 йыла ченли азатлыкдан махрум этмек я болмаса өлүм җезасы гөз өңүнде тутулян билкастлайын җенаят хем айратын агыр җенаят дийлип ыкрар эдилйәр.

Өңки көне канундакысы ялы рецидив, ховплы рецидив ве айратын ховплы рецидив дийип билинмеги үчин ол барасында йөрите судуң хөкүми тарапындан билинмеги хокманы дәлдир. Эгер-де ол гүнәкәриң этмишлери нетиҗесинде рецидивиң хайсы-да болса бир гөрнүшине габат гелсе, оны дерңев органлары-да, суд хем ыкрар эдип, дегишли хукук нетиҗесини чыкарып билер.

27 м а д д а. Билкастдан эдилен җенаят

(1) Гөни я-да гытаклайын ниет билен эдилен җемгыетчилик ховплы этмиш билкастдан эдилен җенаят дийлип хасапланыляр.

(2) Эгер җенаяты эден адам өз херекетиниң я-да херекетсизлигиниң җемгыетчилик ховплы хәсиетине акыл етирсе, онуң җемгыетчилик ховплы нетиҗелерини өңүнден гөрсе, шоларың болмагыны ислесе я-да шол нетиҗелериң болмагының гутулгысыздыгыны өңүнден гөрсе, җенаят гөни ниет билен эдилен дийлип хасап эдилйәр.

(3) Эгер җенаяты эден адам өз херекетинин я-да херекетсизлигиниң җемгыетчилик ховплы хәсиетине акыл етирсе, онуң җемгыетчилик ховплы нетиҗелерини өңүнден гөрсе, ислемесе, йөне шейле нетиҗелериң болмагына дүшүнҗели ёл берсе я-да олара пархсыз гараса, җенаят гытаклайын ниет билен эдилен дийлип хасап эдилйәр.

Җемгыетчилик ховплы херекетлериң я-да херекетсизлигиң нетиҗесинде болан я-да болмалы ховплы нетиҗелерине адамының эрк-ислеги билен дүшүнҗели ёл бермеклигине ниетлилик дийип дүшүндирип болар. Ниетлилигиң дүйп маныcы адамының җенаятчылыклы хукук бозмалы этмишлериниң психики йүзе чыкмасыдыр.

Җенаятчылыклы хукук бозулмаларына дүшүнҗели ёл бермек диймек диңе бир адамының өз этмишлеринде такык бир җенаятың барлыгына дүшүнмеги дәлдир. Эйсем, херекетлериң

(херекетсизлигин) женаят кануны тарапындан ызарланяндыгы барасында умумы дүшүнҗәниң болмагы-да етерликдир.

Мысал үчин, хер бир адам башга бирини урмак болмаяндыгына, онуң женаят канунының бозулмагына гетирйәндигине дүшүнйәр. Эмма шонда этмишиниң нетижесиндәки етирен шикесиниң агырлык дережесине лайыклыкдакы женаят җогапкәрчилигини билмеклиги хөкманы дәлдир.

Адамының эден этмишлери билен онуң ховплы нетижелериниң арасында себәпли арабагланышыгы болмалыдыр. Шонда женаятчылыклы этмишлериниң ховплы нетиҗесиниң болмаклыгы оларың гүнәкәриң ниетлилигинде боландыгының аңлатмасыдыр.

Мысал үчин, гүнәкәр хеләкчилик чекени җаны үчин ховплы ягдая гетирип аязлы ховада мейданда галдыряр. Вагтында медицина көмегини алып билмәнлиги үчин хеләкчилик чекен өлйәр. Гүнәкәр херекетлериниң шейле агыр нетижелере гетирҗеклигине акылына етирйәр ве ислейәр, шоңа лайыклыкда хем ол женаят җогапкәрчилигине чекилмелидир.

Гөни я-да гытаклайын ниет диен дүшүнҗәни кесгитлемек үчин диңе бир шахсы хәсиетдәки маглуматлардан дәл, эйсем женаятың амала ашырылан ягдайындан хем угур алмак герекдир. Адамынын женаят этмәге акыллы-башлы эркин психики гатнашыгы шу ягдайлар билен шертленйәр:

гүнәкәр адамының хукуга терс херекетлери, женаятчылыклы максада етмегиң усуллары ве гураллары, амала ашырылян херекетлериң ишҗеңлиги хем-де хәсиети онуң амала ашырылан женаята болан гатнашыгына шаятлык эдип билер;

женаяты амала ашырмагың вагтыны ве ерини сечип алмак, женаятчылыклы максада гүррүңсиз ве пәсгелчиликсиз етмек үчин шертлери дөретмек;

женаяты амала ашырян адамының белли бир максада гөнүкдирилен херекетлери, хачан-да гүнәкәр адамының женаятчылыклы максада етмек үчин өзүне баглы болан әхли ишлери этмеги;

җенаяты амала ашыран адамының өз херекетлериниң гетирен нетиҗесине болан гатнашыгы, хачан-да гүнәкәр адам өз херекетиниң җемгыетчилик үчин ховплы зыянлы нетиҗелерине акыл етирсе ве шонуң йүзе чыкмагыны ислесе я болмаса оңа пархсыз гараса.

28 м а д д а. Сересапсызлык боюнча эдилен җенаят

(1) Җемгыетчилик үчин ховплы нетиҗелериң болмагына гетирен, өзүңе ынам эдиҗилик я-да харсаллык боюнча эдилен җемгыетчилик ховплы этмиш сересапсызлык боюнча эдилен җенаят дийлип хасап эдилйәр.

(2) Эгер җенаяты эден адам, өз херекетиниң я-да херекетсизлигиниң җемгыетчилик үчин ховплудыгына акыл етирсе, җемгыетчилик ховплы нетиҗелериң болмак мүмкинчилигини өңүнден гөрсе, йөне оларың өңүни аларын дийип еңилкеллелик билен хасап этсе, өзүңе ынам эдиҗилик боюнча эдилен җенаят дийлип хасап эдилйәр.

(3) Эгер җенаяты эден адам өз херекетиниң я-да херекетсизлигиниң җемгыетчилик үчин ховплудыгына акыл етирмесе, җемгыетчилик ховплы нетиҗелериң болмак мүмкинчилиги өңүнден гөрүп билмесе, хатда зерур үнслүлик ве хүшгәрлик боланда шолары өңүнден гөрмели ве гөрмеги мүмкин болан ягдайлакы җенаят харсаллык боюнча эдилен дийлип хасапланыляр.

Сересапсызлык гүнәниң икинҗи бир гөрнүшидир, шонда ниетлиликден айратынлыкда җенаятың ховплы нетиҗелерини инкәр эдйән гарайыш билен тапавутланяндыр, ягны гүнәкәр этмишлериниң ховплы нетиҗелериниң болмагыны ислемейәр ве оңүни алмак үчин етерлик чәре гөрендирин дийип хасап эдйәр.

Эгер-де сересапсызлыкда эдилен херекетлер ховплы нетиҗелере гетирмедик болса, шу дүшүндирилйән мадда лайыклыкда җенаят болмаяр.

Гүнәниң шейле айратынлыкдакы гөрнүшинде сересапсызлыкда эдилен җенаят боюнча җенаята тайярлык гөрмек, җенаят кастына дүшмек ве шәриклилик үчин җенаят җогапкәрчилиги болмаяр.

Ынам эдиҗилик билен херекет этмек диймек шундан ыбаратдыр, ягны гүнәкәр җемгыетчилик ховплы этмишлерине акыл етирйәр, ховплы нетиҗелерини болмак мүмкинчилигини өңүнден гөрйәр, эмма өңүни аларын дийип еңилкеллелик эдйәр. Шейле этмишлер эдиленде гүнәкәр ховплы нетиҗелериң болмазлыгы үчин мүмкин болан чәрелери гөрйәр. Эмма еңилкеллелиги билен эден этмишлериниң өңүни алып билмейәр.

Ынам эдиҗиликде этмишлериң ховплы нетиҗелериниң болмак мүмкинчилигини өңүнден гөрүп оңа гаршы чәре гөрсе, гытаклайын ниет билен җенаят эдиленде гүнәкәр шейле нетиҗелериң болмагыны өңүнден гөрйәр, эмма оңа бипервай гараяр.

Сересапсызлык билен эдилен җенаят үчин җенаят җогапкәрчилиги диңе гөнүден-гөни җенаят кануны́нда гөз өңүнде тутулан халатларда йүзе чыкяр.

Өзүңе ынам эдиҗилик билен җенаят эдилен халатында гүнәкәр адам өз херекетлериниң җемгыетчилик үчин ховплудыгыны муны ислемезден өңүнден билсе-де, онуң өңүни аларын диен умыт билен еңилкеллелик этсе, шунлук билен гүнәкәр адам билгешлейин ягдайда көпленч халатларда өзүни хем, бейлеки адамлары хем, я болмаса мадды гымматлыклары хем улы дереҗеде ховп астына дүшүрйәр.

Җенаятчылыклы сересапсызлык җенаятың җемгыетчилик үчин ховплы нетиҗелерине акыл етирмесе-де ве оны өңүнден билмесе-де, мүмкин болан шейле херекетлере сересапсыз чемелешмекден ыбаратдыр, эмма велин өз этмишлерине үнсли ве сересап чемелешен болса, шол ягдайы өңүнден дуюп билерди.

Сересапсызлык боюнча эдилен җенаят үчин җенаят җогапкәрчилиги диңе канун аркалы гөз өңүнде тутулан җемгыетчилик үчин ховплы нетиҗелер йүзе чыкан махалы дөрейәр.

Мысал үчин, аммар мүдири җайы ачык ягдайда галдыряр, харытлары гойбермеги башга адамлара ынаняр, шейле хем харытлар гөвнеҗай тертипде сакланмаяр. Бу херекетлерде шол адамың оңа сересапсыз чемелешмек аламатлары бар хем болса,

женаят жогапкәрчилиги диңе шу херекетлер билен дөвлете эп-эсли мөчберде зыян етирилен махалы йүзе чыкяр.

30 м а д д а. Гүнәсиз зыян етирмек (төтәнлик)

(1) Эгер адам этмишиң җемгыетчилик үчин ховплудыгына акыл етирмесе я-да өз херекетиниң (херекетсизлигиниң) җемгыетчилик ховплы нетиҗелериниң болмагының мүмкинчилигини өңүнден гөрмесе ве ишиң ягдайлары боюнча олары өңүнден гөрүп болмаса я-да гөрүп билмесе, этмиш гүнәсиз эдилен дийлип хасапланыляр.

(2) Эгер җенаят эден адам җемгыетчилик ховплы нетиҗелериниң болмак мүмкинчилигини өңүнден гөрен хем болса, йөне онуң психофизиологик сыпатларының экстремал шертлере я-да нерв-психологик тайдан салынян аграма лайык гелмезлиги нетиҗесинде оларың өңүни алып билмесе, шейле этмиш гүнәсиз эдилен дийлип хасапланыляр.

Гүнәли җогапкәрчилик җенаят канунларының эсасы йөрелгелериниң бири болуп дуряр. Шонуң үчин хем җенаят җогапкәрчилигине чекилйән адамының гүнәкәр херекетлери (сересапсызлык билен я-да билкастлайын) билен йүзе чыкан җемгыетчилиге ховплы зыянлы нетиҗелериң арасында себәп арабагланышыгы болмадык халатында җенаят җогапкәрчилиги йүзе чыкып билмез. Эгер шол адам җемгыетчилик үчин ховплы зыянлы нетиҗелериң йүзе чыкмагына диңе бир акыл етирмек я-да өңүнден гөрмезлик дәл-де, эйсем ишиң ягдайы боюнча шолары өңүнден гөрүп билмесе хем, шол адам зыян етирилмегинде гүнәкәр болмаяр, ягны зыян етирилмегинде гүнәкәр херекетлер я-да херекетсизлик болмаяр.

Шу мадданың 2-нҗи бөлеги уланылян махалы адамының нәсаглык ягдайы, ягны эгер ол хайсыдыр бир психофизиологики я-да нервнопсихологики етмезликлерден эҗир чекйән болса, дегишли эксперт комиссиялары тарапындан кесгитленилйәндигини гөз өңүнде тутмак герекдир. Адамының шейле ягдайының амала ашырылан этмишиң җемгыетчилиге ховплы зыянлы нетиҗелериниң өңүни алмак мүмкинчилигине тәсир эдйәндигине суд экспертиң гелен нетиҗесини хем-де шол адамының шахсыетине хем, амала ашырылан җемгыетчилиге

ховплы этмишиң эдилен ягдайына хем дегишли болан иш боюнча топланан материаллары хасаба алмак билен баха берйәр. Эгер ишиң материалларыны дерңемегиң нетиҗесинде суд этмиши эден адам җемгыетчилик үчин ховплы зыянлы нетиҗелериң йүзе чыкмагыны өңүнден билен хем болса, өзүниң психофизиологики хил сыпатының экстреминал шертлере лайык гелмезлиги я-да нервопсихологики тайдан аграм душмеги нетиҗесинде шол нетиҗелериң өңүни алып билмесе, шонда шейле херекет гүнәкәр болмаздан амала ашырылан дийлип ыкрар эдилйәр.

31 м а д д а. Юридик ве хакыкы ялңышлык

(1) Адам эгер җенаят канунында гөз өңүнде тутулан этмиши эдип, онун хукуга гаршыдылыгына дүшүнмесе ве ишиң ягдайлары боюнча дүшүнип билмесе, ол җенаят җогапкәрчилигине дегишли дәлдир.

(2) Адам эгер җенаят канунында гөз өңүнде тутулан этмиши эдип, шол җенаятың дүзүмине дегишли хакыкы ягдайлар бабатда сап йүреклилик билен ялңышан болса, онда шол этмишиң билкастдан эдилендиги үчин җогапкәрчилик чекип билмез.

(3) Эгер канун хас берк җезаны белли бир хакыкы ягдайларын болмагы билен багланышдырса, йөне җенаяты эден адам шол ягдайлар бабатында сап йүреклилик билен ялңышан болса, онда ол хас берк җогапкәрчилиге дегишли болуп билмез.

Билкастдан эдилйән җенаятың субъектлейин җенаят болмагы, маддалашдырылышы ве җеза чәресиниң белленилиши барасында канунда гөркезилендәкисинден башга нәдогры дүшүнмегине юридик ялңышлык дийилйәр.

Шу мадданың нормаларыны уланмак билен, ишиң ягдайыны йүзе чыкармага хас үнсли ве дүйпли чемелешмегиң зерурдыгына үнс бермек герекдир. Шу кануны уланмак билен багланышыклы иделендик чөзгүт хукуга терс херекетлери амала ашыран адамының шахсыети ве болуп гечен халысаның болан ягдайы хакында хемметараплайын дернев гечирмек нетиҗесинде алнан обьектив маглуматлара эсасланмалыдыр.

Ишиң ягдайы боюнча өз херекетлериниң хукуга терсдигине акыл етирмедик ве акыл етирип билмеҗек адамының җенаят

этмеги бизиң үчин женаят жогапкәрчилигини арадан айырян эсас болуп дуряр. Кануның шу дүшүндириши бар болан йөрелгәни арадан айырмаяр: кануны билмезлик жогапкәрчиликден бошатмаяр, себәби Түркменистаның Конституциясының маддасына лайыклыкда гражданларың хукукларына ве азатлыкларына дегишли болан, хеммелериң дыкгатына етирилмедик хукук актлары хакыкы дәлдир ве шунлук билен бизиң довлетимизиң хер бир яшайжысы канун аркалы белленилен тертипде кабул эдилйән хукук актлары хакындакы хукуга дегишли хабар-маглуматлары аляр хем-де олары билмезлиге салгыланмак канун бозлан махалы жогапкәрчилигиң йүзе чыкмагына тәсир эдип билмез. Хачан-да женаят кануны аркалы гөз өңүнде тутулан этмиши эден адам ишиң ягдайы боюнча онуң хукуга терслигине акыл етирмесе хем-де акыл етирип билмесе башга ягдайдыр, шу ягдай тебигы халатда женаят жогапкәрчилигини ардан айыряр.

Мысал үчин, дашары юртдан узак мөхлетлейин сапардан гайдып гелен Түркменистаның гражданы гелмеги боюнча аэропортда онуң болмадык вагты кабул эдилен женаят кануны боюнча жогапкәрчилиги гөз өңүнде тутян херекетлери эдйәр.

Шейле халатда ол женаят жогапкәрчилигини чекип билмез.

Адам женаят этмек билен эдилен женаятың дүзүмине дегишли болан хакыкы ягдай бабатда угруны йитирип билер, шейле адам шейле этмиши билкастлайын эдендиги үчин жогапкәрчилик чекип билмез.

Мысал үчин, огры адаты, гүндизиң гүни шахсы гошголамларыны дашамак максады билен, шофёры автомашыны билен хакына тутяр. Тебигы ягдайда шол шофёр огрының хакыкы херекетлери бабатда мейлетин ягдайда угруны йитирйәр ве огрының шол бет ниетине акыл етирип билмейәр. Шонуң үчин хем шу ягдайда шофёр билкастлайын херекетлер үчин жогапкәрчилик чекип билмез.

Эгер адам женаят этмек билен, канун хас ёвуз темми чәреси билен багланышлырян ягдайлар бабатда мейлетин ягдайда угруны йитирен болса, шонда ол хас ёвуз жогапкәрчилиге дегишли дәлдир.

Мысал үчин, шахсыети өзи үчин нәтаныш болан ве белен гурлушы хем-де бойы боюнча онуң кәмиллик яшына етмедикдигини аныкламак мүмкин болмадык әҗир чекени зорлан адамың зорлананың яшы бабатда угруны йитирен болса, шейле ягдайда ол кәмиллик яшына етмедиги зорламак боюнча җогапкәрчилиге чекилип билинмез, эйсем-де болса шейле маддалашлырылмадык җенаят үчин җогап берер.

Адамының эдйән херекетине җенаятчылыклы дийип дүшүнмегине гарамаздан, ол җенаят канунында гөркезилмедик ягдайында онуң үчин җенаят җогапкәрчилиги болуп билмез. Онуң терсине, адам херекетинде җенаятың аламаты ёк хасапласа, эмма ол барасында шу Җенаят кодексинде гөркезилен болса, җенаят җогапкәрчилиги йүзе чыкып билер.

Җенаятың объекти, каст эдилйән задың хакыкы болуш ягдайы ве хеләкчилик чекениң шахсыети барасында ялңышлык гойберилсе, ол ягдай җенаят җогапкәрчилигинден бошадылмагына эсас болуп билмез.

Шейле-де эдилен херекетлер билен онуң зыянлы нетиҗелериниң арасындакы себәпли багланышык ве херекетиң юридик маддалашдырылышы барасында ялңышылмагы хем җенаята юридик доғры баха бермеклиге ве онуң кануналайык маддалашдырылышына тәсир эдип билмез.

33 м а д д а. Шәриклериң гөрнүшлери

(1) Җенаяты ерине етириҗи билен бир хатарда җенаяты гурайҗы, мечев бериҗи ве яран җенаятың шәриклери дийлип хасап эдилйәр.

(2) Җенаяты гөс-гөни эден адам я-да бейлеки адамлар (билеликде ерине етириҗилер) билен билеликде этмәге гөс-гөни гатнашан, шейле хем канунық гүйҗүне гөрә җенаят җогапкәрчилигине дегишли болмадык, бейлеки адамлары пейдаланмак аркалы җенаят эден җенаяты ерине етириҗи дийлип хасап эдилйәр.

(3) Җенаят этмеги гуран я-да онуң ерине етирилмегине ёлбашчылык эден, шейле хем җенаят этмек үчин топары я-да

женаятчылыклы билелешиги дөреден я-да олара ёлбашчылык эден адам женаяты гурайжы дийлип хасап эдилйәр.

(4) Разы этмек, бермит бермек, хайбат атмак я-да башга усул аркалы женаят этмәге ыран адам женаят этмәге мечев берижи дийлип хасап эдилйәр.

(5) Маслахатлары, гөркезмелери билен, хабарлары, женаят этмегин гуралларыны я-да серишделерини бермек я-да пәсгелчиликлери ёк этмек билен женаят эдилмегине ярдам берен адам, шейле хем женаятчыны, ярагы я-да женаят этмегиң гайры серишделерини, женаятың ызларыны я-да женаятчылыклы ёл билен эдинилен предметлери гизлемеги өңүнден вада берен адам, шейле хем шейле предметлери эдинмеги я-да сатмагы өңүнден вада берен адам яран дийлип хасап эдилйәр.

Женаята биле гатнашмак диен дүшүнже эмеле гелен суд практикасыны хасаба алмак билен гиңелдилди, мунуң өзи шу меселәни дүзгүнлешдирйән нормаларың уланылмагыны ише ярамлы ягдая гетирйәр.

Гөнүден-гөни женаяты эден адам, шейле хем женаятың амала ашырылмагына гатнашан адам бейлеки адамлар (билеликде ерине етирижилер) билен билеликде женаяты ерине етирижи болуп дуряр. Шейле хем кануның гүйжүне гөрә, женаят жогапкәрчилигине дегишли болмадык бейлеки адамлары пейдаланмак аркалы женаят эден адам хем шолара дегишлидир. Шунлук билен билеликде ерине етирижилик, ягны женаят эдилен махалы башга адамыны пейдаланмак диен тәзе дүшүнже барада адалатлылык билен гөркезилип гечилйәр.

Шунда шу ягдайы гөз өңүнде тутмак герекдир, женаятың эдилмегинде башга адамлары уланан хемме адамлар женаяты ерине етирижи болуп дурмаярлар, диңе өзлериниң пейдаланан адамлары яшы, психики ягдайы я-да бейлеки эсаслар боюнча женаят жогапкәрчилигини чекип билмежекдигини өңүнден билен я-да билмели адамлар женаяты ерине етирижилер болуп билерлер. Эгер пейдаланылан адамлар женаятың субъекти болсалар, оны пейдаланан адам женаята биле гатнашан хөкмүнде хакыкатда амала ашырлан херекет үчин темми алар.

Җенаяты гөс-гөни эден адам я-да бейлеки адамлар (билеликде ерине етирижилер) билен билеликде этмэге гөс-гөни гатнашан, кануның гүйжүне гөрэ җенаят җогапкәрчилигине дегишли болмадык, бейлеки адамлары пейдаланмак аркалы җенаят эден адамларың җогапкәрчилиги оларың билеликде амала ашыран җенаятлары үчин җенаят кануныңың шол бир маддасы боюнча йүзе чыкяр.

Диңе бир разы этмек, бермит бермек, хайбат атмак я-да башга усул аркалы дәл, эйсем мадды тайдан баглы ягдайы, саглык ягдайы, айратын хем адамының кәмиллик укыбы бар махалы психики тайдан етмези болан адамыны, шейле адамыны масгаралаян маглуматлары яйратмак ховпуны салмак ве башгалар аркалы җенаят этмэге ыран адам җенаят этмэге мечев бериҗи дийлип хасап эдилйәр.

Җенаята яран болунмагы үчин җогапкәрчилик диңе яран болнуп амала ашырылан җенаятчылыклы этмиш бабатда йүзе чыкяр. Эгер ерине етирижиниң амала ашыран җенаяты җенаятчылыклы мечев бермегиң чәгинден чыкан болса, муңа яран ярдам берен болса, ол шейле херекет үчин җогапкәрчилик чекип билмез.

Яран болнаны үчин җенаят җогапкәрчилигиниң йүзе чыкмагы үчин онуң җенаятың амала ашырылмагына ярдам эден херекетиниң нәхили мөчберде пейдаланыландыгының әхмиети ёкдур. Иң эсасысы яран болмак анык херекетлерде я-да херекетсизликде беян эдилмелидир ве мунуң хеммеси җенаятың амала ашырылмагына ярдам этмелидир я-да ярдам эден болмалыдыр.

Җенаятчыны, ярагы я-да җенаятың амала ашырылмагының бейлеки серишделерини, җенаятың ызларыны я болмаса җенаятчылыклы ёл билен газанылан затлары өңүнден гизлемеги вада берен адамының, шейле хем җенаятчылыклы ёл билен газанылан затлары сатын алмагы я-да шейле затлары ерлемеги өңүнден вада берен адамының өз вадаларында тапыландыгына-тапылмандыгына гарамаздан, җенаят җогапкәрчилиги йүзе чыкяр. Себәби, шу халатда шейле вада бермек җенаятың ызларыны гизлемек үчин хем, огурланан затлары ерлемек үчин хем ерине етирижиниң умыт этмегине себәп боляр.

Гурамачының, мечев берижинин ве яраның җогапкәрчилиги Җенаят кодексиниң Айратын бөлегиниң ерине етирижи барадакы шол бир маддасы боюнча шу Кодексиң 33 маддасына салгыланмак билен йүзе чыкяр.

36 м а д д а. Ерине етирижиниң кададан чыкмагы

Бейлеки шәриклериң ниетини гуршап алмаян, ерине етирижи тарапындан җенаятың эдилмеги ерине етирижиниң кададан чыкмагы дийлип хасап эдилйәр. Ерине етирижиниң кададан чыкмагына бейлеки шәриклер җенаят җогапкәрчилигине дегишли дәлдирлер.

Ерине етирижиниң кададан чыкмагы ики хили болуп билер, бириси горнүши боюнча үйтгейән болса, бейлекиси хил айратынлыгы билен тапавутланяндыр.

Ерине етирижиниң кададан чыкмагының гөрнүши боюнча үйтгемеги диймеклик хачан-да шәгиртлериң ылалашыгы боюнча этмели җенаята меңзеш җенаятың эдилмеги диймекдир.

Мысал үчин, мечев берижиниң пикирине гөрә огурлык эдилмели боланда, ерине етирижи таланчылык эдйәр. Шейле ягдайларда мечев берижинин херекетлери огурлыга каст этмеклиге мечев бермеклик дийлип мәддалашдырылмага, ерине етирижиниң херекетлери болса таланчылыгы гөркезйән мадда билен маддалашдырылмага дегишлидир.

Ерине етирижилигиң кададан чыкмагының хил тайдан үйтгемеги диймек шәгиртлериң гелен нетиҗелеринден дүйпгөтер башга җенаятың эдилмегидир.

Оңа мысал эдип мечев берижиниң огурлык этмеклиге мечев бермеклигине гарамаздан, ерине етирижи башга адамынын ёклугындан пейдаланып, өйде еке болан аял машгаланы зорламагыны гөркезмек болар.

Ерине етирижиниң кададан чыкмагы диен дүшүнҗәни җенаяты ерине етирижиниң я болмаса җенаятчылыклы топарың, шейле хем билелешигиң төвекгелчиликли херекетлеринден тапавутландырмак герекдир, шонда ишиң ягдайы боюнча ерине етирижиниң херекетлерини җенаята бейлеки гатнашыҗылар билмелидирлер.

Мундан башга хем, женаятың объекти, хачанда олар, мысал үчин, касса, банк ве гымматлыклар сакланылян бейлеки җайлар боланда, өңде гойлан максада етмегиң усуллары — чозуш, зорлук уланмак, эҗир чекениң межалсыз ягдайыны уланмак, женаятың гураллары — яраг, пычаклар, кастетлер ве бейлеки затлар, женаятчылыклы хыянат этмегиң максатлары — зорлук уланмак аркалы горкузмак, адамлары гиревине алмак ве башгалар ерине етириҗиниң хас ёвуз херекетлери хакында женаятчылыклы топара гатнашыҗыларың эхлисиниң бет ниетине шаятлык эдип билер.

Ерине етириҗи кададан чыкып бейлеки гатнашыҗыларың пикирине лайык гелип билмеҗек херекетлери эдйэр. Шу халатда ерине етириҗи өзбашдаклайын, бейлеки гатнашыҗыларың эркине терс гидип, женаят эдилмегиниң ягдайы боюнча бейлекилериң билмедик ве билип билмеҗек херекетлерини я-да херекетсизлигини амала ашыряр.

Шунда ерине етириҗи кададан чыкан махалы билкастлайын хем, сересапсызлык билен хем женаят эдип билер.

37 м а д д а. Зерур гораныш

(1) Эгер чозуш гораняның я-да башга адамың җаны үчин ховплы зорлук уланмак я-да гөс-гөни шейле зорлугы уланмак хайбатыны атмак билен эдилсе, хыянат эдйэне иследдик зыян етирмек аркалы шахсыетиң, гораняның, башга адамың, җемгыетиң ве дөвлетиң хукукларының ве кануны бэхбитлериниң горалмагы женаят болмаяр ве канунылыга лайык хасап эдилйэр.

(2) Гораняның я-да башга адамың җаны үчин ховплы болан зорлук билен я-да шейле зорлук уланмак хайбаты билен багланышыклы болмадык чозушдан горанмак, эгер шунда зерур горанышың чэклеринден аңры чыкмага ёл берилмедик болса, ягны хыянатчылыгың хэсиетине ве ховпуна ачык лайык гелмейэн билкастлайын херекетлере ёл берилмедик болса, ол канунылыга лайык хасапланыляр.

(3) Хыянатчылыкдан гутулмага я-да башга адамлара я-да хэкимиет органларына көмек үчин йүз тутмага мүмкинчилиге гарамаздан, адама зерур горануша болан хукук дегишлидир.

Зерур гораныш дийип җенаятчылыклы ховпдан хукук дүзгүнлерине л 30 ік хем-де каст эдиҗә зыян етирмек билен горанылмагына айтмак болар.

Түркменистаның Конституциясының 23 маддасында "Өз шахсы дурмушына эден-этдиликли гатышылан махалында, шонуң ялы-да хат-хабарларың, телефон арагатнашыгының ве бейлеки арагатнашыкларың сырыны сакламак дүзгүни бозулан махалында ве өз намысына хыянат эдилен махалында хер бир гражданың горанмага хакы бардыр" дийлип гөркезилендир. Шоңа гөрә-де хер бир адамының өзүниң кануны бәхбитлерини ве азатлыгыны җемгыетчилик ховплы зорлукдан горамага хаклыдыр. Эмма горанышың хукук эсасларына лайык гелмеклиги үчин ол җемгыетчилик ховпы, ховплулык шол вагтда я-да абанып дуран ве хакыкы болмалыдыр.

Зерур гораныш махалы горанянның, бейлеки адамының, җемгыетиң ве дөвлетиң шахсыетини, хукукларыны ве кануны бәхбитлерини горамак кануна лайык болмалыдыр, ягны кануны бәхбитлер хем-де хукуклар горалмалыдыр, шунда чозуш эдйән тарапындан салынян вехим анык ве гөнүмел болмалыдыр.

Эгер чозуш эдилен махалы яраг, пычак, кастетлер ве совук ярагың бейлеки гөрнүшлери уланылан болса я-да билкастдан бедене зепер етирилйән болса ве мунуң өзи саглык ягдайың вагтлайын бозулмагына гетирсе, чозуш горанянның ве бейлеки адамларың өмри үчин ховплы дийлип хасап эдилйәр.

Эгер чозуш горанянның ве бейлеки адамларың өмри үчин ховплы болмаса, оларың зерур горанышың чәгинден чыкандыкларыны-чыкмандыкларыны барлап гөрмек герекдир. Горанянның херекетлери хыянат эдилмегиниң хәсиетине ве салян ховпуна месе-мәлим лайык гелмезлигине ёл бермек болмаз.

Эгер чозушың хәсиети эҗир чекениң өмри ве саглыгы үчин улы ховп дөретмесе, җенаят эдилмегиниң объекти болса чынлакай ховп дөретмесе, бу ягдая месе-мәлим лайык гелмейән горанышың амала ашырылмагы зерур горанышың чәгинден чыкылмагы болуп дуряр.

Чозуша сезевар эдилен адамының бейлеки адамлара я-да хәкимиет органларына йүз тутмак аркалы чозушың өңүни алмак

мүмкинчилиги болан махалы хем мундан боюн гачырмага ве гораг чәрелерини уланмага хакының бардыгына хем үнс бермек герекдир.

40 м а д д а. Физики ве психики тайдан межбур этмек

(1) Физики я-да психики тайдан межбур этмек нетижесинде хукук горалян бәхбитлере зыян етирен адамың херекети (херекетсизлиги), эгер шейле межбур этмегиң нетижесинде ол өз херекетлерине эрк эдип билмесе, шейле херекет женаят болмаяр.

(2) Башга халатларда физики я-да психики тайдан межбур этмек нетижесинде хукук горалян бәхбитлере зыян етирилендиги үчин жогапкәрчилик хакындакы месселе шу Кодексиң 39 маддасының дүзгүнлерини назара алмак билен чөзүлйәр.

Физики ве психики тайдан межбур этмеклигиң нетижесинде женаятың болмаянлыгы женаят канунчылыгы тарапындан илкинжи гезек дүзгүнлешдирилйәр. Адам хукук горалян бәхбитлере зыян етирмеклиге физики я-да психики тайдан зорлук уланылып межбур эдилип билнер. Оңа урмаклыгы, эзъет чекдирилмеги, азатлыкдан махрум эдилмеги, өлүм хайбатының атылмагы, якын хоссарларына эзъет чекдирмек ховпуның атылмагы ве башга шолар ялы физики ве психики зорлуклар болуп билер. Шейле-де гөнүден-гөни психики зорлук хем уланып билнер, мысал үчин, хер хили дерманлары, наркотики маддалары я-да психотроп серишделерини уланмак билен адамының психикасына тәсир эдилмеги, гипноз уланылмагы билен женаят этмеклиге итерилмеги. Эмма шейле межбуры эдим уланыланда адам өзүниң херекетлерине эрк эдип билмедик ягдайында женаят этсе женаят жогапкәрчилигинден бошадыляр.

Канун боюнча физики ве психики тайдан межбур этмегиң хеммеси женаят жогапкәрчилигини арадан айырмаяр, шейле межбур этмек өз кишиженлиги ве агырлыгы билен адамыны өз херекетлерине эрк эдип билмежек ягдайына гетирер ялы дережеде болмалыдыр.

Адамының диңе межбур этмек ягдайындакы физики ве психики ягдайы чынлакай бозуляр, шейле ягдай болса адамының өзүни алып барышына ярамаз тәсир эдйәр ве ол эййәм өз херекетлери үчин жогап берип билмейәр.

41 м а д д а. Эсасландырылан төвекгелчилик

(1) Социал тайдан пейдалы максада етмек үчин объектив эсасландырылан төвекгелчилик маҳалында хукук горалян бәхбитлере зыян етирилмеги җенаят болмаяр.

(2) Эгер гойлан максада төвекгелчилик билен багланышыксыз херекетлер билен етилип болмаса ве төвекгелчилиге ёл берен адам хукук горалян бәхбитлере зыяның өңүни алмак үчин зерур чәрелери гөрен болса, төвекгелчилик эсасландырылан дийлип хасап эдилйәр.

(3) Эгер төвекгелчилик адамларың саглыгына я-да җанына ховп салмак, экологик хеләкчилиги я-да җемгыетчилик бетбагтчылыгы билен гөрнетин багланышыклы болан болса, төвекгелчилик эсасландырылан дийлип хасап эдилмейәр.

Кануның шейле нормасының гиризилмеги шахсыетиң, айратын хем төвекгелчиликли херекетлериң агыр ягдайындан чыкалганы гөзлейәнлериң ве чыкянларың хукукларыны хем-де мүмкинчиликлерини гиңелтмегиң зерурлыгы билен шертленйәр. Шу тәзелик хоҗалык иши билен мешгулланян адамлар үчин айратын хем дөвребап болуп дуряр. Шунуң ялы ишлерде адам хемише нәмелердир бир затлар билен төвекгелчилик эдйәр, элбетде, шунда кануны хем бозмазлыга чалышяр.

Шунуң ялы дүшүнҗәниң өңки канунларда болмазлыгы себәпли адамлар көпленч халатларда канунларың кәмил дәлдигини пейдаланып, кәтелер болса канундан чыкып өз херекетлерини букуп гелйәрдилер.

Элбетде, канун инди эгер хатда шунлук билен хукугы гораян бәхбитлере зыян етирмек билен хем социал тайдан пейдалы максатлара етмәге мүмкинчилик берйәр.

Эмма велин шу ягдайлары хем гөз өңүнде тутмак герекдир, ягны төвекгелчилиги эсасландырылан дийип ыкрар этмек үчин ики саны хөкманы шерти берҗай этмек зерурдыр, шоларың бириниң болмазлыгы болса төвекгелчилиги эсассыз эдип гойяр.

Биринҗиден, төвекгелчилиги уланмаздан өңде гойлан максада етип болмаз.

Икинҗиден, төвекгелчилик эдйән адам зыянлы нетиҗелериң өңүни алмак үчин зерур чәрелери гөрмелидир.

Шу шертлери берҗай этмекден башга хем шулары хасаба алмак зерурдыр, ягны төвекгелчилик, эгер ол адамларың саглыгына ве өмрүне вехим салса, экологики хеләкчиликлере я-да җемгыетчилик бетбагтчылыкларына гетирсе, төвекгелчилик эсассыз дийлип ыкрар эдилмелидир.

Төвекгелчилигиң объектив эсасландырмасы онуң башга хили херекетлер билен социал тайдан пейдалы максада етип болмаяндыгыны ве хукук горалян бәхбитлере зыян етирилмегиниң өңүни алмак үчин зерур чәрелериң гөрүлмегине айтмак болар. Нәхили боланда-да эсасландырылан төвекгелчиликде социал тайдан бәхбитли пейдадан хукук горалян бәхбитлере етирилҗек зыян хас бетер болмалы дәлдир. Ол диңе гошмача төвекгелчилик билен багланышыклы йүзе чыкайҗак, өңи алынҗак боланына гарамаздан, дөрән болмалыдыр. Шейле-де төвекгелчилик билен эдилйән этмишлере долы дүшүнип ве олары билип херекет этмелидир. Оңа гөрә-де “белки болар-да”, “болаймагы мүмкин” диен ялы ишиң хакыкы болуш ягдайыны билмән төвекгелчилик эдиленде она шу матданың кадаларыны уланмак болмаз.

42 м а д д а. Буйругы ерине етирмек

(1) Белленилен тертипде ве дегишли форманы берҗай этмек билен онуң үчин хөкманы буйругы я-да башга гөркезмәни ерине етирмек үчин херекет эдйән адам тарапындан хукук тайдан горалян бәхбитлере зыян етирилмеги җенаят дәлдир.

(2) Биканун буйругы я-да башга гөркезмәни ерине етирмегиң нетиҗесинде хукук тайдан горалян бәхбитлере зыян етирилмеги, эгер адам онуң биканун хәсиетине акыл етирмесе, хеләкчилиги арадан айыряр. Шу ягдайда биканун буйругы я-да гөркезмәни ерине етирмек үчин эдилен этмиш үчин җогапкәрчилиги шейле буйругы я-да гөркезмәни берен адам чекйәр.

(3) Гөрнетин җенаятчылыклы буйругы я-да башга гөркезмәни ерине етирмеклик җенаят җогапкәрчилигине элтйәр, йөне җеза чәресини еңиллешдирйән ягдай дийлип ыкрар эдилип билнер.

(4) Гөрнетин бикануи я-да җенаятчылыклы буйругы я-да башга гөркезмәни ерине етирмезлик җенаят җогапкәрчилигини арадан айыряр.

Дүшүндирилйән шу маддада гөркезилен буйругы ерине етирмек билен бағланышыклы херекетлериң хукук тайдан горалян бәхбитлере зыян етирмегине гарамаздан, җенаят болмаяндыгы барасында канунда илкинҗи гезек гөркезилйәр.

Шу малда дүшүндириш берленде эсасан ики саны ягдая айратын үнс бермелидир.

Биринҗиден, белленен тертипде ве дегишли форманы берҗай эдип, ягны дегишли када-канунларың талапларына лайыклыкда, хөкманы буйрук я-да башга гөркезме берлен ягдайында. Ол херекет эдйән адам тарапындан горалян бәхбитлерине зыян етирен ягдайында хем җенаят хасап эдилмейәр. Бу ерде шейле буйругы берен адамының ниетини нәмә гөнүкдирилендигини такык аныклап, дегишли баха берилмелидир ве җогапкәрчилик меселеси чөзүлмелидир.

Икинҗиден, бикануи буйругың я-да башга гөркезмәниң бейлеки ягдайларда, ягны дегишли форма берҗай эдилмедик хем болса, эмма шейле буйругы бермәге хукугы болан ягдайында, оны ерине етирйән адамының шол буйругың бикануидыгына акылыны етирмән эден херекетлериниң нетиҗесинде горалян бәхбитлере зыян етирилсе җогапкәрчилиге чекилмейәр. Шу ягдайда бикануи буйругы я-да гөркезмәни ерине етирмек үчин эдилен этмиш боюнча җогапкәрчилиги шейле буйругы я-да гөркезмәни берен адам чекйәр.

Эгер адам буйругың я-да гөркезмәниң бикануи хәсиетине акыл етирмесе, бикануи буйругың я-да гөркезмәниң ерине етирилмеги үчин херекетлериң амала ашырылмагы җенаят болуп дурмаяр.

Хачанда долы әшгәр ягдайда шейле херекетлер буйругың я-да гөркезмәниң бикануидыгына шаятлык эденде, я болмаса җенаятың билмезлик мүмкин болмадык дүзүминден ыбарат болан этмишлер шол херекетлерде болса, шол херекетлери җенаят дийип хасап этмән болмаз.

Мысал үчин, ислендик адама табынлыгындакылара беден теммисини бермек, башганың эмләгини ёк этмек, бикануи азатлыкдан махрум этмек ве башгалар ялы буйрукларың женаятчылыклы хәсиети өңүнден мәлимдир.

Тебигы ягдайда бикануи буйругың я-да бейлеки гөркезмәниң ерине етирилмезлиги женаят жогапкәрчилигини арадан айыряр.

Буйругы я-да бейлеки гөркезмәни ресмилешдирмегиң гөрнүшине хем үнс бермек герекдир, эгер канун боюнча олары язмача ресмилешдирмек талап эдилйән болса, шоларың дил үстүнден берилмеги шу маддада гөркезилиши ялы жогапкәрчиликден бошатмак билен багланышыклы нетижелере гетирмейәр. Мундан башга хем шейле буйруклар муңа ыгтыярлы эдилен везипели адамлар тарапындан чыкарылмалыдыр, эгер шейдилмесе олары ерине етирмек мүмкин дәлдир ве ерине етирилмеги кануна терс гелйәр.

48 м а д д а. Белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек

(1) Белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек, мунуң өзи дөвлет гуллугында, ерли өз-өзүни доландырыш органларында, эчилигиң ислендик гөрнүшлериндәки кәрханаларда я-да жемгыетчилик бирлешиклеринде белли бир везипеде ишлемеги я-да белли бир профессионал я-да башга иш билен мешгулланмагы гадаган этмекден ыбаратдыр.

(2) Белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек эсасы жеза хөкмүнде бир йылдан бәш йыла ченли мөхлете, гошмача жеза хөкмүнде бир йылдан үч йыла ченли мөхлете белленилйәр.

(3) Белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмеклик, эгер гүнәкәриң эден женаятының хәсиети боюнча ве шахсыети хакындакы маглуматлары хасаба алмак билен, онуң белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир профессионал я-да башга бир иш билен мешгулланмак хукугыны онда галдырмагы суд мүмкин дәл дийип хасап эден ягдайында, ол дегишли женаят үчин жезаның гөрнүши

хөкмүнде гөркезилмедик халатларында-да гошмача җеза хөкмүнде белленилип билнер.

(4) Бу җеза җеримә ве дүзедиш ишлерине гошмача җеза хөкмүнде беллененде, шейле хем шертлейин иш кесиленде, онуң мөхлети хөкүмиң кануны гүйҗе гирен пурсатындан хасаплаңылып башланяр. Бу җеза азатлыкдан махрум этмәге я-да харбы-дүзедиш бөлүмине ибермәге гошмача хөкмүнде беллененде, онуң мөхлети эсасы җезаның долан пурсатындан башлап хасапланыляр.

Шу маддада көне Кодексе гаранында белли бир везипәни эелемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек диен дүшүнҗе хас гиңишлейин берилйәр. Эечилигиң дүрли гөрнүшлеринин, шол санда хусусы эечилигиң хем өсдүрилмегини хасаба алмак билен, канунда белли бир везипәни эелемегиң гадаган эдилмеги диңе бир дөвлет гуллугында я-да ерли өз-өзүңи доландырыш органларында дәл, эйсем эечилигиң ислендик гөрнүшлериндәки кәрханаларда хем болуп билҗекдиги анык ягдайда гөркезилйәр. Гөнүден-гөни өнүмчилик билен мешгулланян я-да бейлеки хоҗалык ишини алып барян хем-де эдара гөрнүшиндәки тарапың хукук статусы болан гурама кәрхана дийлип хасап эдилйәр. Шонуң үчин хем эдара гөрнүшиндәки тарапы дөретмезден телекечилик иши билен мешгулланян адам бу кануны уланмагың чәгинден чыкарылды ве судлар бу угурларда везипәни эелемек хукугындан махрум эдип билмезлер.

Белли бир хүнәр иши я-да бейлеки иш билен мешгулланмагы гадаган этмек ол я-да бейлеки хүнәр ишине я бейлеки ише эсасланан эечилигиң гөрнүшлерине гарамаздан, җемгыетиң ишиниң әхли угурларына дегишлидир.

Судларың шулары гөз өңүнде тутмагы герекдир, ягны темми чәресиниң шу гөрнүши белленилен махалы гүнәкәр адамының гөнүден-гөни хайсы везипәни эеләп билмеҗекдигини я-да хайсы анык хүнәрлер билен мешгулланып билмеҗекдигини анык ягдайда гөркезмелидирлер. Адамыны халк хоҗалыгының белли бир пудакларында я-да тутушлыгына алнанда эдараларда, кәрханаларда, гурамаларда ишлемекден махрум этмек болмаз.

Темми чәресиниң шу гөрнүши гошмача темми чәреси хөкмүнде, эгер суд амала ашырылан җенаятың хәсиетини ве гүнәкәр адамының шахсыетини хасаба алмак билен, онда белли бир везипәни эелемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугыны саклап галмак мүмкин дәл диен нетиҗә гелсе, шейле темми чәресини уланмак суд эдилйәниң җогапкәрчилигини гөз өңүнде тутян җенаят канунында гөз өңүнде тутулмадык халатларында хем белленилип билнер.

Азатлыкдан махрум этмәге я-да харбы-дүзедиш бөлүмине ибермәге гошмача хөкмүнде темми чәресиниң шу гөрнүшиниң мөхлети эсасы темми чәресини чекмегиң пурсатындан башлап, эгер темми чәреси еңледиленде я-да шертли бошадыланда, азатлыкдан махрум эдилиш ерлеринден бошадылан пурсатындан башлап хасапланылып гураляр.

59 м а д д а. Эдилен җенаят үчин гөз өңүнде тутулан җезадан хас еңилрәгини беллемек

(1) Этмишиң максатлары ве делиллери, гүнәкәриң ролы, җенаят эдилен махалы я-да җенаят эдилип гутарыландан соңра онуң өзүни алып баршы ве этмишиң җемгыетчилик ховпуның дережесини эп-эсли песелдйән бейлеки ягдайлар, шейле хем топарлайын җенаятчылыга гатнашыҗының топар болуп эдилен җенаятың үстүни ачмага иşҗең ярдам бермеги билен багланышыклы айратын ягдайлар болан махалында:

а) гүнәкәре җенаят канунының дегишли маддасында гөз өңүнде тутулан ашак чәкден-де пес болан җеза белленилип билнер я-да суд шол маддада гөз өңүнде тутуландакыдан җезаның хас еңил гөрнүшини белләп билер;

б) суд хөкманы хөкмүнде гөз өңүнде тутулан гошмача җезаны уланман билер.

(2) Кәбир еңиллешдирйән ягдайлар, шейле хем шу Кодексиң 57 маддасында гөркезилен ягдайлар тутушлыгына айратын ягдайлар хөкмүнде ыкрар эдилип билнер.

Шу мадданы уланмагың эсасларынын бири болуп дурян айратын ягдайларың шу Кодексиң 57 маддасында гөркезилен җогапкәрчилиги еңиллешдирйән ягдайларың бири хем, җеми алнанда хем болуп билйәндигини гөз өңүнде тутмак герекдир. Эмма велин бу айратын ягдайлар эдилен этмишиң максадында ве

делиллеринде, гүнәкәриң җенаятың амала ашырылмагындакы ролунда, онуң җенаят эдилен вагтындакы ве эдиленден соңкы өзүни алып баршында ве бейлеки ягдайларда этмишиң җемгыетчилик үчин ховплулык дережесини песелдйән хөкмүнде, шейле хем онуң топарлайын җенаяты йүзе чыкармакдакы актив херекетлерини-де гөз өңүнде тутмалыдыр.

Шунлук билен җенаятың амала ашырылмагы үчин гөз өңүнде тутуландакыдан хас еңил җеза чәресини беллемек үчин диңе айратын ягдайларың болмагы етерлик дәлдир, ене-де шол ягдайларың җогапкәрчилигиң дережесини песелтмек бабатда гүнәкәриң өзүни алып баршына тәсир этмеги мөхүмдир. Шу мадданың уланылмагы билен, диңе бир җенаят канунында гөз өңүнде тутулан чәкден пес җеза чәресиниң белленилмеги мүмкин болман, эйсем шол боюнча адама иш кесилен маддада гөз өңүнде тутулмадык бейлеки хас еңил җеза чәресиниң белленилмеги мүмкиндир. Эмма велин шунда җеза чәресиниң бейлеки гөрнүши шу Кодексиң 45 маддасының 1-нҗи ве 2-нҗи бөлеклеринде гөз өңүнде тутулан җеза чәрелериниң эсасы гөрнүшлерине дегишли болмалыдыр.

Эгер җенаят кануны гошмача җеза чәресини хөкман уланмагы гөз өңүнде тутян болса, онда шу мадданы уланмак билен судлар шейле җеза чәресини беллемән хем билерлер.

Шу маддада беян эдилен эсаслар боюнча җеза чәреси шу мадданы уланмак хакындакы гөркезме билен белленилйәр.

60 м а д д а. Гутарылмадык җенаят үчин җезаның белленилмеги

(1) Гутарылмадык җенаят үчин җеза белленилende, хайсы себәплере гөрә җенаятың соңуна ченли алнып барылмандыгының ягдайлары гөз өңүнде тутуляр.

(2) Җенаята тайярлык үчин җеза җенаят канунының дегишли маддасында гутарылан җенаят үчин гөз өңүнде тутулян җезаның хас берк гөрнүшиниң мөчбериниң ярысындан көп болуп билмез.

(3) Җенаят кастына дүшүлендиги үчин җеза җенаят канунының дегишли маддасында гутарылан җенаят үчин гөз

өңүнде тутулян жезаның хас берк гөрнүшиниң мөчбериниң дөртден үч бөлегинден көп болуп билмез.

(4) Җенаята тайярлык үчин ве җенаят кастына дүшүлендиги үчин өлүм җезасы белленилмейәр.

Шу мадда гутарылмадык җенаят үчин җеза чәресини беллемегиң тертибини канунчылык тертибинде дүзгүнлешдирйәр.

Темми чәресини беллемегиң шу тертиби иш кесиленлериң шахсыетине ве эдилен җенаятларың гөрнүшлерине гарамаздан, әхли иш кесиленлере дегишлидир. Җенаята тайярлык гөрүлмегиниң я-да җенаят кастына дүшүлмегиниң, җенаятың оңат я-да ярамаз хәсиетлендирилйән шахсыети болан адамының амала ашырмагының, шейле хем эдилен җенаятың я-да онуң гетирен зыянлы нетиҗелериниң агырлыгының ве җемгыет үчин ховплулыгының әхмиети ёкдур, темми чәрсси шу маддада гөркезилен мөхлетлериң чәклеринде белленилмелидир.

Җуда агыр болмадык җенаята тайярлык гөрүлмеги үчин, эгер шейле җенаят үчин җенаят кануны аркалы ики йылдан көп болмадык мөхлете азатлыкдан махрум этмәге барабар җогапкәрчилик гөз өңүнде тутулян болса, җенаят җогапкәрчилиги йүзе чыкмаяр.

Эдилен җенаятың, гетирен зыянлы нетиҗелериниң агырлыгына ве җемгыетчилик үчин ховплудыгына хем-де бейлеки гүнәни агырлашдырян ягдайлара, шейле хем муңа эсас болан себәплере гарамаздан, җенаята тайярлык гөрүлендиги я-да җенаят кастына дүшүлендиги үчин өлүм җезасы гөрнүшинде җеза чәреси белленилмейәр.

62 м а д д а. Рецидив махалында җезаның белленилмеги

(1) Рецидив халатында, ховплы рецидив ве айратын ховплы рецидив халатында җеза белленилende озалкы җезаның дүзедиш тәсириниң етерлик болмандыгына гөрә, амала ашырылан җенаятларың саны, хәсиети, агырлыгы ве нетиҗелери, ягдайлар, шейле хем тәзе җенаятларың хәсиети, агырлыгы ве нетиҗелери гөз өңүнде тутуляр.

(2) Рецидивде җеза амала ашырылан җенаят үчин җенаят кануны тарапындан гөз өңүнде тутулан җезаның дегишли

горнүшиниң иң ёкары мөчбериниң ярысындан пес болмалы дәлдир; ховплы рецидивде җеза амала ашырылач җенаят үчин гөз өңүнде тутулян хас берк җезаның ёкары мөчбериниң үчден ики бөлегинден пес болмалы дәлдир, айратын ховплы рецидивде җеза амала ашырылан җенаят үчин гөз өңүнде тутулян хас берк җезаның ёкары мөчбериниң дөртден үч бөлегинден пес болмалы дәлдир.

(3) Шу Кодексиң 59 маддасында гөз өңүнде тутулан айратын ягдайлар бар болан халатында, рецидив махалында, ховплы рецидивде ве айратын ховплы рецидивде җеза шу макдданың икинҗи бөлегинде гөз өңүнде тутулан чәклендирмелери хасаба алмаздан белленилйәр.

Рецидиве, ховплы рецидиве ве айратын ховплы рецидиве җеза чәреси белленилен махалы диңе бир тәзеден амала ашырылан җенаятың агырлыгы ве гетирен зыянлы нетиҗелери дәл, эйсем җенаятың саны, хәсиети, агырлыгы ве гетирен зыянлы нетиҗелери, өңки җеза чәресиниң җенаят эден шол адамыны дүзетмек үчин етерлик болмандыгының себәплери назара алыняр.

Җенаятың рецидиви махалы, ягны билкастлайын җенаят эдендиги үчин суд эдиленлик айбы болан адам ене-де билкастлайын җенаят этсе, җеза чәреси эдилен җенаят үчин җенаят кануны аркалы гөз өңүнде тутулан дегишли гөрнүшиниң иң ёкары мөчбериниң ярпысындан аз болуп билмез.

Мысал үчин, эгер рецидив азатлыкдан махрум этмек я-да дүзедиш ишлеринде ишлетмек гөрнүшинде җеза чәреси гөз өңүнде тутулян җенаяты амала ашырса, онда суд җеза чәрелериниң ислендигини сечип алан махалы ярпысындан аз болмадык мөчбери беллемелидир, ягны эгер дүзедиш ишлери 2 йыла ченли белленилйән болса, онда азындан бир йыл, эгер азатлыкдан махрум этмек 3 йыла ченли белленилйән болса, онда азындан 1,5 йыл белленмелидир.

Ховплы рецидив я-да айратын ховплы рецидив махалы җеза чәреси белленилен вагтында судлар эййәм җеза чәресиниң ислендик гөрнүшини белләп билмезлер.

Мысал үчин, эгер ховплы рецидив болуп дурян адам билкастлайын җенаят этсе, онда эдилен җенаят үчин җенаят

кануны аркалы гөз өңүнде тутулан хас ёвуз жеза чәресиниң иң ёкары мөчбериниң азындан үчден ики бөлегине барабар жеза чәреси белленилйәр. Мунуң өзи шуны аңладяр, эгер маддаларда азатлыкдан махрум этмек я-да дүзедиш ишлеринде ишлетмек гөрнүшинде альтернатив жеза чәреси гөз өңүнде тутулян болса, онда гүнәкәр адама диңе азатлыкдан махрум этмегиң азындан үчден ики бөлегине барабар жеза чәреси белленилйәр.

Айратын ховплы рецидив махалы хем жеза чәресини беллемек шонуң ялы тертипде чөзүлйәр, эмма велин жеза чәресини беллемек эдилен женаят үчин гөз өңүнде тутулан хас ёвуз жеза чәресиниң иң ёкары мөчбериниң дөртден үч бөлегинден аз болуп билмез.

Шу мадданың кадалары диңе билкастлайын женаят эдилен махалы уланыляр, сересапсызлык билен эдилен женаят үчин болса жеза чәреси умумы тертипде белленилйәр.

Эгер рецидиве, ховплы рецидиве ве айратын ховплы рецидиве жеза чәреси белленилен махалы эдилен женаят үчин суд гөз өңүнде тутуландакыдан хас еңил жеза чәресини беллемегиң зерурлыгы барада чөзгүде гелсе, онда онуң шу Кодексиң 59 маддасындакы тертипде шу мадданың икинжи бөлегинде гөркезилен чәклендирмелери хасаба алмаздан беллемәге хакы бардыр.

Шулары хем гөз өңүнде тутмак зерурдыр, ягны, эгер судлар шу маддада гөз өңүнде тутулан тертипде жеза чәреси белленилейнден соң шу Кодексиң 68 маддасыны уланмагы, азатлыкдан махрум этмек гөрнүшиндәки жеза чәресини шертли иш кесмек гөрнүшиндәки жеза чәреси билен чалшырмагы мүмкин хасапласа, шейле чөзгүди чыкарып билер, айратын ховплы женаятлары эден адамлар муңа гирмейәр.

Шу Кодексиң 60 маддасында гөз өңүнде тутулан жеза чәресини беллемегиң мөхлетлерини чәклендирмек шу маддада гөркезилен адамлара дегишли эдилмейәр, себәби кануң аркалы женаятың рецидиви үчин иш кесилен адамлар барасында жеза чәресини беллемегиң айратын тертиби гөз өңүнде тутуландыр.

63 м а д д а. Җенаятларың җеми боюнча җезаның белленилмеги

(1) Җенаятларың җеминде хер бир җенаят үчин айратынлыкда җеза белленилйәр.

(2) Эгер җенаятларың җемине улы болмалык агыр я-да ортача агыр җенаят гошулян болса, онда онча́клы берк болмадык җезаны хас берк җеза билен гуршап алмагы я-да җезаларың бөлеклейин я-да долулыгына гошулмагы аркалы гутарныклы җеза белленилйәр. Шейле халатларда җезалар гошуланда гутарныклы җеза амала ашырылан җенаятларың иң агыры үчин гөз өңүнде тутулян иң ёкары җезадан ёкары болуп билмез.

(3) Эгер амала ашырылан җенаятларың җемине агыр я-да айратын агыр җенаят гошулян болса, онда җезалары бөлеклейин я-да долулыгына гошмак аркалы гутарныклы җеза белленилйәр. Шейле эдиленде азатлыкдан махрум этмек гөрнүшиндәки гутарныклы җеза амала ашырылан җенаятларың иң агыры үчин белленилйән җезаның иң ёкары мөхлетинден ёкары болуп билер, йөне йигрими йылдан ёкары болмалы дәлдир.

(4) Эсасы җезаның үстүне гошмача җезалар гошулып билнер. Гутарныклы гошмача җеза бөлеклейин я-да долулыгына гошулан махалында шу Кодексиң Умумы бөлеги тарапындан җезаның шол гөрнүши үчин белленилен иң ёкары мөхлетден я-да мөчберден ёкары болуп билмез.

(5) Эгер иш боюнча хөкүм чыкарыландан соң, суд эдилен адамың биринҗи иш боюнча хөкүм чыкарылмазындан өң башга җенаят этмекде хем гүнәкәрдиги такыкланса, онда җеза бермек эдил шол дүзгүнлер боюнча белленилйәр. Шу халатда биринҗи хөкүм боюнча чекилен җеза мөхлети берлен җезаның гутарныклы мөхлетине хасап эдилйәр.

Улы болмалык агыр я-да ортача агыр җенаятларың җеми боюнча җеза чәреси белленилен махалы, хачанда шол адам ики ве шондан көп җенаяты эдендиги үчин гүнәкәр дийлип ыкрар эдилсе я-да хөкүм чыкарыландан соң онуң биринҗи иш боюнча хөкүм чыкарылянча амала ашырылан бейлеки җенаятларда хем гүнәкәрлиги аныкланса, аз-кем ёвуз җеза чәресиниң хас ёвуз җеза чәреси билен гуршап алынмагы, шейле хем җеза чәрелериниң кем-

кәслейин ве долулыгына гошулмагы йөрелгесине ёл берилйәр. Шу халатда гутарныклы җеза чәреси хас агыр җенаят үчин иң ёкары мөхлетиң чәклеринде боляр.

Эгер җенаятларың җеми агыр я-да айратын агыр җенаятлары өзүнде җемлейән болса, онда гуршап алмак йөрелгеси уланылып билинмез. Шейле халатларда җеза чәреси җеза чәрелерини кемкәслейин я-да долулыгына гошмак аркалы белленилйәр, шунда азатлыкдан махрум этмек горнүшиндәки гутарныклы җеза чәреси хас агыр җенаятлар үчин хас ёкары җеза чәресинден ёкары, йөне 20 йылдан ёкары болмадык чәклерде болуп билер. Эгер улы болмадык агыр я-да ортача агыр җенаятлар хем, агыр я-да айратын агыр җенаятлар хем җенаятларың җемине гирйән болса, онда җенаятларың җеми боюнча җеза чәреси белленилен махалы агыр я-да айратын агыр җенаятлар үчин җеза чәресини беллемегин тертибинден угур алмак герекдир.

Җенаятларың җеми боюнча җеза чәреси белленилен махалы гошмача җеза чәреси хем гутарныклы җеза чәресине бирикдирилип билнер.

Гошмача җеза чәреси шу Кодексиң Умумы бөлегинде гөркезилен мөхлетлерден ве мөчберлерден гечип билмез.

Мысал үчин, эгер амала ашыран ики җенаяты үчин җенаят эден адама үч йыл мөхлет билен белли бир везипәни эслемек хукугындан махрум этмек горнүшинде гошмача җеза чәреси белленилен болса, онда җенаятларың җеми боюнча җеза чәреси белленилен махалы гошмача җеза чәресиниң мөхлети 3 йылдан ёкары болуп билмез.

Эгер җенаятларың җемине гирйән хайсыдыр бир җенаят боюнча гошмача җеза чәреси белленилмедик болса, онда җенаятларың җеми боюнча гошмача җеза чәреси белленилип билинмез.

64 м а д д а. Хөкүмлериң җеми боюнча җезаның белленилмеги

(1) Хөкүмлериң җеми боюнча җеза белленилende, соңкы хөкүм боюнча белленилен җезаның үстүне өңки хөкүм боюнча

жезаның чекилип гутарылмадык бөлеги долы я-да кем-кәслейин гошуляр.

(2) Хөкүмлериң жеми боюнча гутарныклы жеза, эгер ол харбы-дүзедиш бөлүмине ибермекден я-да азатлыкдан махрум этмекден пес болмадык халатында, шу Кодексиң Умумы бөлеги тарапындан жезаның шу гөрнүшлери үчин белленилен ёкары мөхлетинден я-да мөчберинден ёкары болмалы дәлдир.

(3) Хөкүмлерин жеми боюнча азатлыкдан махрум этмек гөрнүшиндәки гутарныклы жеза, соңкы хөкүм боюнча женаят үчин женаят канунында гөз өңүнде тутулан жезаның иң ёкары мөхлетинден артык болуп билер, йөне йигрими йылдан көп болмалы дәлдир.

(4) Хөкүмлериң жеми боюнча гутарныклы жеза тәзе амала ашырылан женаят үчин белленилен жезадан, шейле хем өңки хөкүм боюнча жезаның чекилип гутарылмадык бөлегинден көп болмалыдыр.

(5) Хөкүмлериң жеми боюнча жеза белленилен махалында онуң үстүне гошмача жезалары гошмак шу Кодексиң 63 маддасының дөрдүнжи бөлеги тарапындан гөз өңүнде тутулан дүзгүнлер боюнча гечирилйәр.

Хөкүмлериң жеми боюнча жеза чәреси белленилен махалы өңки хөкүм боюнча чекилмедик жеза чәреси кем-кәслейин я-да долулыгына гошуляр. Эгер соңкы хөкүм боюнча жеза чәресиниң шу гөрнүши үчин хас ёкары жеза чәреси белленилйән болса ве өңки хөкүм боюнча чекилмедик жеза чәресини кем-кәслейин я-да долулыгына гошмак мүмкин болмаса, онда хөкүмде дегишли эсаслары гетирмек етерликдир.

Хөкүмлериң жеми боюнча гутарныклы жеза чәреси, эгер ол азатлыкдан махрум этмек билен багланышыклы болмаса, онда шу Кодексиң Умумы бөлегинде гөз өңүнде тутулан жеза чәресиниң шу гөрнүши үчин белленилен жеза чәресиниң иң ёкары мөхлетинден хем-де мөчберинден гечмели дәлдир.

Азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде жеза чәреси белленилен махалы жеза чәресиниң гутарныклы мөхлети иң соңкы хөкүм боюнча женаят кanунында гөз өңүнде тутулан жеза

чәресиниң иң ёкары мөхлетинден ёкары болуп билер, йөне 20 йылдан ёкары болуп билмез.

Гутарныклы җеза чәреси өңки хөкүм боюнча җезаның чекилмедик бөлегинден көп болмалыдыр. Мунуң өзи, мысал үчин, шуны аңладяр, эгер адам өң азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезасыны чекен болса, онда хөкүмлериң җемине гөрә соңкы хөкүм боюнча җеза чәресиниң хас еңил гөрнүшини я болмаса шертли иш кесмеги, шейле хем җезаның чекилмедик мөхлетинден аз мөхлети беллемек болмаз.

65 м а д д а. Җезалар гошулан махалында шоларың мөхлетлерини кесгитлемегиң тертиби

(1) Җенаятларың җеми боюнча ве хөкүмлериң җеми боюнча җезалар гошулан махалында азатлыкдан махрум этмегиң бир гүнүне шу ашакдакылар лайык гелйәр:

а) харбы-дүзедиш бөлүминде бир гүн сакланылмагы;

б) дүзедиш ишлериниң я-да харбы гуллук боюнча чәклендирмелериң үч гүни.

(2) Етирилен зыяна дүзетмек борҗуны үстүне йүклемек, җериме салмак, эмләгини конфискацияламак, довлет сылагларындан, харбы атлардан я-да бейлеки атлардан махрум этмек, шейле хем белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек гөрнүшиндәки җеза азатлыкдан махрум этмек, харбы-дүзедиш бөлүминде сакламак, харбы гуллук боюнча чәклендирмелер я-да дүзедиш ишлери билен гошуланда олар өзбашдак ерине етирилйәр.

Җезалар гошулан махалында оларың мөхлетлерини кесгитлемегиң тертиби кем-кәслейин я-да долулыгына гошмак йөрелгеси уланыляң җенаятларың җеми боюнча хем, хөкүмлериң җеми боюнча хем зерурдыр.

Азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезаны чекмегиң бир гүни харбы-дүзедиш бөлүминде сакламагың бир гүнүне ве дүзедиш ишлериниң я-да харбы гуллук боюнча чәклендирмелериң үч гүнүне хасапланыляр. Шу маддада гөз өңүнде тутулан тертип уланылан махалы шу Кодексиң 63 ве 64 маддаларында гөз өңүнде тутулан җеза чәрелериниң чәклерини гөз өңүнде тутмак геректир.

ягны улы болмадык агыр я-да ортача агыр җенаятлар үчин җеза чәрелери гуршалып алнан махалы гутарныклы җеза чәреси хас агыр җенаят үчин иң ёкары җеза чәресинден гечмели дәлдир, эгер агыр я-да айратын агыр җенаятлар җенаятларың җемине гошулян болса ве гутарныклы җеза чәреси азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде белленилйән болса, шейле хем хөкүмлериң җеми боюнча азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җеза чәреси белленилйән махалы, шонда җеза чәреси җенаятларың хас агыры үчин гөз өңүнде тутулан җеза чәресиниң иң ёкары мөхлетинден ёкары болуп билер, йөне 20 йылдан ёкары болуп билмез.

Гошмача җеза чәрелери азатлыкдан махрум этмек, харбы-дүзедиш бөлүминде сакламак, харбы гуллук боюнча чәклендирмек ве дүзедиш ишлеринде ишлетмек гөрнүшиндәки эсасы җеза чәресине гошулян махалы, шол гошмача җеза чәрелери өзбашдак ерине етирилйәр. Эмма велин гошмача җеза чәресиниң мөхлетлериниң ве мөчберлериниң шу Кодексиң Умумы бөлеги аркалы белленилен чәклерде болмалыдыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир.

66 м а д д а. Җеза мөхлетлериниң хасапланмагы ве җезаларың хасаба алынмагы

(1) Белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек, дүзедиш ишлери, харбы гуллук боюнча чәклендирмелер, харбы-дүзедиш бөлүминде сакламак, азатлыкдан махрум этмек мөхлетлери айларда ве йылларда хасапланыляр.

(2) Шу мадданың биринҗи бөлегинде гөркезилен җезалар чалшырыланда я-да гошуланда, шейле хем җеза хасаба алнанда мөхлетлер гүн хасабы билен хасапланып билнер.

(3) Дознание, деслапкы дерңев ве суд ишине гаралян дөврде туссаглыкда сакланылмагың хер гүни азатлыкдан махрум эдилмегиниң ики гүнүниң я-да туссаглыкда сакламагың бир гүни харбы-дүзедиш бөлүминде сакламагың ики гүнүниң хасабына җеза мөхлети хасап эдилйәр.

(4) Дашары юртда амала ашырылан җенаят үчин судуң хөкүми билен белленилен хөкүмиң кануны гүйҗе гирмегиңе ченли туссаглыкда сакланылмагы ве азатлыкдан махрум эдилмек

görnüşinde jeza möhletini doldurýan wagty her güni bir güne hasap edilýär.

(5) Tussaglykda saklanylýan sud edilene jerime, belli bir wezipede işlemek ýa-da belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek görnüşindäki jeza çärelerini belläp mahalynda, tussaglykda saklanylan möhleti nazara alyp, sud bellenilen jezany ýeňilleşdirýär ýa-da ol jezany çekmekden boşadýar.

(6) Düzediş işlerine sud edilen adamyň tussaglykda saklanylýan wagty sudyň höküm bellenilen jeza möhletine tussaglykda bolýan bir güni düzediş işleriniň üç gününe barabar hasaplanylýar.

66-njy maddada jeza möhletleriniň hasaplanylmagynyň we jezalaryň hasaba alynmagynyň tertibi görkezilýär, şonda jezalar hasaba alnan mahaly girizilen täzelige aýratyn üns bermek gerekdir.

Doznanie, deslapky derňew we sud işine garalýan döwürde tussaglykda saklanylmagynyň her güni azatlykdan mahrum edilmeginiň iki gününiň ýa-da tussaglykda saklamagyň bir güni harby-düzediş bölüminde saklamagyň iki gününiň hasabyna jeza möhleti hasap edilýär. Azatlykdan mahrum etmek görnüşinde jeza çäresi bellenilen mahaly sudyň höküminde azatlykdan mahrum etmek üçin tussaglykda saklamak we jezasyny çekmegiň gutarnykly möhletini hasaba almak beýan edilmelidir.

Höküm kanuny güýje girýänçä tussaglykda saklamagyň bir güni azatlykdan mahrum etmegiň bir gününe hasaplanylýar.

Tussag astynda saklanylýan iş kesilene jerime, belli bir wezipäni eýelemek we belli bir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek görnüşinde temmi çäresi bellenilen mahaly sud tussag astynda saklanylmagynyň möçberini hasaba alyp, bellenilen temmi çäresini ýeňilleşdirýär ýa-da şol temmi çäresini çekmekden boşadýar. Sudlar kanunyň şu düzgünini höküm çykaran mahaly ara alyp maslahatlaşmaga borçludyrlar we temmi çäresiniň mysaly gatnaşygyny keseğitlemek bilen, jezasyny çekmekden boşatmak barada ýa bolmasa onuň möçberini azaltmak barada çözgüt çykarýarlar.

Дүзедиш ишлерини хасаба алмак хем шу Кодексиң 65 маддасындакы ялы тертипде гечирилйәр, дүзедиш ишлеринин үч гүни туссаг астында сакламагың бир гүнүне лайык гелйәр.

Шу маддада туссаглыкда сакламагы гуллукда чәклендирмек гөрнүшиндәки темми чәресине хасаба алмак хакында гөркезилмәндиги себәпли, шейле зерурлык йүзе чыкан махалы шу Кодексиң маддаларыны голданмак герекдир.

67 м а д д а. Азатлыкдан махрум эдилип суд эдиленлере дүзедиш эдарасының гөрнүшиниң белленилмеги

(1) Билкастлайын җенаят үчин суд эдиленлере җеза чекмек мөхлетини долдурмак азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде шу ашакдакы ялы белленилйәр:

а) улы болмадык агыр я-да ортача агыр билкастлайын җенаятлар үчин илкинҗи гезек азатлыкдан махрум этмеклиге суд эдиленлере умумы дүзгүнли дүзедиш колонияларында;

б) билкастлайын эдилен агыр, шейле хем айратын агыр җенаятлар үчин илкинҗи гезек азатлыкдан махрум этмеклиге иш кесиленлере ве җенаятлар рецидивинде, эгер суд эдилен адам озал билкастлайын җенаят эдендиги үчин азатлыкдан махрум эдилмек гөрнүшиндәки җеза чекмек мөхлетини долдуран болса ве аяллара ховплы рецидив халатында гүйчлендирилен дүзгүнли дүзедиш колонияларында;

в) айратын ховплы рецидивде, шейле хем өлүм җезасы гөрнүшиндәки җезасыны азатлыкдан махрум этмек җезасы билен чалшырылан адама айратын дүзгүнли дүзедиш колонияларында.

(2) Он секиз яшына етен, айратын агыр җенаят үчин секиз йылдан ёкары мөхлете суд эдилен адамлара, шейле хем айратын ховплы рецидив халатында белленилен җеза мөхлетиниң белли бир бөлегини, йөне бәш йылдан көп болмадык мөхлет билен түрмеде туссаглыкда сакламак белленилип билнер.

(3) Азатлыкдан махрум эдилмәге суд эдилен кәмиллик яшына етмедиклер җеза мөхлетини тербиелейиш колониясында долдурярлар.

(4) Сересапсызлык себәпли җенаят эдип, суд эдилен адамлара азатлыкдан махрум эдилмек гөрнүшиндәки җеза

мөхлетини долдурмак колониялара — межбуры гөчүрилип элтилен ерлере белленилйәр.

(5) Хөкүм билен белленилен дүзедиш эдарасының гөрнүшини үйтгетмек Түркменистаның җенаят-ерине етириҗи канунчылыгына лайыклыкда суд тарапындан гечирилйәр.

Билкастлайын җенаят эден иш кесилеңлере, колонияларың үч гөрнүшинде азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезасыны чекмек белленилйәр: булар улы болмадык агыр я-да ортача агыр билкастлайын җенаятлар үчин илкинҗи гезек азатлыкдан махрум этмеклиге иш кесиленлере (эгер эдилен җенаят үчин иң ёкары җеза чәреси 8 йыл азатлыкдан махрум этмекден гечмейән болса) — умумы дүзгүнли, билкастлайын эдилен агыр, шейле хем айратын агыр җенаятлар үчин илкинҗи гезек азатлыкдан махрум этмеклиге иш кесиленлере ве җенаятлар репидивинде, эгер суд эдилен адам озал билкастлайын җенаят эдендиги үчин азатлыкдан махрум эдилмек гөрнүшиндәки җеза чәресини чекен болса ве аяллара ховплы рецидив халатында гүйчлендирилен дүзгүнли, айратын ховплы рецидивде, шейле хем өлүм җезасы гөрнүшиндәки җезасыны азатлыкдан махрум этмек җезасы билен чалшырылан адамлар барасында айратын дүзгүнли колониялардыр.

Эгер олар өң билкастлайын җенаят үчин азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезасыны чекмедик болсалар я-да азатлыкдан махрум эдилиш ерлеринде шолар боюнча җезасыны чекен өң эден җенаятлары үчин суд эдиленлик айбы канунда белленилен тертипде долунан я-да айрылан болса, олар билкастлайын җенаят эдендиклери үчин илкинҗи гезек азатлыкдан махрум этмеклиге иш кесилен адамлар дийлип ыкрар эдилйәр.

Эгер суд тарапындан хас еңил темми чәреси белленилен болса, хөкүм ерине етирилйәнчә туссаг астында сакланылмагы азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезасыны чекмек хасап эдилмейәр.

Эгер җезасыны чекмекден занныяманлык билен боюн гачырмагы себәпли дүзедиш ишлери азатлыкдан махрум этмек билен чалшырылса, дүзедиш ишлеринде ишлемегиң чалшырылан мөхлети азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезасыны чекмек хасап эдилмейәр.

5 йыла ченли мөхлет билен түрмеде җезасыны чекмек диңе 18 яша етен ве айратын агыр җенаят эден, шол җенаят боюнча 8 йылдан көп мөхлете азатлыкдан махрум этмэге иш кесилйэн, шонуң ялы-да айратын ховплы рецидив дийлип ыкрар эдилен адамлара белленилип билнер.

Бизиң юрдумызда аялларың җезасыны чекмеги үчин бир дүзедиш колониясының бардыгы себэпли, олара иш кесилен махалы дүзедиш колониясының гөрнүши шу маддада гөркезилен талаплары хасаба алмак билен кесгитленилйэн хем болса, олар умумы дүзгүнли колонияда сакланыляр.

Шу маддада өң уланылан канунларда ёл берлиши ялы, дүзедиш колонияларының гөрнүшиниң канун аркалы гөз өңүнде тутуланлакыдан хас енилини беллемек гөз өңүнде тутулмаяр.

Гүнэкэр адамың рецидив, ховплы рецидив я-да айратын ховплы рецидив болуп дуряндыгы барадакы меселе ара алнып маслахатланылан махалы шол адамыны шейле дийип ыкрар этмек үчин эсас болуп хызмат эден суд эдиленлик айбының канун аркалы белленилен тертипде айрыландыгыны я-да долунандыгыны барлап гөрмек герекдир.

Эгер эдилен җенаят үчин суд эдиленлик айбы долунан ве айрылан хем-де адамыны рецидив, ховплы рецидив я-да айратын ховплы рецидив дийип ыкрар этмек үчин эсас арадан айрылан болса, онда шейле ягдай хас агыр хукук нетиҗелерине, шол санда дүзедиш колонияларының гөрнүши белленилен махалы хем гетирип билмез.

68 м а д д а. Шертлейин суд этмек

(1) Эгер суд җезаны азатлыкдан махрум этмек я-да харбы-дүзедиш бөлүминде сакламак гөрнүшинде беллэн, иш кесилени җеза мөхлетини долдурмаздан дүзетмек мүмкиндиги хакындакы нетиҗэ гелсе, онда ол белленилен җезаны шертлейин хасапламак хакында карар чыкаряр.

(2) Шертлейин суд эдилен махалында суд амала ашырылан җенаятың хэсиетини, агырлыгыны ве гетирен нетиҗелерини, ягдайлары енилләшдирйэн ве агырлашдырян, гүнэкэриң шахсыети

барадакы маглуматлары назара аляр. Айратын агыр җенаят эден адамлара шертлейин суд этмек уланылмаяр.

(3) Шертлейин суд эдиленде суд сынаг мөхлетини белләйәр, шол мөхлетиң довамында иш кесилен адам өзүни алып баршы билен өзүнин дүзеленлигини субут этмелидир. Харбы-дүзедиш бөлүминде сакламага я-да бир йыл мөхлете ченли азатлыкдан махрум этмәге суд эдилен халатында, сынаг мөхлети алты айдан аз ве үч йылдан ёкары болмалы дәлдир, бир йылдан ёкары мөхлете азатлыкдан махрум этмәге суд эдилен халатында болса, докуз айдан аз ве бәш йылдан ёкары болмалы дәлдир.

(4) Шертлейин суд эдилен махалында гошмача җезалар белленилип билнер.

(5) Суд шертлейин суд этмеги белләп, кәбир борчлары ерине етирмеги суд эдиленин үстүне йүкләп билер, ягны: етирилен зыяны дүзетмек, ише я-да окува гирмек, шертлейин суд эдиленин өзүни алып баршына гөзегчилиги амала ашырян органдан ругсатсыз хемишелик яшаян ерини үйтгетмезлик, кәбир ерлере бармазлык, белли бир вагтдан соң өз яшаян еринде болмак, алкоголизмден, наркоманиядан, токсикоманиядан я-да венерики кеселден бежермегиң курсуны гечмек, машгаланы мадды тайдан голдамагы амала ашырмак. Суд шертлейин суд эдилениң үстүне онуң дүзелмегине ярдам берип билҗек башга борчлары ерине етирмеги хем йүкләп билер.

(6) Шертлейин суд эдилениң өзүни алып баршына гөзегчилик ичери ишлер органы тарапындан амала ашырыляр, харбы гуллукчылар бабатында болса, харбы бөлүмлериң ве эдараларың командованиеси тарапындан амала ашырыляр.

(7) Сынаг мөхлетиниң довамында суд шертлейин суд эдилениң өзүни алып баршына гөзегчилиги амала ашырян органың язып бермеги боюнча суд эдилен адам үчин озал белленилен борчнамалары долы я-да кем-кәслейин ятырып билер я-да шоларың үстүне гошуп билер.

Эгер суд эдилен җенаятың хәсиетини, агырлыгыны ве гетирен зыянлы нетиҗелерини, гүнәкәрин шахсыети хакындакы маглуматлары, шейле хем гүнәни еңиллешдирйән ве агырлашдырян ягдайлары хасаба алып, иш кесилениң җемгыетден

үзңелешдирмезден дүзелмек мүмкинчилиги хакында нетиҗә гелсе, азатлыкдан махрум этмек я-да харбы-дүзедиш бөлүминде сакламак гөрнүшинде җеза чәреси белленилен махалы шертлейин суд этмәге ёл берилйәр.

Айратын агыр җенаяты эден адамлара, эгер амала ашырылан җенаят үчин 15 йылдан ёкары мөхлет билен азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде хас ёкары җеза чәреси я-да өлүм җезасы гөз өңүнде тутулян болса, шертлейин суд этмек уланылмаяр.

Канунда шертлейин иш кесмеги уланмагың бейлеки чәклендирмелери ёк, шонуң үчин хем ол суд эдиленлик айбы болан адамлар барасында хем уланылып билнер.

Довамында суд эдилениң өзүниң дүзелендигини субут этмели мөхлети бир йыла ченли азатлыкдан махрум этмәге я-да харбы-дүзедиш бөлүминде сакланмага иш кесиленлере 6 айдан 3 йыла ченли, бир йылдан көп мөхлете азатлыкдан махрум этмәге иш кесиленлере 9 айдан 5 йыла ченли сынаг мөхлети белленилйәр.

Шертлейин суд эдилен махалы ислендик гошмача җеза чәреси уланылып билнер.

Суд шертлейин суд этмеги белләп, суд эдилениң үстүне белли бир борчлары йүкләп билер, шоларың кәбири шу маддада гөркезилендир, йөне велин бу борчлар суд эдилен үчин масгаралайҗы ве кемсидиҗи, тербиечилик тайдан тәсир этмейән болмалы дәлдир.

69 м а д д а. Шертлейин суд эдилмеги ятырмак я-да сынаг мөхлетини узалтмак

(1) Эгер шертлейин суд эдилен адам сынаг мөхлетиниң гутармагына ченли өзүни алып баршы билен дүзелендигини субут этсе, суд шертлейин суд эдилениң өзүни алып баршына гөзегчилиги амала ашырян органың язып бермеги боюнча шертлейин суд этмеги ятырмак хакында ве суд эдилен адамдан суд эдиленлик айбыны айырмак хакында карар кабул эдип билер.

(2) Эгер-де шертлейин суд эдилен адам өз үстүне йүкленен борчлары ерине етирмекден боюн гачырян болса я-да җемгыетчилик тертибини бозса, шонуң үчин оңа административ темми берлен болса, суд шу мадданың биринҗи бөлегинде

görkezilen organyň ýazyp bermegi boýunça synag möhletini uzaldyp biler, ýöne ol uzaldyş bir ýyldan ýokary bolmaly däldir.

(3) Synag möhletiniň dowamynda sud edilen adam sud tarapyndan öz üstüne ýüklenen borçlary ýzygiderli ýa-da bilkastlaýyn ýerine ýetirmändigi üçin sud şu maddanyň birinji böleginde görkezilen organyň ýazyp bermegi boýunça şertleýin sud etmegi ýatyrmak we höküm boýunça bellenilen jezany ýerine ýetirmek barada karara gelýär.

(4) Synag möhletiniň dowamynda şertleýin sud edilen adam tarapyndan täze, seresapsyzlyk sebäpli jenaýat edilen bolsa, şertleýin sud edilenligini ýatyrmak ýa-da saklamak hakyndaky mesele sud tarapyndan çözülýär.

(5) Synag möhletiniň dowamynda şertleýin sud edilen adam tarapyndan bilkastlaýyn jenaýat edilen halatynda, sud oňa şu Kodeksiň 64 maddasynda göz öňünde tutulan kadalar boýunça jeza belleýär. Eger sud şertleýin sud etmegi ýatyran bolsa, şol kadalar boýunça hem seresapsyzlyk sebäpli täze jenaýat eden halatynda, şol düzgünler boýunça hem jeza bellenilýär.

Jemgyýetden üznelleşdirmezden özleriniň gaýtadan terbiýelenmeginiň mümkinçiligi hakynda ynam bildirilen adamlar üçin şu maddanyň uly terbiýeçilik ähmiýeti bardyr. Özüni göreldeli alyp barandygy üçin şertleýin iş kesmegi möhletinden öň ýatyrmak hakyndaky, şeýle hem şertleýin iş kesmegiň şertleriniň berjaý edilmezligi üçin hökümi ýerine ýetirmek bilen, synag möhletini uzaltmak ýa-da şertli iş kesmegi ýatyrmak ýaly meseleleri düzgünleşdirmek munuň üçin höweslendiriji esas bolup durýar.

Eger synag möhletiniň dowamynda şertleýin sud edilen özüni alyp barşy bilen özüniň düzelendigini subut etse, ýagny öz üstüne ýüklenilen borçlary göwnejaý ýagdaýda ýerine ýetirse, jemgyýete peýdaly zähmet bilen meşgullansa, durmuşda hem-de jemgyýetde özüni mynasyp alyp barsa, şertleýin sud edileniň özüni alyp barşyna kontrollyk edýän organyň hödürlemegi boýunça sud şertleýin sud edilenligi ýatyryp we sud edilenlik aýbyny aýryp biler.

Терсине, эгер шертлейин суд эдилен өз үстүне йүкленилен везипелери ерине етирмекден боюн гачырса я-да административ хукук дүзгүнлерини бозандыгы үчин темми чәрелерине сезевар эдилсе, суд ене-де шол гөркезилен органың хөдүрлемеги боюнча бир йылдан көп болмадык мөхлете сынаг мөхлетини узалдып билер.

Эгер шертлейин суд эдилен адам өз үстүне йүкленилен везипелери ерине етирмекден бирсыхлы ве запныяманлык билен боюн гачырып гелйән болса, ягны суд тарапындан өз үстүне йүкленилен борчлары ерине етирмегиң зерурдыгы барада энчеме гезек дуйдурыш берлендигине гарамаздан, буларың хеммесини әсгермезлик эдйән болса, суд ёкарда гөркезилен органың хөдүрлемеги боюнча шертлейин суд эдилмеги ятырып ве хөкүми ерине етирип билер.

Эгер сересапсызлык билен эдилен җенаят үчин шертлейин суд эдилен адам сынаг мөхлетиниң довамында тәзеден сересапсызлык билен җенаят этсе, онда шертлейин суд эдилмегини ятырмак я-да саклап галмак барадакы меселәни суд чөзйәр.

Эгер шертлейин суд эдилен адам сынаг мөхлетиниң довамында билкастлайын җенаят этсе, онда җеза чәреси шу Кодексиң 64 маддасында гөз өңүнде тутулан тертипде, ягны хөкүмлериң җеми боюнча кесгитленилйәр.

70 м а д д а. Җенаятдан мейлетин боюн гачырмагы билен багланышыклылыкда җенаят җогапкәрчилигинден бошадылмагы

(1) Эгер адам гутарылмадык җенаятыны ахырына етирмекден мейлетин ве гутарныклы йүз өврүрсе, гутарылмадык җенаяты үчин җенаят җогапкәрчилигинден бошадыляр.

(2) Гутарылмадык җенаяты ахырына етирмекден мейлетин йүз өврен адам, эгер онуң хакыкы амал эден херекети башга җенаяты дүзйән херекетлерден ыбарат боланда, диңе шейле халатда, җенаят җогапкәрчилигине дегишлидир.

(3) Җенаяты гурайҗының ве өҗүклирижиниң мейлетин йүз өврүрмеги, эгер бу адамлар хәкимиет органларына өз вагтында хабар бермек я-да өз вагтында гөрен башга хили чәрелери аркалы

женаяты ерине етирижи тарапындан ахырына ченли етирмегин өңүни алан болсалар, женаят жогапкәрчилигинден бошадылмагы үчин эсас боляр. Яран, эгер онуң өзүни соңракы алып баршы женаятың амала ашырылмагының өңүниң алынмагы үчин өзүне баглы болан әхли чәрелери гөрендигине шаятлык этсе, женаят жогапкәрчилигинден бошадыляр.

(4) Эгер гурайжының я-да өжүкдирижиниң шу маддының үчүнжи бөлегинде гөркезилен херекетлери женаятың амала ашырылмагының өңүниң алынмагына гетирип билмедик болса, онда олар женаят жогапкәрчилигинден бошадылмаярлар, йөне оларың гөрен чәрелери жеза белленилende еңиллешдирйән ягдай хөкмүнде ыкрар эдилип билнер.

Женаяты ахырына ченли етирмекден боюн гачырылмагы бүтинлейин мейлетин, шейле хем гутарныклы болмалыдыр. Боюн гачырмагың себәплери дүрли-дүрли болуп билер, мысал үчин, вагтында акылына айланмак, жогапкәрчиликден гыпынч этмек, сакланыларын дийип горкы этмек, доган-гарындашлара дегишли маглуматлар ве башга энчеме ягдайлар болуп билер, олар болса мейлетин боюн гачырылмагына шаятлык эдйәр. Эгер женаяты ахырына ченли етирмекден боюн гачырылмагы шу ягдайлар билен багланышыклы болса, ягны дегишли органлара женаята тайярлык гөрүлйәндиги я-да оңа башланыландыгы эййәм мәлим болса хем-де женаятың амала ашырылмагына дахыллы адамыны агтармак я-да сакламак гуралан болса хем-де боюн гачырмак межбуры ягдайда болян бейлеки халатларда шейле адам жогапкәрчиликден бошадылып билинмез.

Эгер мейлетин ягдайда женаятчылыклы херекети ахырына ченли етирмедик адамының херекетлеринде башга бир женаятың дүзүми бар болса, ол ягдайда өз эден этмиши үчин жогап берйәр.

Мысал үчин, бир адам паркда эжир чекени саклаяр ве оны зорламак ислейәр, йөне велин гечип барянларың йүзе чыкармагындан этияч эдип женаятчылыклы пикирини ахырына ченли етирмекден мейлетин ягдайда боюн гачыряр. Эмма велин шейле адамының херекетлеринде хулиганчылыкларың аламатлары бардыр, себәби ол жемгыетчилик еринде гелшиксиз ягдайда эжир чекени саклаяр ве шол барада зорлугы уланяр, мунуң өзи болса жемгыетчилик тертибиниң гөдек бозулмагы болуп дуряр.

71 м а д д а. Чынлакай өкүнмеги мынасыбетли җенаят җогапкәрчилигинден бошадылмагы

(1) Улы болмадык агыр җенаяты илкинҗи гезек амала ашыран адам, эгер җенаят эдениндеи соң өкүнип, гүнәсини боюн алып, мейлетин гелип, җенаятың ачылмагына ишҗең ярдам этсе, етирилен зыяның өвезини долса я-да башга тәр билен җенаятың етирен зыяныны дүзетсе, җенаят җогапкәрчилигинден бошадылып билнер.

(2) Шу мадданың биринҗи бөлегинде гөз өңүнде тутулан шертлер бар вагтында башга категориялы җенаяты амала ашыран адам җенаят җогапкәрчилигинден диңе җенаят кануны тарапындан йөрите гөз өңүнде тутулан халатларда бошадылып билнер.

Чынлакай өкүнилмеги себәпли җенаят җогапкәрчилигинден бошадылмагы деслапкы дерңев я-да дознания махалы хем, судда хем йүзе чыкып билер. Мунуң өзи улы болмадык агыр җенаяты илкинҗи гезек эден адам барасында гечирилйәр (эгер амала ашырылан җенаят үчин иң ёкары җеза чәреси ики йылдан ёкары болмадык мөхлете азатлыкдан махрум этмеги гөз өңүнде тутян болса), җенаятларың галан категориялары бабатда болса чынлакай өкүнилмеги себәпли җенаят җогапкәрчилигинден бошатмаклык, эгер бу барада җенаят канунына йөрите гөз өңүнде тутулан болса, мүмкиндир.

Гүнәкәр адамының шу херекетлерине, ягны ол амала ашыран улы болмадык агыр җенаяты үчин чынлакай өкүнип, җенаятың үстүни ачмага ве онуң гетирен зыянлы нетиҗелерини дүзетмек барада ишҗең херекет этмегине чынлакай өкүнмек дийлип дүшүнилйәр. Бу херекетлер мейлетин гелмегинде, җенаятың үстүни ачмага ишҗең ярдам этмекде, етирилен зыяның өвезини долмакда, эҗир чекен билен ылалашмак үчин чәрелери гөрмекде ве она мораль тайдан голдав бермекде, эдилен җенаятың зыянлы нетиҗелерини дүзетмекде йүзе чыкяр.

72 м а д д а. Эҗир чекен билен ярашмагы мынасыбетли җенаят җогапкәрчилигинден бошадылмагы

Шу Кодексиң 111, 112, 115 маддаларында, 132 маддасының биринҗи ве икинҗи бөleклеринде, шейле хем 133 маддасында гөз

өңүнде тутулан җенаятлары илкинҗи гезек амала ашыран адам, эгер ол эҗир чекен билен ярашса ве эҗир чекене етирен зыяныны дүзетсе, җенаят җогапкәрчилигинден бошадылып билнер.

Шу маддада гөркезилен эсаслар боюнча җенаят җогапкәрчилигинден бошатмак улы болмадык ве ортача агырлыкдакы җенаяты илкинҗи гезек амала ашыран адамлар барасында мүмкиндир. Диңе бир хакыкатдан хем илкинҗи гезек җенаят эдиленде дәл, эйсем эгер өң эдилен җенаят үчин суд эдиленлик айбы канун аркалы белленилен тертипде долуна я-да айрылан халатларында хем илкинҗи гезек җенаят эдилмеги дийлип ыкрар эдилйәр. Эгер шол адам бирнәче җенаяты эден болса ве шол җенаятларың хеммеси өз агырлыгы боюнча улы болмадык хем-де ортача агырлыкдакы җенаятлар болуп дурян болса ве шоларың бири боюнча җенаят җогапкәрчилиги барадакы меселе чөзүлмедик болса, шонда шу маддада гөркезилен эсас боюнча җенаят җогапкәрчилигинден бошатмак мүмкиндир.

Эгер үйтгән ягдай гүнәкәр адама тәсир эден болса ве онуң эден этмиши җемгыет үчин ховплы болмагыны бес эден болса, шейле халатларда хем җенаят җогапкәрчилигинден бошатмак мүмкиндир.

Серхошлук себәпли җемгыетчилик тертибиниң бозулмагына ёл берен адамының спиртли ичгилери ичмегини бес этмеги, алиментлери төлемекден занныяманлык билен боюн гачырян адамының ише ерлешмеги ве алиментлери мейлетин төлемеги, башдансовмалыга ёл берен адамының мадды җогапкәрчилик билен багланышыклы везипеден бошадылмагы ве башга ише ерлешмеги, җемгыете пейдалы иш билен мешгулланмаян, хыянатчылыклы җенаят эден адамының җенаятың етирен зыяныны дүзетмеги ве өзүни биркемсиз алып бармагы хем-де башга ягдайлар шейле ягдайлар болуп билер.

75 м а д д а. Җезадан шертлейин-мөхлетинден өң бошатмак

(1) Дүзедиш ишлеринде ишлетмек, харбы гуллук боюнча чәклендирмелер, азатлыкдан махрум эдилмек гөрнүшиндәки җеза чекмек мөхлетини долдурян я-да харбы-дүзедиш бөлүминде сакланылян адам, эгер онуң дүзелмеги үчин судуң беллән җезасыны чекмегиң мөхлетиниң долдурылмагы зерур дәл дийлип,

суд тарапындан ыкрар эдилсе, җезадан шертлейин-мөхлетинден өң бошадылып билнер. Шонда ол адам гошмача җезадан долы я-да бөлеклейин бошадылып билнер.

(2) Җезадан шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагы уланмак билен, суд шол адама шу Кодексиң 68 маддасының бәшинҗи бөлегинде гөз өңүнде тутулан борчлары йүклэп билер, шол борчлары ол адам җеза чекмек мөхлетиниң галан бөлегиниң довамында ерине етирмелидир.

(3) Җезадан шертлейин-мөхлетинден өң бошатмак суд эдилен адам тарапындан хакыкы җеза чекмек мөхлетиниң;

а) улы болмадык агыр я-да ортача агыр җенаят үчин белленилен җеза мөхлетиниң ярпысындан аз болмадык бөлегини долдурандан соң;

б) агыр җенаят үчин белленилен җеза мөхлетиниң үчден ики бөлегини долдурандан соң;

в) айратын агыр җенаят үчин белленилен җеза мөхлетиниң, шейле хем озал җезадан шертлейин-мөхлетинден өң бошадылан адама белленилен җезаның дөртден үч бөлегини долдурандан соң, эгер шертлейин-мөхлетинден өң бошатмак шу мадданың алтынҗы бөлегинде гөз өңүнде тутулан эсаслар боюнча ятырылан болса, уланылып билнер.

(4) Адамың азатлыкдан махрум эдилмек гөрнүшинде җезасыны чекмегиниң хакыкы мөхлети алты айдан аз болуп билмез.

(5) Шертлейин-мөхлетинден өң бошадылан адамың өзүни алып баршына гөзегчилик ичери ишлер органлары, харбы гуллукчылар бабатда болса, харбы бөлүмлериң ве эдараларың командованиелери тарапындан амала ашырыляр.

(6) Эгер җезаның долдурылмадык мөхлетиниң довамында:

а) иш кесилен адам җемгыетчилик тертибини бозуп, мунун үчин оңа административ темми берленде я-да оңа шертлейин-мөхлетинден өң бошатмак уланыланда, суд тарапындан өз үстүне йүкленилен борчлары ерине етирмекден билгешлейин боюн гачырса, шонда суд шу мадданың бәшинҗи бөлегинде гөркезилен

органың язып бермеги боюнча шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагы ятырмак ве жеза чекмек мөхлетиниң доллурылман галдырылан бөлегини берҗай этмек хакында карар кабул эдйәр;

б) суд эдилен сересапсызлыкдан тәзе женаяты амала ашырса, шейле ягдайда шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагы ятырмак я-да сакламак барадакы меселе суд тарапындан чөзүлйәр;

в) суд эдилен билкастлайын женаят этсе, суд она шу Кодексиң 64 маддасында гөз өңүнде тутулан жезаны беллейәр. Эгер суд шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагы ятырса, сересапсызлык зерарлы женаяты амала ашыран халатында, жеза ене шол дүзгүнлер боюнча белленилйәр.

(7) Шертлейин-мөхлетинден өң бошатмак шейле адама уланылмаяр:

озал айратын агыр женаят эдени үчин суд эдилен ве тәзеден агыр я-да айратын агыр женаят эден адама;

айратын агыр рецидив ягдайында женаят эдене;

өлүм жезасы азатлыкдан махрум этмек жезасы билен чалшырылана.

Шу Кодексиң 75-нжи маддасында жеза чекмеклен шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагың эсаслары ве оны уланмагың тертиби гөз өңүнде тутулды.

Эгер суд тарапындан шол адамың долы дүзелмеги үчин жезасыны долы чекмегиниң зерур дәлдиги ыкрар эдилсе, шертлейин-мөхлетинден өң бошатмак эсасы жеза чәрелеринден — дүзедиш ишлеринден, харбы гуллукда чәклендирмелерден, азатлыкдан махрум этмекден я-да харбы-дүзедиш бөлүминде сакламакдан бошатмаклык гечирилйәр. Шунда шол адам гошмача жеза чәресинден долулыгына я-да кем-кәслейин бошадылып билнер. Суд эдилениң жезасыны чекйән вагты өзүни гөреңдели алып бармагы, етирилен зелели дүзетмек барада чәрелери гөрмеги, етирилен мадды зыяның өвезини долмагы, женаятың зыянлы нетижелерини дүзетмеги, жемгыете пейдалы зәхмет билен мешгулланмагы, зәхмет ве өнүмчилик дүзгүн-ызамыны бозмазлыгы ве башгалар онуң дүзелендигине шаятлык эдип билер.

Суд шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагы уланмак билен эгер муны зерур хасап этсе, шертли суд этмек барада канунда, ягны шу Кодексиң 68 маддасының 5 бөлегинде гөркезилен борчлары онуң үстүне йүкләп билер.

Бу бабатда эсасы җеза чәресиниң хакыкатда чекилмеги хасаба алыняр ве азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезаның чекилен мөхлети алты айдан аз болуп билмез.

Эгер шертлейин - мөхлетинден өң бошадылан адам җезаның чекилмедик бөлегиниң галан вагтының довамында җемгыетчилик тертибини бозандыгы үчин административ җогапкәрчилиге чекилсе я-да шертлейин-мөхлетинден өң бошадылан махалы суд тарапындан онуң үстүне йүкленилен борчлардан хыянатчылык билен боюн гачырса, суд шертлейин-мөхлетинден өң бошадыланың өзүни алып баршына контроллыгы амала ашырян органың хөдүрлемеги боюнча шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагы ятырып ве шейле адамыны шол мөхлете шертлейин-мөхлетинден өң бошадылан җеза чәресини чекмек үчин иберип билер.

Эгер сересапсызлык билен җенаят эдендиги үчин шертлейин-мөхлетинден өң бошадылан адам сересапсызлык билен тәзе җенаят этсе, онда шертлейин-мөхлетинден өң бошатмагы ятырмак барадакы меселәни суд чөзйәр.

Эгер адам билкастлайын җенаят этсе, онда суд шу Кодексиң 64 маддасына лайыклыкда хөкүмлериң җеми боюнча җеза чәресини беллейәр.

Шертлейин-мөхлетинден өң бошатмак шейле адама уланылмаяр:

- озал айратын агыр җенаят эдендиги үчин суд эдилен ве тәзеден агыр я-да айратын агыр җенаят эден адама (эгер суд эдиленлик айбы канун аркалы белленилен тертипде долунмадык я-да айрылмадык болса);

- айратын агыр рецидив ягдайында җенаят эдене, шейле хем өлүм җезасы азатлыкдан махрум этмек җезасы билен чалшырылан адама.

78 м а д д а. Гөврели аялларың ве кичи яшлы чагалары болан аялларың җезасыны чекмегини ыза сүйшүрмек

(1) Суд эдилен гөврели аяллара ве секиз яшына ченли чагалары болан аяллара, шахсыете гаршы агыр я-да айратын агыр җенаятлар үчин бэш йылдан ёкары мөхлете суд эдиленлерден башгаларына, суд җеза мөхлетини долдурмагы чага секиз яшына етйэнчэ ыза сүйшүрип билер.

(2) Эгер шу мадданың биринҗи бөлегинде гөркезилен аял суд эдилениң өзүни алып баршына контроллыгы амала ашырян орган тарапындан дуйдурыш берленден соңра чагадан йүз өвүрсе я-да чаганы тербиелемекден боюн гачырмагыны довам эдйэн халатында, суд шол органың хайышнамасы боюнча шол аялың җеза мөхлетини долдурмагының ыза сүйшүрилмегини ятырып билер ве суд эдилен аялы судуң хөкүмине лайыклыкда җеза мөхлетини долдурмак үчин белленен ере иберип билер.

(3) Чага секиз яшына етенсоң, суд эдилен аялы суд җеза мөхлетиниң галан бөлегини долдурмакдан бошадяр я-да җезаның галан бөлегини хас еңил гөрнүши билен чалшыряр я-да суд эдилен аялы җеза мөхлетиниң галан бөлегини долдурмак үчин дегишли эдара доландырып элтмек хакында карар кабул эдйэр.

(4) Эгер суд эдилен аял җезаны долдурмак ыза сүйшүрилен дөвүрде тэзе җенаят этсе, суд шу Кодексиң 64 маддасы тарапындан гөз өңүнде тутулан дүзгүнлер боюнча оңа җеза беллейэр.

Гөврели аяллара ве 8 яша ченли чагасы болан аяллара җезасыны чекмеги гайра гоймак хөкүми ерине етирмек тертибинде иш кесиленинден соң я болмаса суд тарапындан җезасыны чекйэн ери боюнча уланыляр.

Гайра гоймак җенаятың агырлыгына ве җемгыет үчин ховплудыгына, шейле хем иш кесилениң шахсыети хакындакы маглуматлара гарамаздан уланылып билнер, шахсыете гаршы агыр ве айратын агыр җенаяты эдендиги үчин, мысал үчин, шу Кодексиң VII бөлүминде, Айратын бөлегиниң 101 ве 107 маддаларында гөз өңүнде тутулан җенаятлар үчин бэш йылдан көп мөхлете азатлыкдан махрум этмэге иш кесилен халатлар муңа гирмейэр.

Эгер улы болмадык ве ортача агырлыкдакы җенаят, шейле хем агыр я-да айратын агыр җенаят шахсыета гаршы эдилйән җенаята дегишли болмаса я-да шахсыете гаршы эдилен җенаят үчин бәш йылдан көп болмадык мөхлете азатлыкдан махрум этмәге иш кесилен махалы муңа эсас бар болса, судлар җеза чекмеги гайра гоюп билерлер. Шунда хөкүмиң галан бөлеги, хусусан-да гошмача темми чәрелери, етирилен зыяның өвезини долмак меселелери ве бейлекилер өзбашдак ерине етирилмәге дегишлидир.

Диңе бир азатлыкдан махрум этмек гөрнүшиндәки җеза чәреси дәл, эйсем темми чәресиниң дүзедиш ишлери, җериме салмак ве бейлекилер ялы гөрнүшлери хем гайра гоймага дегишлидир.

Эгер секиз яша етмедик чагасы болан иш кесилен аял чагасындан йүз өвүрсе ве оны тербиелемекден боюн гачырса, шейле хем онуң өзүни алып баршына контроллыгы амала ашырян органың дуйдурышындан нетиҗе чыкармаса, онда шол гөркезилен органың хөдүрлемеги боюнча суд җеза чәресини ерине етирмеги гайра гоймагы ятырып ве иш кесилени судуң хөкүми аркалы белленилен җеза чәресини чекмәге иберип билер.

Чага секиз яша етенде суд шу чөзгүтлериң бирини кабул эдйәр:

а) җеза чәресиниң галан бөлегинден бошадяр;

б) җеза чәресиниң галан бөлегини хас еңил җеза чәреси билен чалышыряр;

в) җезаның галан бөлегини чекмек үчин дегишли эдара гайтарып берйәр.

Эгер җезасыны чекмекден гайра гоюлян дөврүде иш кесилен аял тәзе билкастлайын ве сересапсызлык билен җенаят этсе, онда суд шу Кодексиң 64 маддасында гөз өңүнде тутулан кадалар боюнча җеза чәресини беллейәр.

80 м а д д а. Амнистия ве гүнә гечме

(1) Җенаяты амала ашыран адам амнистия акты эсасында җенаят җогапкәрчилигинден бошадыляр. Җенаят эденлиги үчин

суд эдилен адам амнистия актына лайыклыкда жеза чекмекден долы бошадылып билнер, белленилен жеза кемелдилип я-да хас еңли билен чалшырылып билнер, шейле адам гошмача жезадан бошадылып билнер.

(2) Женаят эдендиги үчин суд эдилен адам гүнә гечме акты эсасында жеза чекмегиң мундан бейләкки мөхлетинден шертли я-да шертсиз бошадылып билнер, оңа белленен жеза кемелдилип я-да хас еңли билен чалшырылып билнер.

(3) Өлүм жезасына хөкүм эдилен адамың жезасы гүнә гечмек акты эсасында йигрими бәш йыла ченли мөхлете азатлыкдан махрум этмек билен чалшырылып билнер.

(4) Эгер шертли гүнәси гечилен адам өзүне белленилен сынаг мөхлетиниң довамында гайтадан билкастлайын женаят этсе, суд оңа шу Кодексиң 64 маддасында гөз өңүнде тутулан дүзгүнлер боюнча жеза беллейәр.

Амнистия акты билен женаят эден адам женаят жогапкәрчилигинден бошадыляр. Мунуң өзи амнистия аркалы женаят жогапкәрчилигинден бошатмагың, эгер гүнәкәр адама женаят этмекде гүнә билдирилен болса, деслапкы дерңев я-да дознание махалы гечирилйәндигини аңладяр. Шейле халатларда гүнә билдирилйән өзүни гүнәкәр дийип ыкрар этмейән ве акламак эсаслары боюнча ишиң бес эдилмегини зерур хасаплаян болса, амнистияны уланмакдан боюн гачырылып билнер. Амнистия актының уланылмагы билен, эгер гүнәкәр адам амнистия актына гаршы гитмейән болса, судуң серенжам берижи межлисинде хем женаят иши бес эдилип билнер.

Эден женаяты үчин иш кесилен адам амнистия актының уланылмагы билен жезасыны чекмекден бошадыляр, белленилен жеза чәреси кемелдилип я-да хас еңил жеза чәреси билен чалшырылып билнер. Шейле адам гошмача темми чәресинден хем бошадылып билнер. Шулары хем гөз өңүнде тутмак герекдир, ягны эгер суда бермегиң стадиясы гечен болса, онда суд ише серенжам берижи межлисде гайтадан гарап ве амнистия актыны уланып билер. Судуң бу хөкманы болан амнистия актыны уланмазлыгы суд ялңышлыгы болуп дуряр ве мунуң өзи суд чөзгүдиниң ятырылмагына я-да үйтгедилмегине гетирйәр.

Эден женаяты үчин иш кесилен адам гүнә гечмек акты эсасында жезасыны мундан бейләк чекмекден шертли я-да шертсиз бошадылып, оңа берлен жеза чәреси кемелдилип, шейле хем хас еңил жеза чәреси билен чалшырылып билнер. Гүнә гечмек женаят эдендиги үчин иш кесилен адамлар барасында гечирилйәр.

Эгер шертли гүнәси гечилен адам сынаг мөхлети вагтында тәзеден билкастлайын женаят этсе, онда жеза чәреси шу Кодексиң 64 маддасындакы тертипде белленилйәр.

Гүнә гечмек актының Түркменистаның Президенти тарапындан кабул эдилйәндиги себәпли, шу маддада шу Кодексиң 69 маддасында гөркезилен эсаслар боюнча шертли гүнә гечмеги ятырмак мүмкинчилиги барада эсаслы гөркезилен дәлдир.

Шейле хем сынаг мөхлети вагтында тәзе сересапсызлык билен женаят эдилмегиниң нетижелери дүзгүнлешдирилендир.

Шоңа лайыклыкда, шейле халатларда адам тарапындан сересапсызлык билен женаят эдилен махалы, онуң үчин жеза чәреси шертли иш кесилмегине баглы болмаздан белленилйәр.

81 м а д д а. Суд эдиленлик айбы

(1) Женаят эдендиги үчин суд эдилен адам гүнә ыглан эдйән хөкүм кануны гүйжүне гирен гүнүнден суд эдиленлик айбының өз-өзүнден айрылян я-да айрылян пурсатына ченли суд эдилен хасапланыляр.

(2) Суд эдиленлик айбы шейле ягдайларда өз-өзүнден айрыляр:

а) шертли суд эдиленлер бабатда сынаг мөхлетиниң долмагы билен;

б) азатлыкдан махрум этмекден хас еңил жеза чәреси билен суд эдилен адамлар бабатда белленилен эсасы ве гошмача жезасыны чекмек мөхлетини долдурмагы билен;

в) улы болмадык агыр я-да ортача агыр женаяты эдендиги үчин азатлыкдан махрум этмек билен суд эдилен адамлар бабатда эсасы ве гошмача жезасыңы чекмек мөхлетини долдуранындан соң ики йылың гечмеги билен;

г) агыр женаят эдендиги үчин азатлыкдан махрум этмек билен суд эдилен адамлар бабатда эсасы ве гошмача жезасыны чекмек мөхлетини долдуранындан соң дөрт йылың гечмеги билен;

д) айратын агыр женаят эдендиги үчин суд эдилен адамлар бабатда эсасы ве гошмача жезасыны чекмек мөхлетини долдуранындан соң алты йылың гечмеги билен:

(3) Эгер адам жеза чекмекден канун аркалы белленилен тертипде мөхлетинден өң бошадылан болса я-да жеза чекмегиң долдурылмадык бөлеги онуң хас еңил билен чалшырылан болса, онда суд эдиленлик айбының өз-өзүнден айрылмак мөхлети эсасы ве гошмача жезасыны чекмегиң хакыкы мөхлетини долдурмагындан угур алнып хасапланыляр.

(4) Эгер суд эдилен адам жеза чекмек мөхлетини долдуранындан соң өзүни бир кемсиз алып баран болса, онда онуң хайыш этмеги боюнча суд онун суд эдиленлик айбының өз-өзүнден айрылян мөхлети гутарянча, йөне бу мөхлетиң ярысы долмаздан өң дәл, ондан суд эдиленлиги айрып билер.

Суд эдиленлик айбының долунмагы диен дүшүнжәниң хукук уланыш ишинде мөхүм әхмиети бардыр, себәби суд эдиленлик айбының болмагы билен женаят жеза чәресини чекйән адам үчин ярамаз хукук нетижелери йүзе чыкаряр.

Өзи барасында судуң гүнә йөңкейиш хөкүми кануны гүйже гирен ве шу маддада гөркезилен пурсата ченли, ягны канунда белленилен тертипде суд эдиленлик айбы долунмадык я-да айрылмадык болса суд эдилен хасап эдилйәр. Суд эдиленлик айбы болмадык адам үчин канун боюнча хукукларда ве азатлыкларда суд эдилени чәклендирйән я-да кемсидйән хайсыдыр бир хукук нетижелери болуп билмез.

Эгер адама шертли иш кесилен болса, онда сынаг мөхлетиниң тамамланмагы боюнча ол суд эдиленлик айбы болмадык хасапланыляр. Эмма велин шейле адама шу Кодексиң 68 маддасының 4 бөлегине лайыклыкда гошмача темми чәреси белленилип билнер, айдалы, белли бир везипәни эелемек ве белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмегиң мөхлети шертли иш кесилениң сынаг мөхлетинден ёкары болса хем-де шейле халатда суд эдиленлик айбыны долдурмакда канунда

гөркезилиши ялы сынаг мөхлетиниң тамамланмагындан угур алмак герекдир.

Улы болмадык ве ортача агырлыкдакы, шейле хем агыр ве айратын агыр җенаятлары эден адамлар үчин суд эдиленлик айбыны долмагың мөхлети эсасы җеза чәресиниң хем, гошмача җеза чәресиниң хем чекилмеги боюнча хасапланыляр.

Эгер адам җеза чекмекден мөхлетинден өң бошадылан болса я-да чекилмедик җеза мөхлети хас еңил җеза билен чалшырылан болса, онда суд эдиленлик айбының долунмалы мөхлети эсасы хем-де гошмача җеза чәресиниң хакыкатда чекилен пурсатындан хасапланыляр.

Эгер азатлыкдан махрум этмек гөрнүшинде җезаның чекилмедик бөлеги хас еңил җеза билен чалшырылан болса, онда суд эдиленлик айбыны долмагы хасапламагың мөхлетиниң башланмагы хас еңил җеза чәресиниң чекилмеги боюнча башланяр.

Шу мадда тәзе җенаят эдилмеги я-да бейлеки эсаслар боюнча суд эдиленлик айбының арасыны кесмек мүмкинчилигиниң гөркезилмәндиги себәпли, җенаятларың хер бири боюнча суд эдиленлик айбының өзбашдак довам эдйәндигини гөз өңүнде тутмак герекдир.

Иш кесилен өзүни биркемсиз алып баран махалы ве суд эдиленлик айбыны долдурмагың азындан ярпы мөхлетиниң гечмеги боюнча суд эдиленлик айбының мөхлетинден өң айрылмагына ёл берилйәр.

Айратын бөлек

101 мадда. Билкастдан адам өлдүрмек.

1). Билкастдан адам өлдүрмек,

секиз йылдан он бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

2). Билкастдан адам өлдүрмек:

а) ики я-да шондан-да көп адамы;

б) өз гуллук я-да җемгыетчилик борҗуны амала ашырмагы билен багланышыклы адамы я-да онуң якын адамларыны;

в) гаравсызлыгы гүнәкәре гөрнетин болуп дуран адамы, шейле хем адамы огурламак я-да гиревине алмак билен багланышыклылыкда;

г) гөврелилиги гүнәкәре гөрнетин болуп дуран аялы;

д) зорламак я-да сексуал хәсиетли зорлуклы херекетлер билен багланышыклылыкда;

е) айратын залымлык билен;

ж) көп адамларың җаны үчин гөрнетин ховплы усул билен;

з) деслап диллешмезден ики я-да шондан-да көп адам, я-да деслап диллешмек боюнча адамларың топары, гурамачылыклы топар я-да җенаятчылыклы билелешик тарапындан;

и) бегнебислик ниети билен, шейле хем хакына тутма боюнча;

й) хулиганчылык ниети билен;

к) башга җенаяты яшырмак я-да онуң амала ашырылмагыны еңиллешдирмек максады билен;

л) социал, милли, җынс я-да дини йигренч я-да душманчылыклы гарамак билен;

м) ган алмак максады билен;

н) гайтадан, шу Кодексиң 102 ве 103 маддаларында гөз өңүнде тутулан этмишлер муңа гирмейәр;

о) айратын ховплы рецидивде,

он йылдан йигрими йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы я-да өлүм җезасы берилйәр.

Билкастдан адам өлдүрмек ислендик җемгыетде иң агыр җенаят болуп дуряр, себәби ол җемгыетчилик бәхбитлерине лайык гелйән иң бир гымматлы зада — адам өмрүне каст эдйәр.

Дөвлетимизиң Эсасы Канунында — Түркменистаның Конституциясында Түркменистанда җемгыетиң ве дөвлетиң иң

ёкары гымматлыгының адам болуп дуряндыгы беркидилендир ве онуң өмри дөвлет тарапындан гораляр. Шонуң үчин хем билкастдан адам өлдүрилендиги үчин Түркменистаның Җенаят кодексинде өлүм җезасына ченли иң бир ёвуз темми чәресиниң гөз өңүнде тутулмагы логики тайдан багланышыклы болуп дуряр.

Билкастдан адам өлдүрмек — мунуң өзи җемгыетчилик үчин ховплы этмиш болуп дуряр, шонда гүнәкәр адам зорлук улаҗып, башга бир адамының өмүр танапыны кесйәр, хачан-да шол адам эҗир чекен барада айратын алада этмели я-да өлүм ховпунуң өңүни алмак барада аладаланмалы болса-да муны этмейәр.

Мысал үчин, гражданин А. дава йүзе чыкан махалы янындакы пычагыны гражданин Б-ниң чеп гурсагына гүйҗүнде барыны эдип сүңҗйәр ве оны ганы гидип ятса-да, хадысаның болан еринде ташлап гидйәр.

Шу халатда гражданин А. Б-ни өлдүрҗекдигине акылы етйәр, шейле агыр нетиҗәниң йүзе чыкмагының гутулгысызлыгыны өңүнден билйәр ве шоны исләп, эҗир чекене көмек бермән, оны ташлап гидйәр.

Кесеки адамлар гатышмаздан, йүзе чыкан өлүм халаты билен гүнәкәр адамының херекетлериниң арасындакы себәп арабагланышыгы бу этмиши билкастдан адам өлдүрмек дийип ыкрар этмек үчин хөкманы ягдай болуп дуряр.

Гытаклайын ниет билен билкастдан адам өлдүрилен махалы гүнәкәр адам өз зорлуклы херекетлери билен эҗир чекени өлдүрип билҗекдигине акыл етирйәр, ислемесе-де шейле нетиҗәниң болмагына дүшүнҗеси ёл берйәр я-да оңа пархсыз гараяр.

Мысал үчин, гражданин А. хулиганчылык ниети билен эҗир чекени айратын залымлык билен енҗйәр, шунда ол онуң етирен агыр ургулардан өлҗекдигине акыл етирйәр, эмма оны ислемедик болмагы хем мүмкин, йөне шейле агыр нетиҗәниң болмагына онуң җаны үчин ховплы ургулар билен уруп ёл берйәр.

Гытаклайын ниет билен билкастдан адам өлдүрмеги сересапсызлык боюнча адам өлдүрмекден тапавутландырмак зерурдыр, шонда болса гүнәкәр адам өлүм ягдайының йүзе чыкмак ховпуна акыл етирйән хем болса, еңилкеллелик эдип, шейле

ягдайың өңүниң алынмагына бил баглаяр я болмаса ол ховплы агыр нетиҗәниң йүзе чыкҗакдыгына акыл етирен хем дәлдир, догры, ол хас үнсли ве сересап болан халатында шу ягдайы өңүнден дуярды ве дуюп билерди.

Җенаятың амала ашырылан пурсадына ченли он дөрт яшы долан адам билкастдан адам өлдүрмегиң субъекти болуп билер. Субъектив тарапдан җенаяты амала ашыран гүнәкәр адам өз херекетиниң җемгыет үчин ховплы зыянлы нетиҗесини акыл етирйәр ве шол җенаятың йүзе чыкмагыны ислейәр, я болмаса эҗир чекене өлүм ягдайыны салмага акыл етирип ёл берйәр. Адам өлдүрмегиң амала ашырылмагына себәп болан ягдая гүнәкәриң адамың өмрүни кесмәге гөнүкдирилен өзүни алып баршы ве анык херекетлери, зорлуклы херекетиң хәсиети ве иншеҗеңлиги хем-де башга-да көп ягдайлар гүнәкәр адамының эҗир чекене өлүм ягдайыны салмагы максат эдинендигине шаятлык эдип билер.

Адамының өмри ве саглыгы эдилен җенаятың объекти болуп дуряр. Объектив тарапдан гүнәкәр адам эҗир чекени яшамакдан махрум этмәге гөнүкдирилен херекетлери амала ашыряр. Ишиң әхли ягдайларының җеми муңа шаятлык эдип билер, җенаяты амала ашырмагың усулы, җенаяты амала ашырмакда уланылан гураллар ве эҗир чекениң бедenine етирилен зепериң хәсиети назара алынмалыдыр.

Суд практикасында көпленч ягдайларда эҗир чекен бирнәче гүнден соң арадан чыканда я-да ёкары хүнәрли медицина көмегиниң берилмеги нетиҗесинде эҗир чекен дири галан ягдайында гүнәкәриң херекетлерини маддалашдырмакда кынчылыклар йүзе чыкяр. Шейле халатларда шу ягдайлары гөз өңүнде тутмак герекдир, ягны яшайыш үчин мөхүм органа пычак билен яра салынмагы, адаты шертлерде соңы өлүм билен гутарян ягдайда җенаятчылыклы гуралың уланылмагы, эҗир чекениң өмри үчин ховплы ягдайда галдырылмагы, гүнәкәриң оңа акылы етсе-де шейле ягдайда галдырмагы, мунуң соңунының болса өлүм билен гутармага гетирмегиниң мүмкиндиги, онуң җенаятчылыклы мейлини амала ашырмак үчин өзүне баглы болан әхли затлары этмеги ве тәтәнлейин я-да айратын ягдайларда эҗир чекене башы битин галмагың башартмагы.

Мысал үчин, гүнәкәр адам деңизде паромдан әҗир чекени деңзе зыняр, йөне велин әҗир чекен спорт башарныгы нетижесинде узак вагтлап сувда сакланып билйәр ве тотәнлейин ягдай нетижесинде йүзе чыкарыляр ве йүзүп барян йүк гәмиси тарапындан халас эдилйәр.

Шу ягдайда җенаятчы гөни пикир билен, әҗир чекени деңзе зыңып, онуң гутулгысыз ягдайда өлҗекдигине өңүнден акыл етирйәр.

Шу категориялакы ише гаралан махалы билкастдан адам өлдүрмәге сынанышык эдилмегине диңе гөни пикир билен мүмкиндигини гөз өңүнде тутмак герекдир.

Эгер гытаклайын ягдайда адам өлдүрмәге сынанышык эдилендиги аныкланылса, онда шейле җенаята баш гошан адам билкастдан адам өлдүрмәге сынанышык эдендиги үчин җенаят җогапкәрчилигине чекилип билмез. Шейле адамының херекетини хакыкатда йүзе чыкан зыянлы нетиҗе боюнча маддалашдырмак болар.

Мысал үчин, бир адам хулиганчылык ниети билен башга бир сувда йүзүп билмейән адамы чуң бассейне итеклейәр, йөне велин гапдалда дуран адам тарапындан ол халас эдилйәр. Шу халатда гүнәкәр адам акыллы-башлы ягдайда сува зыңанының өлмегиниң мүмкиндигине дүшүнип ёл берен хем болса ве гытаклайын ягдайда херекет эден хем болса, онуң херекети адам өлдүрмәге сынанышык эдилен хөкмүнде дәл-де, эйсем хакыкатда йүзе чыкан нетиҗе боюнча хәсиетлендирилмелидир, себәби онуң өлмегини ислемейәр, халас эдилмегине ёл берйәр.

Хачанда гүнәкәр адам җенаятчылыклы максадына — адамың өмүр танапыны кесмәге етмек үчин әхли чәрелери гөрен болса, йөне велин өзүне баглы болмадык ягдайлара гөрә шол ягдай йүзе чыкмаса, шол херекет билкастдан адам өлдүрмәге сынанышык эдилмеги дийлип ыкрар эдилйәр. Шонда гүнәкәр адамының әҗир чекени өмри үчин ховплы ягдая гетиренден соң оңа көмек бермек барадакы херекетлерине, онуң шейле этмиши этмәге гетирен делилине гарамаздан, җогапкәрчилиги еңиллешдирйән ягдай хөкмүнде баха бермелидир.

Көп санлы эндама дүшен чуң яралар, яшайыш үчин мөхүм органа дүшен ургулар, якын аралыкдан ок атылмагы, ургының гүйжи ве женаяты амала ашырмагың гуралы, эжир чекениң өмри үчин ховплы ягдайда көмексиз галдырылмагы ве бейлеки ягдайлар адам өлдүрмегиң ниет эдилендигине шаятлык эдип билер.

Кодексиң 101 маддасының биринжи бөлеги шол мадданың икинжи бөлегинде гөркезилен гүнәни агырлашдырян ягдайлар болмаздан билкастдан адам өлдүрмеги гөз өңүнде тутяр.

Давалашылан ве уршулан махалы, шахсы йигренч гатнашыклары эсасында, габанжаңлык, ар алмак ве башгалар эсасында адам өлдүрмеклик шу бөлүм боюнча маддалашдырылмалыдыр.

Шол бирвагтың өзүнде ужыпсыз себәби я-да дүйпли болмадык ягдайы пейдаланмак, шейле хем адам өлдүрмек үчин даваның я-да урушмагың билгешлейин туташдырылмагы адам өлдүрмеги гүнәни агырлашдырян ягдайлар болмадык диййип ыкрар этмәге эсас болуп хызмат этмейәндигини гөз өңүнде тутмак герекдир.

Ики ве ондан көп адамыны өлдүрмек

Эгер шейле ягдай гүнәкәр адамының бир битеви пикирини гуршап алян болса я-да ики ве ондан көп адамыны өлдүрмек ужыпсыз вагт аралыгында амала ашырылан болса я-да бир вака билен гуршалып алнан болса, онда Кодексиң 101 маддасының икинжи бөлегиниң "а" пункты боюнча ики ве ондан көп адамыны өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырыляр.

Мысал үчин, ар алмак ниети билен билкастдан адам өлдүрмек ве муңа пәсгел бержек болан адамыны өлдүрмек гүнәни агырлашдырян ягдайда адам өлдүрмек — ики адамыны өлдүрмек хөкмүнде гараляр.

Ики ве ондан көп адам өлдүрилен махалы гүнәкәриң херекетлери 101 мадданың икинжи бөлегиниң "а" пункты боюнча хем, гүнә билдирмегиң хер бир вакасы боюнча адам өлдүрмегиң маддалашдырылян аламаты боюнча хем маддалашдырыляр.

Меселем, эгер адам өлдүрмек амала ашырыландан соң гүнәкәр адам женаятың ызларыны гизлемек максады билен болуп

гечен хадысаны гөзи билен гөрени хем өлдүрсе, онда онуң херекети Женаят кодексиниң I бөлүминиң 101 маддасына гөрә биринжи адам өлдүрмегиң делили боюнча хем, 101 маддының икинжи бөлегиниң "а" ве "л" пунктлары боюнча ики адамыны өлдүрмек хем-де бейлеки женаятың үстүни басырмак максады билен адам өлдүрмек хөкмүнде хем маддалашдырыляр.

Шу халатда гүнәкәр адам диңе бир жеделлешен адамының өмрүне каст эден хөкмүнде дәл-де, эйсем, болуп гечен хадысаны гөзи билен гөрен бейлеки адамының хем өмрүне каст эдендигине акыл етирйәр.

Бир адамының өлдүрилмеги ве башга бир адамының жанына каст эдилмеги бир пикири гуршап алянлыгы ве бирвагтың өзүнде амала ашырыландыгы билен, дегишлиликде адам өлдүрмегиң делилини хасаба алмак билен Женаят кодексиниң 101 маддасының биринжи я-да икинжи бөлеги боюнча хем-де илки билен адам өлдүрмегиң я-да адамының жанына каст этмегиң амала ашырыландыгына гарамаздан, Женаят кодексиниң 14 маддасы ве 101 маддасының икинжи бөлегиниң "а" пункты боюнча маддалашдырыляр, себәби ики адамыны өлдүрмек баралакы женаятчылыклы пикир гүнәкәре баглы болмадык ягдай боюнча ахырына ченли етирилен дәлдир.

Мысал үчин, бир адам ар алмак максады билен бир адамының жанына каст эдйәр, хут шол ерде шол делил билен икинжи бир адамыны өлдүрйәр. Шейле адамының херекетлери Женаят кодексиниң 14 маддасының үсти билен 101 маддасының биринжи бөлеги, 101 маддасының I бөлеги ве 14 маддасының үсти билен 101 маддасының икинжи бөлегиниң "а" пункты боюнча жемленип маддалашдырыл-малыдыр.

Эгер адам өлдүрмегиң бири зерур горанышың чәгинден чыкылмагы билен амала ашырылан болса я-да эжир чекениң зорлук уланмагы я-да агыр ягдайда кемситмеги билен йүзе чыкан гүйчли рухы толгуныш ягдайында амала ашырылан болса, шейле халатларда бу женаяты ики адам өлдүрмек дийлип ыкрар этмек болмаз.

Шейле хем, эгер шейле адам өлдүрмегиң бири сересапсызлык нетижесинде амала ашырылан болса я-да гүнәкәр адамының

билкастдан херекетлерини гуршап алмаян ягдайда адамының өлмегине гетирен болса, шейле женаяты ёкардакы ялы женаят дийип ыкрар этмек болмаз.

Галан әхли халатларда, эгер адам өлдүрмек ики ве ондан көп адамыны яшамакдан махрум этмек пикирини гуршап аляи болса, шейле женаят онуң делиллерине гарамаздан, Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегиниң "а" пункты боюнча маддалашдырыляр.

Өз гуллук я-да жемгыетчилик боржуны амала ашырмагы билен багланышыклы адамың я-да онуң якын адамларының өлдүрилмеги

Адамының өз гуллук я-да жемгыетчилик боржуны амала ашырмагы билен багланышыклылыкда шол адамының я-да онуң якын хоссарының билкастдан өлдүрилмеги - мунуң өзи онуң гуллук я-да жемгыетчилик боржуны ерине етирйәндиги үчин эжир чекени билгешлейин яшамакдан махрум этмек болуп дуряр, мунуң өзи диңе бир адамының өмрүне каст этмек болуп дурмак билен чәкленмән, эйсем, доландырыш ве хәкимиет органларының кадалы ишине хем каст этмекдир. Шунда эжир чекениң гуллук я-да жемгыетчилик боржуны ерине етирмегиниң гүнәкәр адамының өзүне я-да онуң якын доган-гарындашларына дегишли боландыгының ве онуң шунлук билен ислейән нетижесини газанямдыгының әхмиети ёкдур.

Гуллук боржуны ерине етирмек эечилигиң ислендик гөрнүшиндәки кәрханада ишлейән, өз үстүне йүкленилен борчлары ерине етирйән ислендик адамының иши хасапланыляр.

Эгер шейле женаятчылыклы херекетлер эжир чекениң кануны херекетлери үчин амала ашырылан болса, шол херекетлериң шу эсаслар боюнча маддалашдырылякдыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир. Эгер эжир чекен гуллук ягдайыны хыянатчылыклы пейдаланан болса я-да кануна терс ягдайда шахсы бәхбитлерини аран болса, шейле хем шахсы ягдайда йигренч гатнашыклары билен херекет эден болса, онда гүнәкәриң херекетлерине эжир чекениң гуллук я-да жемгыетчилик борчларыны амала ашырмагы билен багланышыклылыкда адам өлдүрмек хөкмүнде баха берлип билинмез.

Шу görkezilen esaslar boýunça günäkäriň hereketleri maddalaşdyrylan mahaly

Шу гөркезилен эсаслар боюнча гүнәкәриң херекетлери маддалашдырылан махалы эжир чекениң гуллук я-да жемгыетчилик борчларыны ерине етиренден соң нәче вагтың гечендигининң әхмиети ёкдур.

Мысал үчин, бирнәче гүн өң гүнәкәриң хулиганчылыклы херекетлерининң өңүни алан адамының өлдүрилмегине адамының өз жемгыетчилик боржуны ерине етирмеги билен багланышыклылыкда өлдүрилмеги хөкмүнде баха берилйәр.

Эгер гүнәкәр адама эжир чекенин гуллук я-да жемгыетчилик боржуны ерине етирмеги хакында эшгәр ягдайда нәмәлим болса онда шейле адамынын адам өлдүрмеги Женаят кодексининң 101 маддасынын икинжи бөлегининң "б" пункты боюнча маддалашдырылып билинмез.

Гүнәкәр үчин гөрнетин болан межалсыз ягдайдакы адамының өлдүрилмеги, шейле хем адамыны огурламак я болмаса гирев алмак билен багланышыклы адам өлдүрмек

Гүнәкәр үчин гөрнетин болан межалсыз ягдайдакы адам барасында, шейле хем адамынын огурланылмагы я болмаса гирев алынмагы билен багланышыклылыкда амала ашырылан этмиш шу эсас боюнча маддалашдырыляр.

Адам өлдүрмегин маддалашдырыляи шу аламаты суд практикасына өң мәлим дәлдир, кануның шейле нормасының гиризилмеги жемгыетчилик-сыясы гурлушың ве жемгыетиң ыкдысады эсасларының өзгердилмеги билен багланышыклылыкда жемгыет үчин ховплы херекетлериң йүзе чыкмагы билен дөреди, шонда болса айдылышы ялы, гечиш дөврүнде дөвлет гурлушларынын, айратын хем дөвлети ве жемгыетчилик тертибини гораян ведомстволарын сазлашыклы, аркалашыклы херекет этмегининң механизминде белли бир бошлук эмеле гелйәр, айры-айры женаятчылыклы элементлер болса шол ягдайдан пейдаланмага сынанышярлар.

Эжир чекениң межалсыз ягдайы онда өзүне салынян зорлуга пәсгел бермәге я-да гаршылык гөркезмәге физики мүмкинчилигин ёкдугына аңладяр.

Чагаларың яшының кичи болмагы, адамының психикасына зепер етмегиниң агыр гөрнүшлери, акылы кемлик, алкоголлы ичгилери ичмегиң я-да психотроп, я болмаса неше маддаларыны уланмагың гетирен ягдайының агыр гөрнүшлери, адамының дерман ве бейлеки серишделери уланмак аркалы дуйгусыз ягдая гетирилмеги адамының межалсыз ягдайы дийлип ыкрар эдилйәр. Шейле халатларда эҗир чекен диңе бир хайсыдыр бир гаршылык гөркезмек я-да актив херекет этмек мүмкинчилигинден махрум болмак билен чәкленмән, эйсем, өзүне зорлук уланылмагының хәсиетине ве әхмиетине хем акыл етирип билмейәр.

Физики ягдайы зорлуга пәсгел берип билмеҗек чагалара зорлугың уланыляң, адамының яшының бирчене етмегиниң, гаршылык гөркезмәге физики мүмкинчилиги чәклендирийән ягдайда майып болунмагының, операцияның башлан гечирилмеги ве башга ягдайлар нетиҗесинде бедениң ёкары температурадакы, хор ягдайының йүзе чыкян халатларында хем адамының межалсыз ягдайы әшгәр йүзе чыкяр.

Гүнәкәр үчин әшгәр болан межалсыз ягдайдакы адамыны өлдүрмек гөни пикир билен амала ашырыляр, чүнки гүнәкәр адам зорлугы уланмак билен, эҗир чекениң межалсыз ягдайыны әшгәр билйәр.

Адамының огурланмагы ве гирев алынмагы диен дүшүнҗе Җенаят кодексиниң 126 ве 130 маддаларына берлен дүшүндиришде гетирилди.

Адамының огурланылмагы я болмаса гирев алынмагы билен багланышыклы адам өлдүрмек дийлип адам огурланылан я-да ол гирев хөкмүнде алнан вагты адам өлдүрмәге дүшүнмелидир, себәби шонда эҗир чекен азатлыкдан махрум эдилйәр ве онуң межбуры ягдайда сакланылмагы межалсыз ягдая гетирйәр. Шунда адам өлдүрмегиң делили, эгер ол эҗир чекениң гаршылык гөркезендиги, нәгилелик билдирендиги я болмаса бендиликден бошамага сынанышык эдендиги үчин ар алмак билен багланышыклы болса, адамының огурланылмагы я-да гирев алынмагы билен багланышыклы адам өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырмага тәсир эдип билмез. Шу эсаслар боюнча адам өлдүрмек гөни пикир билен хем, гытаклайын пикир билен хем амала ашырыляр. Гүнәкәр адам белли бир пейда арап, өзүниң

гиревине алан я-да огурлан адамының җанына каст эдендигине дүшүнйәр ве шуны ислейәр, я болмаса муны ислемесе-де, эҗир чекениң өлмегине акыллы-башлы ёл берип, шейле агыр нетиҗәниң йүзе чыкмагына акыл етирйәр.

Эгер адамының огурланмагы я-да гиревине алынмагы сересапсызлык нетиҗесинде өлүм ягдайына гетирсе, шейле херекет диңе Җенаят кодексиниң 126 ве 130 маддаларының үчүнҗи бөлеклери боюнча маддалашдырыляр.

Гөврелилиги гөрнетин ягдайдака адам өлдүрилмеги Җенаят кодексиниң 101 маддасының 2 бөлегиниң "г" пункты боюнча маддалашдырыляр, мунуң өзи җемгыет үчин ёкары дереҗедәки ховп болуп дуряр, себәби гүнәкәр адам хакыкатда ики өмре, эҗир чекениң ве гелҗекки дүнйә инҗек чаганың өмрүне каст эдйәр.

Шу пункт боюнча җенаяты маддалашдырмак үчин гөврелилигиң мөхлетиниң я-да гөвредәки чаганың җанлылыгының әхмиети ёкдур, иң эсасысы, гүнәкәр адамың эҗир чекениң гөврелилиги хакында гөрнетин билйәнлигидир.

Эгер җенаят эден адам эҗир чекениң гөврелилигини ынамдар билмедик болса, онда гүнәкәр адамының өлдүрилен аялың гөврелилигини гөрнетин билип адам өлдүрендигини маддалашдырян аламатың ёкдугы әшгәрдир.

Җенаят эден адамының эҗир чекениң гөврелидиги хакында ынамдар билмегиниң халаты икирҗиңлеме дөретмейән объектив субутнамалар билен субут эдилмелидир. Хусусан-да, эҗир чекениң физики ягдайы, шолардан өзүне гүррүңсиз ягдайда эҗир чекениң гөврелилиги хакында мәлим болан гүнәкәр адамының берен маглуматлары ве башгалар муңа шаятлык эдип билер.

Зорламак ве зына хәсиетдәки зорлуклы херекетлер билен багланышыклы адам өлдүрмек

Зорламагың я-да зына хәсиетиндәки зорлуклы херекетлериң амала ашырылмагының барышында адам өлдүрилмегине дүшүнмек герекдир. Шунда адам өлдүрмегиң делили-гаршылык гөркезилендиги я-да зорлуга гаршы бейлеки айгытлы херекетлериң йүзе чыкандыгы үчин ар алмак максады билен адам өлдүрмек бу этмиши маддалашдырмагы үйтгедип билмез. Эмма велин

зорламакдан соң, адам өлдүрмек эдилен җенаяты гизлемек максады билен амала ашырылян болса, онда бу этмиш Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "л" пункты ве 134-нҗи маддасының дегишли бөлеклери билен җемленен ягдайда маддалашдырмак герекдир.

Зорламак билен багланышыклы адам өлдүрмекде җенаятың ики дүзүминиң барлыгы себәпли, бу этмиш Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "д" пункты ве 134 маддасының дегишли бөлеклери билен җемленилип маддалашдырыляр.

Зына хәсиетдәки зорлуклы херекетлериң амала ашырылмагы дийлип бечебазлык эдилмегине, зорлук уланып азгынчылык ве бейлеки херекетлериң амала ашырылмагына дүшүнмек герекдир. Ики җенаятың өзбашдак дүзүмини өзүнде җемлейән шейле херекетлер Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "д" пункты ве 135 хем-де 136 маддаларының дегишлиликде 2-4 бөлеклери билен җемленилип маддалашдырылмалыдыр.

Айратын залымлык билен адам өлдүрмек

Этмиш шу эсаслар билен маддалашдырылан махалы ислендик ягдайда адам өлдүрмегиң агыр җенаят болуп дуряндыгыны ве белли бир дережеде залымлык билен эдилен җенаятдыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир. Эмма велин канун айратын залымлыгы эҗир чекени айратын эҗирли усул билен өлдүрмегиң йүзе чыкмагы я-да адам өлдүрмек ягдайының гүнәкәр адамының эҗир чекене я-да оңа якын хоссар болан адамлара айратын эҗир бермек ислегине шаятлык этмеги билен багланышдыряр.

Айратын залымлык билен адам өлдүрмек гөни максат билен амала ашырыляр, себәби гүнәкәр адам айратын залымлыгың йүзе чыкҗакдыгыны өңүнден билйәр, оны ислейәр ве акыллы-башлы ягдайда оңа ёл берйәр.

Эҗир чекениң өмүр танапы кесилен махалы айратын залымлык, хусусан-да, шу ягдайларда йүзе чыкяр, ягны адам өлдүрилмезинден өңүрти я-да адам өлдүрмегиң баршында эҗир чекен билкастдан гыналяр, оңа зулум салыняр, я болмаса тенине

көп санлы зепер етирмек аркалы, я болмаса хаял тәсир эдйән авы берлип оңа айратын эҗир чекдирилйәр.

Аслында адам өлдүрилен махалы көп санлы яра салынмагына әхли халатларда айратын залымлык билен адам өлдүрмек хөкмүнде гарамак болмаз, себәби шейле көп санлы яра салынмагы гүнәкәриң җенаятчылыклы максадына етмек, ягны адам өлдүрмек үчин дүшүнип этмеги хем мүмкиндир. Шейле ягдайларда җенаятчының эҗир чекени айратын залымлык билен өлдүрмәге гөнүклирилен ниет билен херекет эдендигине ве эҗир чекене гөрнетин ягдайда җебир берйәндигине ве оны гынаяндыгына шаятлык эдйәэ ынамдар субутнамалар зерурдыр.

Суд практикасында эҗир чекениң яшайыш үчин мөхүм органына бәш ве ондан көп чуң яраның салынмагы айратын залымлыгың йүзе чыкмагына шаятлык эдйән халат дийлип ыкрар эдилендир.

Эҗир чекениң якын гарындашларының — ата-энелериниң я-да оларың орнуны тутян адамларың, җенаятчы тарапындан амала ашырылян херекетлере акылы етйән чагаларының, доганларының, уяларының гатнашмагында адам өлдүрилмеги айратын залымлык билен адам өлдүрилмеги хөкмүнде беян эдилип билнер, себәби гүнәкәр адам шу халатларда шейле җенаяты этмек билен, олара айратын эҗир берйәндигине ве олары гынаняндыгына дүшүнйәр. Җенаятың ызларыны гизлемек максады билен җеседи ёк этмекден я-да бөлеклере бөлмекден башга халатларда җеседи масгараламак, ганы акып ятан эҗир чекене көмек бермәге пәсгел бермек хем айратын залымлыгың йүзе чыкмагы дийлип ыкрар эдилйәр.

Эгер мунуң өзи гүнәкәр адамының бет ниети билен гуршалып алынмаса, адам өлдүрмегиң усулына айратын залымлык хөкмүнде баха берлип билинмез.

Көп адамларың өмри үчин гөрнетин ховплы усул билен адам өлдүрмек

Гүнәкәр адамының белли бир адамы өлдүрмеги амала ашырмак билен, онуң адам өлдүрмегиң көп адамларың өмри үчин өзүне гөрнетин болан усулыны уланандыгына дүшүнмек герекдир.

Көп адамларың өмри үчин ховплы болан усулың уланылмагы гүнәкәр адамының бет ниетини гуршап алмалыдыр, ол анык адамының өмрүне каст этмек билен, бейлеки адамлары хем ховп астына салянлыгыны гөрнетин билмелидир. Эгер гүнәкәр адамының бет ниети диңе бир адамыны дәл-де, көп адамлары яшамакдан махрум этмәге гөнүкдирилен болса, онда онуң херекетлери ики ве онлан көп адамыны өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырылмалыдыр.

Хачан-да көп адамларың өмри үчин ховп галп я-да чак эдилйән дәл-де, хакыкатдан хем йүзе чыкан болса, шонда адам өлдүрмек көп адамларың өмри үчин гөрнетин ховплы усулда амала ашырылан дийлип ыкрар эдилйәр. Шунда бейлеки адамлар үчин хайсыдыр бир агыр нетижелериң йүзе чыкандыгының-чыкмандыгының әхмиети ёкдур.

Шейле халатда, эгер көп адамларың өмри үчин гөрнетин ховплы усулда адам өлдүрмек нетижесинде бейлеки адамың беденине зепер етсе я-да онуң өлмегине гетирсе, онда гүнәкәр адамының херекетлери Женаят кодексиниң 101 маддасының 2 бөлегиниң "ж" пунктундан башга хем билкастдан бедене зепер етирилмеги үчин жогапкәрчилиги гөз өңүнде тутян дегишли маддалары билен ве Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегиниң "а" пункты боюнча маддалашдырылмалыдыр.

Адамларың топланан ерине ок атылмагы, яшайыш жайының отланмагы, умумылыкда пейдаланылян ерлерде зәхерлейжи маддаларың уланылмагы, көп адамларың өмри үчин ховп дөрейән ягдайларда улаг хем-де бейлеки техники серишделериң пейдаланылмагы гүнәкәр адам үчин гөрнетин көп адамларың өмри бабатда ховплы адам өлдүрмегиң усулы дийлип ыкрар эдилип билнер.

Эгер шунда гүнәкәр адама ол өз херекети билен көп адамларың өмрүне ховп салянлыгы гөрнетин мәлим болмадык болса, өз-өзүнден өлүм ягдайыны салмагың көп адамларың өмри үчин ховплы усулының сечилип алынмагы Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлүминиң "ж" пунктунда гөз өңүнде тутулан женаятың эдилмеги хакында шаятлык эдип билмез.

Деслапдан диллешмезден ики ве ондан көп адам тарапындан я болмаса деслапдан диллешип адамлар топары тарапындан, женаятчылыклы топар я-да билелешик тарапындан гуралып адам өлдүрмек

Ики ве ондан көп адам, женаятчылыклы топарың я-да билелешигин хер бир гатнашыжысы эжир чекени өлдүрмэге гатнашанда, ягны, женаяты ерине етирижи болуп дурса я-да ерине етирилмегине көмекчи хөкмүнде гатнашса, шейле ягдайдакы женаят амала ашырылан хасап эдилйэр. Олар тарапындан адам өлдүрмек бир ниет билен ве гөнүден-гөни амала ашырыляр. Шунда адам өлдүрмегиң делилиниң женаята гатнашыжыларың хаисы билен багланышыклыдыгының, онуң шолардан бирине я-да топарың хеммесине дегишлидигиниң әхмиети ёкдур.

Деслапдан диллешип адамлар топары тарапындан я-да женаятчылыклы топар ве билелешик тарапындан гуралып женаятың амала ашырылмагы барадакы дүшүнже Женаят кодексиниң 34 маддасына дүшүндиришде берилди.

Гүнәкәриң херекетлери 101 мадданың икинжи бөлегиниң "з" пункты боюнча маддалашдырылан махалы нәхили ягдайларда адам өлдүрмегиң амала ашырыландыгы айдың кесгитленилмелидир, женаята гатнашыжыларың хер бириниң ролы аныкланылмалыдыр ве эжир чекениң өмүр танапыны кесмек боюнча билеликдәки тагалланың нәмелерде беян эдилйәндиги анык белленилмелидир.

Билкастдан адам өлдүрмәге гатнашмак деслапдан диллешмезден ики ве ондан көп адам тарапындан я болмаса деслапдан диллешип, адамлар топары тарапындан, женаятчылыклы топар я-да билелешик тарапындан гуралып адам өлдүрмегиң дүзүмини эмеле гетирмейәр, адам өлдүрмек өз ниетини гуршап алян женаятчылыклы билелешиги гурайжы, мечев берижи ве ярдам эдижи муна гирмейәр. Шейле женаята гатнашан адамларың херекетлери бейлеки эсаслар боюнча адам өлдүрмегиң делилини хасаба алмак билен маддалашдырыляр.

Женаят гошулышып, билеликде ерине етирилен махалы женаята гатнашыжыларың хер бири өз херекетлери билен адам өлдүрмеги үпжүн эдйәр. Хусусан-да, бири эжир чекени алдава саляр, машында адамы өлдүрилмели ере гетирйәр, бейлекиси

горагчының везипесини ерине етирйәр, үчүнжиси болса хадысаның болан еринде женаятың гуралыны ерине етирижә говшуряр ве башгалар.

Бетнебислик мейли билен, шейле хем хакына тутма боюнча адам өлдүрмек

Өзи үчин я-да ыкбалы барада онуң гызыкланян бейлеки адамлары үчин бу херекетден мадды пейда алмак максады билен я-да белли бир хак үчин, я болмаса шахсы хәсиетдәки пейда үчин шейле женаятың амала ашырыляндыгына дүшүнмек герекдир.

Мирас алмак, бергиден дынмак, арада укыпсыз адам барада аладаланмага борчлы болмакдан я-да яш чаганы сакламакдан боюн гачырмак, квартира я-да жая эелик этмек ве башга максатлар билен амала ашырылан адам өлдүрмек бетнебислик билен адам өлдүрмек дийлип ыкрар эдилйәр.

Хакына тутма боюнча адам өлдүрилен махалы гүнәкәр адам белли бир хак я-да мадды пейда үчин адам өлдүрмеги амала ашырмак боюнча хакына тутуляр. Шейле халатда ики тарапың хем, адам өлдүрениң хем, буйружының хем херекетлери үчин олар Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегиниң "и" пункты боюнча жогапкәрчилиге чекилйәрлер.

Адам өлдүрмек тамамланан дийип ыкрар этмек үчин гүнәкәриң женаят этмек билен ымтылан пейдасыны алмагы хөкман дәлдир.

Хусусан-да, айдалы, адам өлдүрмекде гүнәкәр адам мирас галдырылан эмләги алып билмеди, бергиден дынмады, хак алмады я-да гайры мадды пейданы газанмады диели. Шейле нетижәниң йүзе чыкмагы женаяты маддалашдырмага тәсир этмейәр.

Бетнебислик билен адам өлдүрмегиң делили гүнәкәр адамының эжир чекен барада хукуга терс херекетлери нетижесинде йүзе чыкян хукук гатнашыкларына хем эсасланып билер. Мысал үчин, адам өлдүрмек, огурлык, ниймек, кеззаплык я-да бейлеки хукуга терс херекетлер билен эдинилен эмләге эелик этмек максады билен амала ашырылып билнер.

Гаракчылыклы чозуш махалы адам өлдүрилмеги хем бетнебислик билен адам өлдүрмәге дегишлидир. Женаяты шу эсас

боюнча маддалашдырмак үчин эмләге эелик этмек максады билен чозуш эдилендигини, мунуң өзи адам өлдүриленден соң ур-тут я-да сәхелче вагт геченден соң амала ашырыландыгыны аныкламак зерурдыр. Эгер адам өлдүрмегиң делили бетнебисликли максат билен болмадык болса ве эмләге эелик этмек пикири адам өлдүриленден соң йүзе чыкан болса, шу ягдайлар аныкланса, мунуң өзи женаяты Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегиниң "и" пункты билен маддалашдырмага гетирмейәр.

Эгер адам өлдүрмек гаракчылыклы чозуш махалы амала ашырылан болса, ягны гүнәкәр адам эҗир чекениң эмләгине эелик этмек максады билен чозуш эден хем-де онуң өмүр танапыны кесип, женаятчылыклы мейлини амала ашыран болса, шейле адамының херекетлери Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегиниң "и" пункты боюнча хем, 231 маддасы боюнча хем (гаракчылыклы чозуш) маддалашдырыляр.

Бетнебислик билен адам өлдүрмек, эсасан гөни пикир билен амала ашырыляр, шейле халатларда бетнебисликли мейил эҗир чекени яшамакдан махрум этмек аркалы канагатландырыляр ве амала ашырыляр. Шейле женаят кеселейин пикир билен хем амала ашырылып билнер.

Мысал үчин, гүнәкәр адам лүт серхош адамыны эшигини сыпырып яланачлаяр ве оны межалсыз ягдайда шатлама аязда галдыряр, ол болса совукдан гатап өлйәр. Шейле халатда гүнәкәр адам эҗир чекениң өлмегини ислемейәр, йөне шейле ягдайың йүзе чыкжакдыгына дүшүнипдир ве муңа бипарх гарапдыр.

Хулиганлык ниети билен адам өлдүрмек

Шейле женаят жемгыетчилик тертибине әсгермезлик билен болан гатнашык, жемгыете месе-мәлим хормат гоймазлык, адам өлдүрмек үчин делилсиз я-да бахана хөкмүнде уҗыпсыз делили пейдаланмак ислэп амала ашырыляр.

Суд практикасында шейле ыкрар эдилйәр, ягны, адам өлдүрмегиң делили себәпсиз болмалыдыр, жемгыет үчин агыр болан ховплы этмиши амала ашырмак үчин дүйпли себәп болмалы дәлдир я-да жемгыетде өзүңи алып бармагың нормасы ве ахлага гаршы айгытлы херекетлер билен багланышыклы болмалыдыр.

Шол бирвагтың өзүнде адам өлдүрмегиң аныкланылмадык делилине хулиганчылык мейли хөкмүнде баха бермек болмаз, себәби шейле ягдайда гүнәкәр адам җемгыетчилик тертибини бозмага акыл етирип баш гошяр, җемгыетде өзүни алып бармагың нормаларыны әсгермезлик эдйәр ве адам өлдүрмек халатына ислег билдирип чемелешйәр. Шунлук билен адам өлдүрилен махалы хулиганчылык мейли хем ынамдар субутнама билен субут эдилмәге дегишлидир.

Эгер хулиганчылык херекетлериниң амала ашырылмагы ве шу эсасда адам өлдүрмеклик идеал җемден ыбарат болса, ягны, бирвагт я-да ара азаҗык вагт дүшүп болуп гечен болса, йөне велин бир ваканың нетиҗеси болса, онда гүнәкәр адамының херекетлери диңе Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "к" пункты боюнча маддалашдырыляр, анык җемленен ягдайда, хачан-да адам өлдүрмәге ченли я-да адам өлдүрмекден соң хулиганчылык херекетлери эдилен болса, шонда гошмача Җенаят кодексиниң 279 маддасы боюнча хем маддалашдырыляр.

Хулиганчылык мейли билен билкастдан адам өлдүрмек гөни пикир билен хем, кеселейин пикир билен хем амала ашырылып билнер.

Шуны хем гөз өңүнде тутмак герек, ягны, эҗир чекениң җемгыетиң бәхбитлерини горамак боюнча хукуга лайык херекетлери үчин я-да көмеге мәтәч адамының өлдүрилмеги хулиганчылык мейли билен адам өлдүрмәге себәби пейдаланмак хөкмүнде баха берилйәр. Шейле халатларда эҗир чекен тарапындан гүнәкәр адамының нәгилелигини дөредип билҗек бәхбитлерине зыян етирйән хич бир зат эдилмейәр. Шонуң үчин хем гүнәкәр адамының херекетлерини догры маддалашдырмак үчин адам өлдүрмәге эсас болан себәби аныкламагың ве онуң нәдережеде дүйплүдигиниң, адам өлдүрмек үчин нәмәниң эсас болуп хызмат эдендигиниң мөхүм әхмиети бардыр.

Мысал үчин, гүнәкәр адам эҗир чекени "өзүниң шоңа ченли хулиганчылык ниети билен енҗен адамсына көмек берендиги үчин, мунуң болса онуң өзүни алып баршына гатышылмак болуп дурядыгыны ыкрар эдип" өлдүрйәр.

Шу халатда онуң херекетлери Җенаят кодексиниң 279 маддасы ве 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "к" пункты җемленилип маддалашдырыляр.

Бейлеки җенаяты яшырмак максады билен я-да шол җенаятың амала ашырылмагыны еңиллешдирмек үчин адам өлдүрмек

Бу җенаят эдилен бейлеки җенаяты яшырмак я-да шол җенаятың амала ашырылмагыны еңиллешдирмек үчин амала ашырыляр. Шунда гүнәкәр адам ислейән нетиҗесини газанман хем билер, иң эсасы зат адам өлдүрмегиң амала ашырылан җенаяты еңиллешдирмек я-да оны яшырмак максады билен амала ашырмагың халатыны аныкламакдан ыбаратдыр.

Шунуң ялы ягдайда адам өлдүрмек белли бир максат билен херекет эден адамлар топары тарапындан амала ашырылып билнер ве оларың хер бири җенаятың айры-айры бөлеклерини ерине етирйәр ве ол бир адам тарапындан амала ашырылып билнер, ол вагт боюнча дүрли вагтлары гуршап алып билер.

Шу җенаят гөни пикир билен хем, гытаклайын пикир билен хем амала ашырылып билнер. Мысал үчин, гүнәкәр адамының җенаят этмәге пәсгелчилиги арадан айырмага чалышмагы соңкы яглая шаятлык эдип билер, шонда ол эҗир чекениң өлдүрилмегини ислемейән болмагы хем ахмал, йөне велин уланылан гүйҗүң хәсиети боюнча ол өлүм халатының йүзе чыкмагының мүмкиндигини билмәге борчлудыр.

Хачан-да гүнәкәр адам бу барада хәкимиет органларына хабар берлендигини хениз билмедик болса, шейле адам өлдүрмек бейлеки җенаяты яшырмак үчин адам өлдүрмек дийлип ыкрар эдилйәр. Шонуң үчин хем хер бир анык ягдайда җенаяты амала ашырмагың максады хемметараплайын барланып гөрүлмәге дегишлидир.

Эгер везипели адам гүнәкәр адам тарапындан эдилен, өзүне мәлим болан җенаяты ачмак боюнча өз гуллук борчларыны ерине етирмеги билен багланышыклылыкда адам өлдүрсе, шейле ягдайда онуң өз гуллук борҗуны ерине етирмеги билен багланышыклы адам өлдүрмеги эшгәрдир, эгер адам өлдүрмеклик везипели адама эдилен җенаят барада хабар берлендиги үчин амала ашырылан

болса, онда шейле херекет амала ашырылан җенаяты гизлемек максады билен адам өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырыляр.

Бейлеки җенаяты еңиллешдирмек я-да яшырмак максады билен адам өлдүрилмеги өзбашдак маддалашдырыляр. Мысал үчин, амала ашырылан гаракчылыклы чозушы яшырмак я-да онуң амала ашырылмагыны еңиллешдирмек максады билен адам өлдүрмек Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "л" пункты ве 231 маддасы билен җемленилип маддалашдырылмалыдыр.

Эгер зорламакдан соң гаршылык гөркезилендиги үчин ар алмак максады билен адам өлдүрилен болса, шейле херекет зорламак билен багланышыклы адам өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырыляр, эгер шейле җенаят зорламагы яшырмак максады билен амала ашырылан болса, онда бейлеки җенаяты яшырмак максады билен адам өлдүрилмеги ве зорланылмагы үчин җогапкәрчилиги гөз өңүнде тутян маддаларың җеми боюнча маддалашдырыляр.

Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "л" пункты боюнча маддалашдырмак үчин өзи тарапындан я-да өзүне якын башга адам тарапындан амала ашырылан җенаяты яшырмак боюнча онуң амала ашырыландыгының әхмиети ёкдур.

Шу эсаслар боюнча көп адамларың өмри үчин ховплы усул билен адам өлдүрилен махалы, бу этмиш мундан башга хем Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "ж" пункты боюнча маддалашдырыляр.

Социал, милли, җынс я болмаса, дини йигренч ве душманчылык эсасында адам өлдүрмек

Бу җенаята онуң адамының хайсы социал топара дегишлидигине, миллетине, җынсына я болмаса хайсы дине дегишлидигине багланышыклыкда дөрән йигренч үчин, я болмаса шейле ягдая дөрән душманчылык үчин эҗир чекениң анык херекетлерине я-да херекетсизлигине гарамаздан, амала ашырыляндыгына дүшүнмек герекдир.

Шейле җенаятың амала ашырылмагы адамларың өзара гатнашыкларында адамзадың кемала гетирен иң гымматлы залына

ве миллетине, гелип чыкышына, эмлэк хем-де везипе ягдайына ве дине болан гатнашыгына гарамаздан, гражданларың канунын өңүндәки миземез деңхукуклылыгыны кепиллендирйэн ислендик демократики дөвлетиң эсасларына каст эдйэр.

Эжир чекениң социал ягдайы, хайсы миллете дегишлидиги, жынсы ве дине болан гарайшы билен багланышыклы шол барадакы йигренч я-да душманчылык субут этмегиң предмети болуп дуряр, онуң анык ягдайда нэмеден ыбаратдыгы айыл-сайыл аныкланылмалыдыр. Болуп гечен ягдайың себэплери барада абстракт пикир өвүрмэге ве оңа баха бермэге ёл берилмейэр.

Йигренжиң ве душманчылыгың себэби шахсы хэсиетде хем болуп билер, шейле хем адамларың арасындакы гатнашыкларың умумылыкда кабул эдилен ахлагына гаршы дурмак билен хем беян эдилип билнер.

Эгер эжир чекениң гүнэкэр адам я-да онуң үчин якын адамлар барасында хукуга терс я-да женаятчылыклы херекетлери йигренжиң я болмаса душманчылыгың себэплери болмаса, гүнэкэр адамының херекетлериниң Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегиниң "м" пункты боюнча маддалашдырыляндыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир.

Мысал үчин, эжир чекен гүнэкэр адамдан, шол санда оңа якын адамлардан горкузып алмагың хасабына байлашан болса, бу барада оңа ынамдар ягдайда мэлим болса, онда шейле адамының өлдүрилмеги шахсы гатнашыкларың эсасында болуп гечен хөкмүнде маддалашдырылмалыдыр.

Ган алмак эсасында адам өлдүрмек

Бу женаят өлдүрилениң доган-гарындашлары я-да шейле женаяты амала ашырмага "борчлы эдйэн" орнашан ган алмак адатыны ыкрар этмек нетижесинде өзүни кемсидилен дийип хасап эдйэн адам тарапындан амала ашырыляр.

Бу женаятың ёкары дережеде ховплудыгы шундан ыбаратдыр, ягны шонда женаят-хукук нормалары гөлек бозуляр ве белленилен тертип бозулып, гөвне деген адамдан көпленч халатда болса гүнэси болмадык адамлардан өзбашдаклайын ар алыняр.

Ган алмак эсасында адам өлдүрмек диңе бир гөвне деген адам барасында дәл, онуң якын доган-гарындашлары барасында хем амала ашырылып билнер ве тарапларың бири бу гөвне дегмәни кануны эсасда чөзмәге разы болянча довам эдип билер. Ган алмак адаты боюнча өлдүрилениң доган-гарындашлары муны гайтадан адам өлдүрмек билен канагатландырмак үчин җогапкәрчиликден бошадылмаяр. Суд практикасында шунуң ялы ягдайда адам өлдүрмек сейрек болуп дурян хем болса, эллинҗи йылларда шейле ягдай йүзе чыкды, бир адам габанҗаңлык эсасында аялыны өлдүрендиги үчин, онуң тутулып саклanандыгына ве дерңев гечирилйәндигине гарамаздан, шол аялың доган-гарындашлары шол адамының 14 яшлы кичи доганыны өлдүрдилер. Бирнәче йылдан соң суд эдилен туссаглыкдан бошап гелйәр. Аялыны өлдүрен адамының оглы өз кичи доганыны өлдүрен адамыны өлдүрйәр. Бу адам өлдүрмелериң әхлиси ган алмак эсасында адам өлдүрмек дийлип ыкрар эдилди.

Адам өлдүрмеги ган алмагың эсасында амала ашырылан дийип ыкрар этмек үчин гүнәкәр адамың илатың ган алмагы адат эдилен топарына дегишлидигини анықламак зерурдыр, эҗир чекен болса илатың шейле топарына дегишли болман хем билер. Шейле хем гүнәкәр адамының өлдүрилен адамыны доган-гарындашы я-да шол барада алада этмәге борчлы адам болуп дуряндыгыны аныкламак герекдир.

Ар алмак үчин адам өлдүрмеги шу эсаслар боюнча адам өлдүрмекден тапавутландырмак зерурдыр. Шонда болса гүнәкәр адамының херекетлери шахсы гатнашыкларың эсасында болуп гечен дийлип баха берилйәр.

Мысал үчин, гражданин Н. онуң какасыны өлдүрмекде гүнә билдирилип иши гарамак үчин суд меҗлисине гетирилен суд эдилйән М.-ни суд гүнәкәре иң ёкары җеза чәресини беллемез дийип чак эдип өлдүрйәр. Н.-ниң херекетлерине шахсы гатнашыкларың эсасында болуп гечен дийлип баха берилди, себәби ган алмак адатыны берҗай этмек билен херекет эдендиги аныкланылмады.

Шу ягдайы хем гөз өңүнде тутмак герекдир, ган алмак эсасында адам өлдүрмек бу адатың довам эдйән ерлеринде дәл,

эйсем ишиң ягдайына хем-де гүнәкәриң шахсыетине баглылыкда шол ерлериң чәклеринден дашарда хем амала ашырылып билнер.

Гайтадан адам өлдүрмек

(Кодексиң 102 ве 103 маддаларында гөз өңүнде тутулан этмишлер муңа гирмейәр)

Шу халатларда шулар гөз өңүнде тутуляр:

а) Җенаят кодексиниң 101 маддасында ве бейлеки этмишлер билен бир хатарда билкастдан адам өлдүрмек үчин җогапкәрчилиги гөз өңүнде тутян бейлеки маддаларында (173, 174, 176, 271 ве башгалар) гөз өңүнде тутулан җенаятлары өң эден адам, Җенаят кодексиниң 102 ве 103 маддалары муңа гирмейәр;

б) билкастдан адам өлдүрилендиги үчин суд эдиленлигине гарамаздан, ене-де адам өлдүрилмеги, Җенаят кодексиниң 102 ве 103 маддалары муңа гирмейәр.

Шунда җенаяты Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "о" пункты боюнча маддалашдырмак үчин адам өлдүрен гүнәкәр адамының өң адам өлдүрмеги боюнча шол этмиши ерине етириҗи я-да оңа гатнашыҗы болandыгының, шейле хем билкастдан адам өлдүрмәге тайярланыландыгының я-да оңа каст эдилендигиниң әхмиети ёкдур.

Эгер амала ашырылан адам өлдүрмек халаты боюнча канун аркалы белленилен тертипде суд эдиленлик айыбының мөхлети долан я-да шол айрылан болса, онда шу ягдай гүнәкәр адамының херекетлерини гайтадан адам өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырмак үчин эсас бермейәр.

Шунлук билен шулары хем гөз өңүнде тутмак герекдир, ягны эгер өң амала ашырылан билкастдан адам өлдүрмек боюнча җенаят җогапкәрчилигиниң довамлылык мөхлети я-да гүнә йөңкелиш хөкүмини ерине етирмегиң довамлылык мөхлети гечен болса ве суд шу халатларда довамлылык мөхлетини уланмага мүмкинчилик тапмаса, шонда гүнәкәр адамының херекетлери Җенаят кодексиниң 101 маддасының икинҗи бөлегиниң "о" пункты боюнча маддалашдырыляр. Шоңа терс ягдайда болса

гүнәкәр адамының херекетлери өң адам өлдүрендигини хасаба алмаздан маддалашдырыляр.

Эгер бир адам дүрли вагтда ики гезек адам өлдүрен ве шоларың хич бири үчин хем суд эдилмедик болса, шонда гүнәкәр адамының херекетлери женаятың делилини хасаба алмак билен, адам өлдүрмек боюнча себәплерине гөрә өзбашдак хем-де Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегининиң "о" пункты боюнча маддалашдырыляр.

Айратын ховплы рецидивде адам өлдүрмек

Бу женаят айратын ховплы рецидив болуп дурян адам тарапындан адам өлдүрилен махалы ыкрар эдилийәр.

"Айратын ховплы рецидив" диен дүшүнже хакында Женаят кодексиниң 19 маддасына берлен дүшүндириш середиң.

Женаят кодекси женаят эден адамыны рецидив, ховплы рецидив я-да айратын ховплы рецидив дийип ыкрар этмегиң айратын тертибини гөз өңүнде тутмаяр. Гүнәкәр адамының өң суд эдиленлиги онуң шонуң ялы дийип, оны ёкарлакы ялы дийип ыкрар этмәге эсас бермеги ве бу ягдайы судун ныгтап гечмеги етерликдир.

Хачан-да гүнәкәр адам айратын ховплы рецидив болмак билен, билкастдан адам өлдүрсе, шонда онуң херекетлериниң шол гөркезилен эсаслар боюнча маддалашдырыляндыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир. Эгер диңе шол адам өлдүрмек бабатда эден женаяты үчин оны айратын ховплы рецидив дийип ыкрар этмек үчин эсас берсе, онда бу ягдайың өзи гүнәкәр адамың херекетлерини Женаят кодексиниң 101 маддасының икинжи бөлегининиң "п" пункты боюнча маддалашдырмага эсас бермейәр.

Эгер шол адамының айратын ховплы рецидив дийип ыкрар этмәге эсас берйән суд эдиленлик айыбы амнистия боюнча айрылан я-да канун аркалы белленилен тертипде долунан я-да айрылан болса, шонда гүнәкәр адамының херекетлери айратын ховплы рецидив махалы адама ашырылан адам өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырылып билинмез.

102 м а д д а. Газапланма ягдайында адам өлдүрмек

Хеләкчилик чекениң зорлук уланмагы, масгараламагы я-да агыр кемситмеги я-да гайры биканун я-да ахлаксыз херекетлери (херекетсизлиги), шейле хем хеләкчилик чекениң ызыгидерли хукуга терс гелйән я-да өзүни ахлаксыз алып бармагы билен баглылыкда дөрән узак вагтлап акылы майып эдижи ягдай нетижесинде бирден дөрән гүйчли рухы толгунмасы (газапланмасы) ягдайында адам өлдүрене

бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Бирден дөрән гүйчли рухы толгунмасы — мунуң өзи эҗир чекениң кануна терс херекетлерине җогап нетиҗеси хөкмүнде гысга вагтлайын ишҗең хыҗувдан ыбарат болан физиологики газапланма болуп дуряр.

Шунда гүнәкәр адам өз-өзүне эрк этмек укыбыны ве болуп гечен хадыса билен баглanышыклы херекет этмек мүмкинчилигини йитирмейән хем болса, гүйчли рухы толгунма ягдайы онуң аңында эсасы тәсир эдиҗи гүйч болуп, онуң йүзе чыкан ягдайында шоңа барабар угур алмак хем-де өз херекетлерини долулыгына контроллык этмек укыбыны чәклендирйәр.

Шу мадда лайыклыкда зорлук кануна терс херекет болуп дурмалыдыр.

Физики зорлук ургы урмакдан, бедене зепер етирмекден, зорлук билен азатлыкдан махрум этмекден ве башгалардан ыбаратдыр.

Психики тайдан зорлук психики тайдан зорлугы уланмак вехимини салмакдан, эмләге зепер етирмекден, оны огурламакдан, билгешлейин төхметчиликли, масгаралайҗы маглуматлары эшгәр этмекден, якын адамларыңа зыян етирмекден ве шолар ялы херекетлерден ыбаратдыр. Гынамак дийлип, хачан-да, физики ве психики тайдан етирилйән тәсир билен психика гүйчли тәсир эдилсе, оны гүйчли рухы толгуныш ягдайына гетирсе, шоңа дүшүнилйәр.

Хачан-да физики ве психики тайдан психика гүйчли ягдайда тәсир эдилсе, оны гүйчли рухы толгунма ягдайына гетирилсе, муңа гынамак дийлип дүшүнилйәр.

Агыр дережеде кемситмек, хачан-да анык ягдайда гүйчли дережеде гөвнүни йыкян дережеде тәсир етирилен махалы, она ахлаксыз хем-де умумы адамзат ахлагына терс гелйән дийлип баха берилмелидир.

Шу ягдай хемметараплайын дерңелмелидир ве топланан субутнамаларының жеми боюнча онуң нәдережеде агыр болуп дуряндыгы кесгитленилмелидир. Бейлеки кануна терс херекетлер хәкимиетиң чәгинден чыкылмагында, гуллук ягдайындан хыянатчылыклы пейдаланылмагында, гражданларың хукуклары ве кануны бәхбитлери кемсидиленде йүзе чыкяр. Ахлага терс херекетлер өзүниң утанч-хаясызлыгы билен шахсыети кемсидип, йүрегине чуң яра салмага гетирйән херекетлери амала ашырмакда, сексуал хәсиетдәки херекетлери гайталамакда я-да межалсыз адамлары кемситмекде ве башгаларда йүзе чыкып билер.

16 яша етен адам шу женаятың субъекти болуп билер.

Гүйчли рухы толгуныш ягдайында адам өлдүрмек гөни ниет билен хем, гытаклайын ниет билен хем амала ашырылып билнер.

Эгер гүйчли рухы толгуныш ягдайы якын болмадык кесеки адамлар барасында кануна терс херекетлер нетижесинде йүзе чыкан болса, бу этмиши шу мадда боюнча маддалашдырмак арадан айрыляр.

Гүйчли рухы толгунманың дуйдансыз ягдайда йүзе чыкмагы гүнәкәр адамының херекетлериниң жемини селжермеги хасаба алмак билен кесгитленилйәр хем-де зорлугың, агыр ягдайда кемситмегиң төтәнлейин болмагы, шейле хем гынамаларың ве ахлага терс херекетлерин гарашылмадык ягдайда ве бихаялык билен эдилмеги аркалы хәсиетлендирилйәр.

Гүнәкәр адамының биканун херекетлери барасында дуйдансыз ягдайда нетиже чыкарылмагы рухы тайдан толгуныш дийип ыкрар этмегиң эсасы шертлериниң бири болуп дурядыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир.

Шунда шейле ягдайы хем назара алмак герекдир, ягны шол нетиже ур-тут йүзе чыкман хем билер, йөне велин рухы толгунышы дөреден ягдай билен соңра йүзе чыкан адам өлдүрмек ягдайының арасына вагт дүшмели дәлдир.

Мысал үчин, гражданин Б. хадысаның болуп гечен еринден 200 метр дашлыкда ерлешен җайындан өзүниң енҗилендиги ве таланандыгы үчин палта алып гелип, гөвнүне деген адамыны тапып, эййәм башга ерде оны палталап өлдүрйәр.

Шу ягдайда гражданин Б-ниң зорлук ве таланчылык үчин гелен нетиҗеси гөнүден-гөни шол ягдайлар билен йүзе чыкан болуп дурмаяр, чүнки ара вагт дүшмеги эҗир чекениң зорлуклы херекетлери нетиҗесинде гүйчли рухы толгуныш ягдайының төтәнлейин йүзе чыкмагының тәсири астында дәл-де, эйсем ар алмак ниети билен херекет эдендигине шаятлык эдйәр. Шонуң үчин хем онуң херекетлери төтәнлейин ягдайда йүзе чыкан рухы толгуныш махалы йүзе чыкан вагтында амала ашырылан адам өлдүрмек хөкмүнде маддалашдырылып билинмез, йөне велин йүзе чыкан гүйчли рухы толгуныш ягдайы җогапкәрчилиги еңиллешдирйән ягдай хөкмүнде ыкрар эдилип билнер.

Эгер гүйчли рухы толгуныш ягдайында херекет этмек нетиҗесинде гүнәкәр адам өз кануна терс херекетлери билен оны шейле ягдая етирен адамыны өлдүрмекден башга хем сересапсызлыкдан бейлеки адамларын беденине зепер етирсе я-да өлмегине себәп болса, онда гүнәкәр адамының шу херекетлери үчин гүнәкәр адама сересапсызлык нетиҗесинде адам өлдүрмек я-да сересапсызлык нетиҗесинде бедене шикест етирилмеги үчин җогапкәрчилик дегишлидир.

103 м а д д а. Зерур гораныш чәклеринден чыкмак я-да женаят эден адамы тутмак үчин зерур чәклерден чыкмак билен адам өлдүрмек

(1) Зерур гораныш чәклеринден чыкмак билен билкастдан адам өлдүрене,

ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да үч йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Женаят эден адамы тутмак үчин зерур чәрелерден чыкылып, оны билкастдан өлдүрене,

iki йыла ченли дүзелиш ишлеринде ишлетмек я-да үч йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Шу мадда хыянат эдилмегинден кануналайык горалан махалы зерур горанышың чәклеринден чыкыландыгы ве җенаят эден адамыны тутмак үчин зерур болан чәрелерден чыкылмагы үчин җогапкәрчилиги гөз өңүнде тутяр.

Зерур гораныш ве онуң чәклеринден чыкмак, шейле хем җенаят эден адам гугулып сакланылан махалы етирилен зыян ве шейле адам тутулып сакланылан махалы зерур болан гораныш чәклеринден чыкылмагы хакындакы дүшүнҗелер Җенаят кодексинин 37 ве 38 маддаларына дүшүндиришлерде берилди.

Адам өлдүрмек гораняның я-да бейлеки адамының өмри үчин ховплы болан зорлук болмаздан чозушдан горанылан махалы я болмаса шейле зорлугы уланмак ховпы кануны болан махалы йүзе чыканда зерур горанышың чәгинден чыкылып адам өлдүрмек дийлип ыкрар эдилйәр.

Эгер чозуш гораняның я-да бейлеки адамының өмри үчин ховплы болан зорлук билен я болмаса гөнүден-гөни шейле зорлугы уланмак ховпы билен амала ашырылан болса, гораняның етирен ислендик зыяны, шол санда адам өлдүрмеги җенаят болуп дурмаяр. Шонуң үчин хем шуны гөз өңүнде тутмалыдыр, ягны диңе гораняның я-да бейлеки адамының өмри үчин ховплы болмадык зорлук билен чозуш эдилен халатларда зерур гораныш чәрелеринден чыкылмагы, ягны месе-мәлим ягдайда хыянат эдилмегиниң хәсиетине ве ховпуна лайык гелйән чәрелериң гөрүлмеги хакындакы меселә гаралмагы зерурдыр. Шунда өң уланылян канунлардан тапавутлылыкда, гораняның хыянат эдилмегинден гача дурмак мүмкинчилигиниң я болмаса башга адамлара я-да хәкимиет органларына көмек үчин йүз тутмагының әхмиети ёкдур.

Җенаятың шу гөрнүши маддалашдырылан махалы ваканың хыянатчылыклы җенаятың баршында я болмаса хачан-да гораняна чозушың тамамланмагы хениз әшгәр болмадык ве ол болуп гечен вакадан ур-тут нетиже чыкарян вагтына ченли болуп гечмелидигини гөз өңүнде тутмак герекдир. Бу ягдайларың хеммеси, айратын хем хыянат эдилмегинин тамамланмагына акыл

етирмегиң халаты эсерден барланылмага дегишлидир хем-де чыкарылан нетижелере объектив маглуматлара эсасланмалыдыр.

Эдилен хыянатың хәсиетини ве ховпуны кесгитлемек билен, йүзе чыкан ягдайда онуң нәдережеде горанян адамының өмрүне хыянат этмәге эсас берендигини гөз өңүнде тутмак герекдир. Себәби, зерур горапыш махалы хем адам физики ишжеңлик гөркезмек билен адамының өмүр танапыны кесмәге гөнүкдирилен билкастдан херекетлери амала ашыряр. Шонун үчин хем зерур горанышың чәклеринден чыкылмагы хакындакы меселе аныкланылан махалы чозушың адамсыз я-да гараңкы ерде амала ашырыляндыгыны, адатдан дашары ягдайларың я болмаса тебигы хеләкчилигиң пейдаланыляндыгыны, чозуш эдйәниң ве гораняның гүйчлериниң гатнашыгыны, оларың физики ягдайыны, чозуш эдйәнлериң саныны, чозуш этмегиң гуралыны, шейле хем зорлук уланмак вехиминиң нәдережеде ховплы ве анык болуп дуряндыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир.

Хачан-да чозуш эдйән билен гораняның арасында оларың өзара гатнашыгыны кесгитлейән ваканың эййәм болуп гечен ягдайында хем зерур горанышың чәклеринден чыкылмагы мүмкиндир. Мысал үчин, яка тутушылып уршулан махалы чозуша сезевар эдилен адам өз өмри үчин ховплы зорлукдан гыпынч эдип максадалайык гораг чәресини уланяр. Шу халатда агыр нетижелер йүзе чыкан махалы, шолара зерур горапыш махалы етирилен дийлип баха берлип билнер.

105 м а д д а. Сересапсызлык билен адам өлдүрмек

(1) Сересапсызлык боюнча адам өлдүрене,

үч йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Сересапсызлык боюнча ики ве шондан-да көп адам өлдүрене,

бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Эгер адам өлдүрмек мен-менлик билен я-да аявсыз чемелешип амала ашырылан болса, ол сересапсызлык боюнча адам өлдүрмек дийлип ыкрар эдилйәр.

Мен-менлик билен адам өлдүрилен махалы гүнәкәр адам өз херекетинин — адам өлдүрмегин җемгыетчилик үчин ховплудыгына гөз етирйәр ве оны өңүнден билйәр, йөне велин, еңилкеллелик эдип, онуң өңүнин алынмагына бил баглаяр.

Мысал үчин, ёкары тизлик билен мотоцикль сүрүп барян адам эҗир чекениң янына барып якын аралыкда сакланарын дийип оны горкузмакчы боляр, йөне велин, мотоциклини өз вагтында саклап билмейәр ве оны баслырып өлүмине себәп боляр.

Эгер адам өз этмишинден өлүм ягдайының йүзе чыкҗакдыгына акыл етирмесе ве шейле нетиҗәниң йүзе чыкмак мүмкинчилигини өңүнден билмесе, ол җенаятчылыклы сересапсызлык нетиҗесинде адам өлдүрмек дийлип ыкрар эдилйәр, догры, зерур ягдайда үнс берлен ве сересап болнан болса, ол шейле ягдайың йүзе чыкҗакдыгыны өңүнден билерди.

Мысал үчин, гечип барян таншы билен дегишип, онуң аягына бадак саляр, ол хем шол зерарлы аркан йыкылып, келлесиниң гаты зада дегмегинден хеләк боляр.

Суд практикасында гүнәкәр адамының өз херекетлериниң шейле агыр нетиҗелере гетирҗекдигини билмәндигини, сересапсызлык билен адам өлдүрендигини ыглан эдйән халатлары көп душ гелйәр. Шейле ягдайларда болуп гечен хадысаның себәплери хакындакы маглуматлары денешдирмек аркалы гүнәкәр адамының ве эҗир чекениң өзлерини алып барышларыны, оларың өзара гатнашыкларыны, шол вака йүзе чыкандан соң гүнәкәр адамының херекетлерини, ваканың йүзе чыкан ягдайыны ве онуң шейле агыр нетиҗәниң йүзе чыкмагына эден тәсирини барлап гөрмек герекдир.

Урмакдан я-да бедене зепер етирмекден, шейле хем итеклемек я-да ургы зерарлы йыкылмагы ве гаты зада дегмеги нетиҗесинде адам өлдүрилен махалы гүнәкәр адамының оны өлдүрмек ниетиниң бардыгыны барлап гөрмек герекдир. Гуҗур-гайраты етерлик болмадык адамлара, яшы гарры-гуртулара, бедени говшак нәсаглара, чагалара ве башгалара урлан ургының зарбасы, эдилен җенаятың гуралы, бедене етирилен көп санлы зеперлер ве эҗир чекениң черкайыс яшайыш органына шейле

зеперин етирилмеги гүнәкәр адамының шол адамыны өлдүрмек ниетиниң бардыгына шаятлык эдип билер.

Җенаят кодексиниң 105 маддасы диңе, хачан-да сересапсызлык боюнча адамының өлүмине себәп болнанда җогапкәрчилиги гөз өңүнде тутяр. Шонуң үчин хем шейле халат йүзе чыканда адамының өлмегиниң мүмкинчилиги арадан айрылмаян гөдек сересапсызлыгың халатының (яраг уланмак кадаларының, ав авламак кадаларының, электрик энергиясындан пейдаланмак кадаларының ве башгаларың бозулмагы) бир өзи шейле агыр нетиҗелер йүзе чыкмадык махалы шу җенаятың дүзүмини эмеле гетирмейәр.

Сересапсызлык боюнча адам өлдүрилмеги үчин җенаят җогапкәрчилиги 16 яшдан башлап йүзе чыкяр.

106 м а д д а. Өз-өзүңи өлдүрмәге майыл этмек ве өз-өзүңи өлдүрмәге меҗбур этмек

(1) Өз-өзүңи өлдүрмәге майыл этмек, ягны ынандырмак, алдатмак аркалы я-да башга ёл билен бейлеки адамда өз-өзүни өлдүрмеги йүрегине дүвмеги оярса, эгер шол адам өз-өзүни өлдүрип җанындан дынса я-да оңа каст этсе,

үч йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Адама хайбат атмак, төхмет атмак, чыдамсыз гүне салмак я-да онуң шахсы мертебесини бирсыхлы кемситмек билен оны өз-өзүни өлдүрмәге меҗбур эдене я-да өз-өзүни өлдүрмек кастына дүшүрене,

бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(3) Шу мадданың икинҗи бөлегинде гөз өңүнде тутулан этмиши кәмиллик яшына етмедик бабатда эдене,

секиз йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Адамының өмри, суд практикасының гөркезиши ялы, айратын хем яш адамларың өмри өз-өзүни өлдүрмәге майыл эдилен ве өз-өзүни өлдүрмәге меҗбур эдилен махалы хыянат эдилмегиниң объекти болуп дуряр. Җенаятың шу гөрнүшиниң айратынлыгы шундан ыбарат болуп дуряр, ягны эҗир чекен

гүнәкәр адам тарапындан дөредилен ягдайда чыкгынсыз гүне дүшүп, өзи өз өмрүне каст эдййәр, бу ахвалат болса көпленч ягдайларда кесеки адамлардан гизлин ягдайларда йүзе чыкяр.

Өз-өзүни өлдүрмәге майыл этмек женаят канунларында тәзе дүшүнже болуп дуряр ве шундан ыбаратдыр, ягны гүнәкәр адам ынандырмак, алдамак аркалы я-да башга ёл билен бейлеки адамда өз-өзүни өлдүрмеги йүрегине дүвмеги ояряр! Гүнәкәр адамының шейле херекетлери, эгер ол өз-өзүни өлдүрмәге йүрегине дүвмесини оярмаса я-да шоңа сынанышмага каст этмесе я-да гетирмесе, шу женаятын дүзүмини эмеле гетирмейәр. Шунлук билен канун диңе алдамак, ынандырмак я-да бейлеки адамда өз-өзүни өлдүрмек мейлини оярмага гонүкдирилен бейлеки херекетлериң йүзе чыкмагы, эгер мунун өзи Женаят колексинин 106 маддасының биринжи бөлегиниң диспопизиясында гөз өңүнде тутулан агыр нетижелере гетирмесе, женаятың дүзүмини эмеле гетирмейәндигини гөз өңүнде тутяр.

Өз-өзүни өлдүрмәге ырмагы амала ашырмагың делили дүрли-дүрли болуп билер, хусусан-да, душманчылыклы гатнашыклар я-да башга адамының гөвнүни тапмак, ар алмак я-да өзүңе якын адамының хайышыны ерине етирмек, гуллукда бәслешик я болмаса өзи үчин зыянлы болан ягдайы яшырмак мейли болуп билер. Эмма велин, бу ягдайың женаяты маддалашдырмак үчин әхмиети ёкдур.

Өз-өзүни өлдүрмек дережесине етирмек гүнәкәр адамынын 106 мадданын икинжи бөлегиниң диспозициясында гөркезилен херекетлериң амала ашырылмагындан ыбаратдыр, шонуң нетижесинде болса эжир чекен өз өмрүне палта урмагы йүрегине дүвйәр.

Женаят кодексиниң 106 маддасы боюнча женаят жогапкәрчилигиниң диңе ынандырмак, алдамак аркалы я-да башга ёл билен бейлеки адамда өз-өзүни өлдүрмеги йүрегине дүвмеги оярмага гөнүкдирилен херекет я болмаса вехим салмак, төхмет, ёвуз дарашмак я-да шахсы мертебесини бирсыхлы кемсидип дурмак өз-өзүни өлдүрмәге я болмаса шоңа сынанышык этмәге гетирсе, шейле халатда йүзе чыкяндыгыны гөз өңүнде тутмак герекдир. Эжир чекениң өз-өзүни өлдүрмәге тайярланмак билен чәкленййән херекетлери, бу барада дил үсти билен айтмагы

я-да бу мейли барада башга ёл билен беян этмеги бу җенаятың дүзүмини эмеле гетирмейәр. Эмма велин, шейле адамының херекетлеринде бейлеки җенаятың дүзүми, мысал үчин, кемситмек, төхмет, билкастдан бедене зепер етирмек бар болса, онда ол шейле херекетлер үчин җенаят җогапкәрчилигине чекилип билнер.

Адатча, өз-өзүңи өлдүрмәге ырмак я-да өз-өзүңи өлдүрмәге етирмек ишҗең херекетлер билен амала ашырыляр, гүнәкәр адам шейле херекетлериниң эҗир чекени өз-өзүни өлдүрмәге етирмегиниң мүмкиндигине акыл етирйәр. Шол бирвагтың өзүнде болса шунуң ялы ишлере гарамагың суд практикасы шунда урп-адатларың ве берк ахлагы гөз өңүнде тутян тертиплериң тәсирине айратын үнс берилмелидигини, эҗир чекен тарапындан дүрлүче акыл етирилендигини ве кабул эдилендигини ве бу ягдайың гүнәкәр адамының пикирини гуршап аляндыгыны гөркезйәр. Мысал үчин, гызларың өзлерини алып барышларына ве җемгыетде олара болан гатнашыклара дегишли ерли урп-адатлара ве тертиплере айратын габанҗаңлык билен сарпа гоюлян машгалаларда хас эркин ахлаклар ве җемгыетде өзүңи алып бармагың хас эркин нормалары болан машгалаларда айратын бир үнс хем берлип дурулмаҗак херекетлер шахсыети улы мөчберде масгараламак хем-де кемситмек хасап эдилйәр.

107 м а д д а. Саглыга билкастдан агыр шикес етирмек

(1) Сына билкастдан агыр шикес етирилмеги адамың җанына ховп салса я-да шонуң нетиҗесинде адам гөрмекден, геплемекден, эшитмекден галса, я-да хайсыдыр бир органыны йитирсе, я-да хайсы-да бир органы ишлемекден кесилсе, я-да йүзи дүзедип болмаҗак бедройлыга сезевар эдилсе, шейле хем саглыгына, җаны үчин ховплы болан башга бир зыян етип, умумы иш е ярамлылыгының азындан үчден бир бөлегини узак вагтлайын йитирсе, я-да профессионал иш е ярамлылыгыны долы йитирсе, я-да гөвресинден чага айрылса, я-да психики кеселе ёлукса,

үч йылдан секиз йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Шонуң ялы этмиш, эгер:

а) гөврелилиги гүнәкәре гөрнетин болуп дуран аял бабатында;

б) адамың өз гуллук я-да жемгыетчилик боржуны ерине етирмеги билен баглanyшыклы шол адам я-да онуң якын адамлары бабатында;

в) деслапдан диллешмезден ики я-да шондан-да көп адам тарапындан я-да деслапкы диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан;

г) азап бермек я-да жебир бермек хәсиетиндәки усул билен;

д) умумы ховплы усул билен;

е) хулиганчылык ниети билен;

ж) социал, милли, жынс я-да дини йигренч я-да душманчылык билен;

з) гурамачылыклы топар тарапындан;

и) ики я-да көп адам бабатында;

к) гайталап эдилсе,

бәш йылдан он йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

(3) Шу мадданың биринжи я-да икинжи бөлеклеринде гөз өңүнде тутулан этмишлер женаятчылыклы билелешик тарапындан эдилсе я-да сересапсызлык боюнча хеләкчилик чекениң өлмегине элтсе,

алты йылдан он бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

Сына шикес етирилмеги дийленде даш-төверегиң шертлериниң тәсири астында докумаларың я-да сыналарың гурлуш битевилигиниң я-да дегишли ишлейиш кадаларының бозулмагындан ыбарат дережеде сына шикес етирилмеги дийилдигидир.

Сына шикес етирмеклик, эсасан, херекет этмеклик билен баглanyшыклы боляр. Эмма ол херекетсизлигиң нетижесинде хем болуп билер.

Херекет билен сына шикес етирмеклик гүйч уланмак билен баглanyшыклыдыр, шонда дине бир физики гүйжүң тәсири

етирилмән, эйсем, адама шикес етирмек үчин ясалан гайры затлары, ягны дашы, пычагы, түпеңи, таягы ве бейлекилери уланмак билен-де амала ашырылып билнер. Шейле-де сыңа шикес адамының организмини зәхерлейҗи маддалар билен хем етирилип билнер. Нәсага герегинден көп мөчберде дерман берилсе, наркотики җисим болмалы мөчбериңден хас артыкмаҗы билен уланылса я-да болмаса адам организмини зәхерлейән бейлеки затлар уланылан ягдайында саглыга шикес етирилҗеклиги әшгәрдир.

Херекетсизлик билен сыңа шикес етирилмегиниң усуллары барасында хем көп мысаллары гетирмек болар. Эне өзүне мәтәч чагасыны эклемеклигини бес эдйәр, электрик тогуның барян ериңде ишленилип йөрлендиги белли болса-да, ишиң гутаранлыгыны барламаздан ишгәр электрик тогуны гойберйәр, лукман кеселлә этмели эмлери вагтында этмейәр.

Сыңа шикеси диңе бир херекетиң я-да херекетсизлигиң үсти билен дәл, эйсем, адамының психикасына ярамаз тәсир этмек аркалы-да етирилип билнер. Оңа мысал эдип, бир адамының башга бир адама машгала бивепалыгы, якын хоссарының өлүми, тебигы бетбагтчылыгың йитгиси ве бейлеки гынанчлы ягдайлар барасында билгешлейин нәдогры хабар берип, оны ховсала дүшүрип, җуда агыр эзъет чекдирмек билен шол адамының эдйән херекетлерине долы акыл етирип билмән өзүне я-да башга бирине зенер етирмегине мечев бермеклигини гөркезсе болар.

Сыңа шикес етирмек бабатда җогапкәрчилик башга бирине етириленлиги үчин болуп билер. Өз-өзүңе шикес етиренлигиң үчин җогапкәрчилик диңе канун тарапындан айратын гөркезилен ягдайларда болуп билер (Түркменистаның ҖК-ның 344 маддасында гөркезилен ягдайларда өз-өзүңе шикес етирмек).

Сыңа дүшен шикес билен җенаятчылыклы этмишлериң арасында себәпли багланышыкларың болан ягдайында җогапкәрчилик болуп билер. Шоңа гөрә-де шол себәп багланышыклары хемметараплайын долы ве догры барланылмага дегишлидир.

Сыңа шикес етирмегиң агырлык дереҗеси диңе суд-медицина экспертизасының нетиҗеси билен аныкланып билнер.

Шонда экспертиза етирилен шикесиң болуш ягдайы барасында топланан материаллара селҗериш гечирмек ве субутнамалара догры баха бермек аркалы сына етирилен шикесиң медицина нукдайназарындан саглык үчин агырлыгына ве гетирҗек зенерине лайыклыкда нетиҗә гелмелидир.

Суд үчин суд-медицина экспертизасының гелен нетижеси онуң эсасы субутнамаларың бири болянлыгына гарамаздан хокман дәлдир. Ол бейлеки субутнамалар билен дең хатарда ишде топланан гайры материаллара эсасланып, хакыката лайык гелйәндигини селҗермелидир. Шонда дөрән хер бир шүбхе тәзеден, башга экспертлериң гатнашмакларында экспертиза гечирмек аркалы арадан айрылмага дегишлидир.

Саглыга билкастдан агыр шикес етирмегиң нәхили маддалашдырыш аламатларының болмалыдыгы, хайсы ягдайларда сына билкастдан шикес етирмегиң агыр хасапланяндыгы Җенаят колексиниң 107 маддасының 1 бөлүминде гөркезилендир. Шоңа лайыклыкда эгер-де сына билкастдан шикес етирилмеги адамың җанына ховп салян болса я-да хайсыдыр бир органыны йитирсе, я-да хайсыдыр бир органы ишлемекден кесилсе, я-да йүзи дүзедип болмаҗак бедройлыга сезевар эдилсе, шейле хем саглыгына җаны үчин ховплы болан башга бир зыян етип, умумы ише яравлылыгының азындан үчден бир бөлегини узак вагтлайын йитирсе, я-да профессионал өше яравлыгыны долы йитирсе, я-да гөвресинден чага айрылса я-да психики кеселе ёлукса, сына агыр шикес дүшен дийип хасапланыляр.

Сына агыр шикес етирмегиң нәмелерден ыбаратдыгы ве оларың хер бириси барасында такык дүшүндириши Түркменистан ССР-ниң Саглыгы саклайыш министрлиги тарапындан 1962 йылың 21 майында тассыкланан Кадаларында гөркезилендир. Шоңа лайыклыкда соңы өлүм билен гутарян я-да хеләкчилик чекен үчин өлүм ховпуны дөредйән шикеслер адамың җанына ховп салян шикеслер хасап эдилйәр. Кәвагтлар, айратын-да медицина көмеги берленде адамының шол шикеслерден аман-саг гутулмагы-да мүмкиндир. Шоңа гөрә-де шикесиң адамының җаны үчин ховплулыгы онун етирилен вагтындан хасапланыляр. Адамының җанына ховп салян шикеслер шол кадаларда такык гөркезилендир.

Сына агыр шикес етирмегиң нетижелери хем шол агзалан Калаларда гөркезилендир. Гөрмекден галмак, эшитмекден галмак, дилден галмак, элиң, аягың йитирилмеги, несил өндүрмек укыбының йитирилмеги, чага догурмак укыбының йитмеги, акыл үйтгемеги, шейле-де ише яравлыгың азындан үчден бир бөлегиниң узак вагтлап йитмеги, профессионал ише яравлыгың йитирилмеги, говресинден чага айрылса, буларың хер бири сына агыр шикес етирмегиң агыр нетижелери хасапланяндыр. Эгер-де шейле нетижелер гүнәкәриң херекетлери билен баглы болман, диңе озалкы нәсаглыгына тәсир эдип, шол ягдая етирен болса, шейле-де гүнәкәр хеләкчилик чекениң шол ягдайыны билмедик болса, билгешлейин агыр шикес етиренлиги үчин җенаят җогапкәрчилигине чекилип билинмез. Мысал үчин, уланылан зорлук нетиҗесинде аял машгала еңил шикес етирилйәр, эмма онуң организминиң шахсы айратынлыкларының болмаклыгы говресиндәки чаганың айрылмагына гетирйәр. Шейле ягдайда гүнәкәре агыр шикес етирмекде гүнә йөңкелип билинмез.

Адамының йүзүниң дүзедип болмаҗак бедройлыга сезевар эдилмеклиги суд-медицина экспертизасы тарапындан дәл-де, эйсем, суд ве дерңев органларының кесгитлемелери эсасында чөзүлйәр.

Суд-медицина экспертизасы адамың йүзүне шикес етирилен махалында шол шикеслериң адаты аламатларындан ве оларың етирен зыяныны дүзедип болмак мүмкинчиликлеринден угур алып, диңе сына етирилен шол шикесиң хәсиетини ве агырлык дереҗесини кесгитлейәр.

Дүзедип болмаҗак шикес дийленде етирилен шикесиң өз-өзүнден гутулмагы я-да терапевтики чәрелер нетиҗесинде яра ериниң кичелмеги ве онуң реңкиниң үйтгемеги, шуның нетиҗесинде болса яра ериниң чала билдирилмеги дийлип дүшүнилйәр.

Эгер адамың йүзүне етирилен шикеси дүзетмек үчин операция этмек (косметики операция этмек) зерур болса, онда шейле шикес дүзедип болмаҗак шикес дийлип хасап эдилйәр.

Саглыга билкастдан агыр зепер етирмек билен билкастлан адам өлдүрмегиң кастына дүшмек ялы җенаятың ара тапавудына дүшүнмек чылшырымлы меселелериң биридир.

Бу тапавуды җенаятың субъектив тарапыны айдыңлашдырмак билен, эсасан-да гүнәниң гөрнүшини такыкламак эсасында йүзе чыкарып болар.

Суд практикасы адам өлдүрмегиң кастына дүшмегиң диңе гөни ниет билен эдилйәндигини ыкрар этди.

Шоңа гөрә-де, эгер сына агыр шикес етирен адам эден этмишиниң хеләкчилик чекениң өлмегине гетирҗеклигини өңүнден билип, ислемесе-де шейле нетиҗелере гетирмегине дүшүнҗели ёл берен ягдайында я-да оңа нархсыз гарамында, ягны җенаяты гытаклайын ниет билен эденде, онуң шол херекетлери җенаятың гетирен нетиҗесине лайыклыкда маддалашдырылмалыдыр.

Мысал үчин, өзара дөрән даваның нетиҗесинде гүнәкәр гахарына ёлдашына бир гезек пычак сүнчйәр. Соңра болса оны өлүмден халас этмек максады билен, дегишли медицина көмегиниң берилмегиниң аладасыны эдйәр. Бу ерде бир тарапдан хеләкчилик чекениң җанына ховп салян яра салынмагы адамы өлдүрмеклиге сынанышмак ялы болуп гөрүнсе-де, шейле нетиҗә гелип болмаз. Бу ерде гүнәкәриң оңа гытаклайын ниетиниң боланлыгы себәпли, етирилен шикесиң нетиҗесине лайыклыкда җенаятчылыклы херекетлер маддалашдырмага дегишлидир.

Кодексиң 107 маддасының икинҗи бөлегинде сына билкастдан агыр шикес етирмеклигиң гүнәни агырлашдырян ягдайлары гөркезилендир. Оларың дүшүндиришиниң бирмензешлиги себәпли кодексиң 101 маддасының икинҗи бөлегине берлен дүшүндиришден пейдаланмак болар.

Кодексиң 107 маддасының үчүнҗи бөлегинде шол мадданың биринҗи я-да икинҗи бөлеклеринде гөз өңүнде тутулан этмишлер җенаятчылыклы билелешик тарапындан эдилен я-да сересапсызлык боюнча хеләкчилик чекениң өлмегине гетирен ягдайында җогапкәрчилик гөркезилйәр.

Саглыга билкастдан агыр шикес етирмеги җенаятчылыклы билелешик тарапындан эдилен дийип агыр ве айратын агыр җенаятлары этмек үчин дөредилен, деслапдан дурнуклы, җебис, доландырылян гурама топланан адамлар тарапындан эдилмегине айдыляр. Шоңа гөрә-де шу маддалашдырманы эсасландырян топар бирнәче агыр ве айратын агыр җенаятлары этмек үчин топланан болмалы, шол топар җенаятларың бирини амала ашырян вагты башга бир җенаяты-да этмеги мүмкиндир. Шоңа гарамаздан, шейле херекетлерде хем канунда гөркезилен җенаятың аламаты бардыр.

Мысал үчин, эгер-де җенаятчылыклы билелешик тарапындан гаракчылык эдилйән вагтында адамың сынасына агыр шикес етирилсе, шейле херекетлер Кодексиң 107 маддасының үчүнҗи бөлеги билен маддалашдырылып билнер.

Саглыга билкастдан агыр шикес етирмеклигиң сересапсызлык боюнча хеләкчилик чекениң өлмегине гетиренлиги барлананда, өлүмиң болмагына такык гүнәлериң етирен шикесиниң себәп боланлыгы аныкланмалыдыр. Эгер-де гүнәкәриң акыл етирмеклиги сына билкастдан шикес етирмеклиге гөнүкдирилен болса, хеләкчилик чекен болса гүнәкәре белли болмадык кеселден өлен болса, шейле херекетлер диңе етирилен шикесиң агырлыгына лайыклыкда маддалашдырылып билнер.

Саглыга билкастдан агыр шикес етирилмеги билен багланышыклылыкда хеләкчилик чекениң дүшен ярадан я-да бейлеки нәсаглыклардан беҗерилмеги билен багланышыклы чыкдаҗылар долы төленмәге дегишлидир. Түркменистаның Президентиниң 1997 йылың 25 апрелде кабул эден карарына лайыклыкда җенаятчылыклы херекетлерден эҗир чекен гражданлары стационарда беҗермәге харчланылян серишделери хасапламак үчин ставканы эҗир чекениң беҗериш эдарасында болмагының бир гиҗе-гүндизи үчин ортача айлык иш хакының 0,5 мөчберинде беллемели эдилен.

108 м а д д а. Саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес етирмек

(1) Сына билкастдан шикес етирилмеги я-да саглыга гайры зыян етирилмеги адамың җаны үчин ховплы болмаса ве шу

Колексиң 107 маддасында гөз өңүнде тутулан нетижелере гетирмесе, йөне велин саглыга узак вагтлайын зыян етирен я-да умумы ише яравлылыгын үчден бир бөлегинден азынын эп-эсли вагтлап йитирилмегине гетирен болса, мунуң үчин:

ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да үч йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Шонуң ялы этмиш, эгер:

а) гөврелилиги гүнәкәре гөрнетин болуп дуран бабатында эдилсе;

б) ики я-да шондан-да көп адам бабатда;

в) адамың өз гуллук я-да җемгыетчилик борҗуны ерине етирмеги билен багланышыклы шол адам я-да онуң якын адамлары бабатда;

г) ики я-да шондан-да көп адам тарапындан деслапкы дилленишмезден я-да деслапкы дилленишмек боюнча адамлар топары тарапындан;

д) азап бермек я-да җебир бермек хәсиетиндәки усул билен;

е) хулиганчылык ниети билен;

ж) социал, милли, җынс я-да дини йигренч я-да душманчылык билен;

з) гайтадан эдилсе;

бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес етирмек саглыга билкастдан агыр шикес етирмекден шол шикесиң агырлык дереҗеси билен тапавутланяр. Шоңа гөрә-де шикес етирмек барасындакы дүшүнҗе, онун агырлыгыны кесгитлемегин тертиби, шейле-де шикесиң нетиҗелери барасындакы дүшүндириш Колексиң 107 маддасына берлен дүшүндирише лайык гелйәр.

1962 йылың 21 майындакы кадалара гөрә, сына ортача агырлыкда шикес етирмегин аламатлары шулардан ыбарат: адамының жанына хови салмазлыгы, Колексиң 107 маддасында гөз өңүнде тутулан нетиҗелере гетирмезлиги, адамының саглыгына

узак вагтлайын зелел етирилмегине гетирмеги, адамының ише яравлылыгының үчден бир бөлегинден азынын узак вагтлап йитирилмегине гетирмеги. Женаятын бу маддалашдырыш аламатлары Колексиң 108 маддасының 1 бөлегинде такык гөркезилйәр. Агзалан кадаларда болса шол етирилйән хер бир шикесиң адамының саглыгына нәхили дережеде зыян етирйәнлиги, херсиниң нәхили аламатлар билен хәсиетлендирилйәндиги беян эдилйәр.

Адамының саглыгына узак вагтлап зыян етирмек диймек хайсыдыр бир органың дөрт хепделен көп вагтлап заяланмагы я-да онуң ишлейшиниң бозулмагы ялы нетижелериң йүзе чыкмагыны аңладяр.

Адамының ише яравлылыгының үчден бир бөлегинден азынын йитирилмеги дийленде ише яравлылыгының 16%-ден 33%-е ченлисиниң (33% хем гирйәр) эп-эсли вагтлап йитирилмегине гетирен шикеслере дүшүнмек болар.

Етирилен шикесиң агырлык дережеси суд-медицина экспертизасының нетижеси билен аныкланып билнер.

Саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес етирмегиң гүнәни агырлашдырян ягдайлары бабатда Кодексиң 101 маддасының 2 бөлүминде ве 107 маддасының 2 бөлүмине берлен дүшүндиришлерде айдылып гечилди.

Саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес етирмеклиги йүзе чыкармак гүнәкәриң этмишлериниң жеминиң нәмә, нәхили максатлара гөнүкдирилендигини аныкланылмагына баглыдыр. Бу ягдай сына билкастдан шикес етирмегиң делиллерине-де, етирилен шикесиң гетирен нетижесиниң агырлыгына-да, женаятчылыклы херекетлериң бес эдилмегиниң себәплерине-де, айратын-да, онуң бес эдилмегине болан гайры себәплере-де баглыдыр.

Мысал үчин, эгер гүнәкәр хеләкчилик чекени урмак үчин эли пычаклы ковалап йөркә чеп гөвсүне тарап ургы оңа баглы болмадык ягдайларда гытаклайын дегип, орта агырлыкдакы шикес дүшүрен болса, бу ерде адам өлдүрмеклиге болан сынанышыгың боланлыгыны жикме-жик барлаг гечирмән арадан айрып болмаз. Себәби пычагы адамының жан саглыгы үчин мөхүм орган болан

йүреге урмак гүнәкәриң адам өлдүрмек барасында ниетиниң боландыгыны аңладып билер.

Суд практикасында саглыга билкастлайын орта агырлыкдакы шикес етирмеклиги хулиганчылыклы херекетлерден тапавутландырмакда кынчылык чекилйәр.

Эгер-де саглыга билкастдан орта агырлыкда шикес етирмеклик өзара дөрән йигренчли гатнашыклар себәпли болан болса я-да шолар ялы херекетлер жемгыети гоз-гөртеле әсгермезлик билен багланышыклы болан жемгыетчилик тертибиниң гөдек бозулмагына гетирмедик ягдайында саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес етирмек дийип болар.

Мысал үчин, гоңшулар өзара йигренчли гатнашыклары себәпли гапыларында сөгүшйәрлер, соңра болса урушуп бири-бирине шикес етирйәрлер. Бирнәче вагт довам эден галмагала гоңшулары, көчеден гечип барян адамлар үйшйәрлер. Бу ерде белли бир дережеде жемгыетчилик бимаза эдилен хем болса, дава себәпсиз дөремән, урушанларың арасында дөрән йигренчли гатнашыкларың себәп боланлыгы, оларың ниетлериниң жемгыетчилик тертип-дүзгүнини гөдек бозмаклыга гөнүкдирилмәнлиги, гапыларына гоңшуларың ве бейлеки адамларың олары араламак үчин гелендиклерини назара алсаң, хулиганчылык херекетлериниң ёкдугы йүзе чыкяр.

Эгер-де шейле сөгүшмек ве урушмак жемгыетчилик еринде, көпчүлигиң үйшен вагты болса (театрда я-да спорт мейданчасында чыкышлара томаша эдилйән вагты), оларың йүзе чыкмагының себәбине гарамаздан, хулиганчылыклы херекетлериң боланлыгыны аңладып билер.

Саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес бейлеки женаятчылыклы этмишлер билен билеликде эдилен ягдайында шол бейлеки женаятларың диспозиясында женаятчылыклы херекетлер гүйч уланмак билен багланышыклы болан ве жеза чәреси Кодексиң 108 маддасындан агыр болмадык ягдайында маддаларың бирлигинде маддалашдырыляр.

Мысал үчин, гүнәкәр кәмиллик яшына етмедик аялы зорланда онуң саглыгына орта агырлыкда шикес етирсе, онуң херекетлери диңе Кодексиң 134 маддасының 2 бөлүми билен

маддалашдырмага дегишлидир. Эгер-де орта агырлыкдакы шикес хулиганчылыклы херекетлер эдилен вагтында етирилен болса, шейле херекетлер маддаларын топлумы билен маддалашдырылмалыдыр, ягны Кодексиң 108 маддасының 1 бөлеги ве 279 маддасының 1 бөлеги билен маддалашдырмага дегишлидир.

Саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес етирилмеги билен бағланышыклы хеләкчилик чекени бежермек боюнча чыкдажыларын төленмеги барасында дүшүнже алмак үчин бирмензеш боланлыгы себәпли, Кодексиң 107 маддасына берлен дүшүндиришден пейдаланмак болар.

109 м а д д а. Газапланма ягдайында саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирмек

Хеләкчилик чекениң зорлук этмеги, масгараламагы я-да гаты кемситмеги нетижесинде я-да гайры кануна терс гелйән я-да ахлаксыз херекетлери (херекетсизлиги), шонуң ялы-да хеләкчилик чекениң ызыгидерли хукуга терс гелйән я-да өзүни ахлаксыз алып бармагы билен дөрән узак вагтлап акыла зепер етирйән ягдай нетижесинде бирден дөрән гүйчли рухы толгунмасы (газапланмасы) ягдайында саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирене,

ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

Кодексиң 107 ве 108 маддаларында гөркезилен сына билкастдан агыр ве ортача агыр шикес газапланма ягдайында етирилсе, гүнәкәрлер шу мадда эсасында җогапкәрчилиге чекилйәр. Шол санда етирилен агыр шикесиң нетижесинде серdesignсизлик боюнча хеләкчилик чекениң өлмегине гетирен ягдай хем хасап эдилйәр. Газапланма ягдайында сына шикесин етирилиши барада дүшүнже алмак үчин Кодексиң 102 маддасы барада берлен бир меңзеш дүшүндиришден пейдаланмак болар.

Шу мадда билен җогапкәрчилиге чекилмегиң шертлери онда гөркезилен ягдайларың йүзе чыкмагында болуп билер. Шоңа гөрә-де газапланма ягдайының дөремеги хеләкчилик чекениң кануна терс гелйән я-да ахлаксыз этмишлери я-да гүйч уланмагы я-да бейлеки хукуга терс гелйән херекетлери (херекетсизлиги)

гүнәкәрде газапланма ягдайының дөремегине тәсир элип билен ягдайында йүзе чыкып билер. Хер бир масгаралайҗы ягдайлар я-да уланылан зорлук газапланма ягдайының дөремегине себәп болупдыр диен нетиҗә гелмек етерлик дәлдир, чүнки бирден дөрән гүйчли рухы толгунманың нетиҗесинде сына шикес етирилип билнер.

Газапланма ягдайында саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирмеклиги адамының җанына каст этмекден я-да болмаса шол агыр шикесиң етирилмегиниң хеләкчилик чекениң өлмегине гетиренлигинден тапавутландырмак барада Кодексиң 102, 107 ве 108 маддаларына берлен дүшүндиришлерде айдылып гечилди.

Кодексиң 109 маддасында гөркезилен җогапкәрчилик диңе гүнәкәриң өзүне я-да якын адамларына агыр нетиҗелер гетирен я-да гетирҗек себәплере гөрә газапланмагын болан ягдайында йүзе чыкып билер.

Газапланма ягдайында саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирилмеги билен бағланышыклы хеләкчилик чекени бежермеклик бабатындакы чыкдажыларың төленмеги барасындакы дүшүндириши пейдаланман болар.

Шу мадда билен маддалашдырыланда ене-де бир ягдая айратын үнс бермели, ол ики тарапլайын уруш-сөгүшиң довамында шикес етирмекдир. Шейле ягдайларда ики тарап хем бири-бирине гүйч хем уланяр, масгаралайҗы сөзлери хем айдяр, эмма оларың өзара лайыкдакы херекетлериниң нетиҗесинде йүзе чыкан гахарланма бирден дөрән гүйчли толгунма диймек болмаз.

Эмма шулар ялы херекетлериң хем урушмагың довамында хеләкчилик чекен Кодексиң 109 маддасында гөркезилен херекетлери этмек билен, айратын ягдайларда гүнәкәрде бирден гүйчли толгунманы дөредип билҗекдигини хем арадан долы айырмак болмаз. Шоңа гөрә-де, ишиң болуш ягдайлары долы барланып, топланан субутнамалара кануна лайык догры баха бермек аркалы нетиҗә гелинмелидир.

Мысал үчин, сөгүшден соң уршуп дуркалар, хеләкчилик чекен гүнәкәриң гапдалда дуран яш чагасыны голундан тутуп

асфальта зынып гойберйәр. ол болса бирден дөрән газапланма нетижесинде янындакы пычагы билен оңа агыр шикес етирйәр.

110 м а д д а. Зерур горangыш чәклеринден чыкмак билен я-да женаят эден адам тутуланда саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирилмеги

(1) Зерур горанyш чәклеринден чыкмак билен саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирене,

бир йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да бир йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

(2) Женаят эден адамы тутмак үчин зерур болан чәклерден чыкмак билен онуң саглыгына билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирене,

ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

Зерур горанышың чәклеринден чыкмак билен я-да женаят эден адам тутуланда саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикесиң етирилмеги Кодексиң 107 ве 108 маддасында гөркезилен нетижелере гетирен ягдайында женаят жогапкәрчилиги йүзе чыкяр.

Херекетлериң нәхили ягдайларда горанышың чәклеринден чыкяндыгы я-да женаят эден адам тутуланда зерур чәрелерден аңры гечйәндиги барасындакы дүшүнже Кодексиң 37, 38 ве 103 маддаларына берлен дүшүндиришлерде берилди.

Зерур горанышың чәклеринден чыкмак дийленде илки билен чозушың гораняның я-да башга адамының жаны үчин ховплы зорлук я-да шолар ялы хайбат дәлдигини аныкламалы, соңра болса хыянатчылыгың хәсиетине ве ховпуна лайык гелмейән херекетлериң эдилендигини айыл-сайыл этмели.

Женаят эден адам саклананда зерур горанышың чәклеринден чыкмак дийленде эсасы аныкламалы зат, ол хем болса шол адамының гаршылык гөркезмеги ве башга serишделер билен сакланып болмаяндыгыдыр, соңра болса херекетлериң эдилен этмишиң хәсиетине ве ховпуна, шейле-де сакламагың

ягдайларында эдилйән херекетлериң әшгәр лайык гелмезлиги такыкланмалыдыр.

Шолар ялы ягдайларда хем саглыга етирилен агыр ве орта агырлыкдакы шикес дине билкастдан эдилен болмалыдыр, сересапсызлыкда болан ягдайында женаят җоганкәрчилиги Кодексиң 115 маддасына лайыклыкда йүзе чыкып билер.

Эгер Кодексиң 110 маддасында гөркезилен херекетлериң нетиҗеси себәпли етирилен агыр шикес сересапсызлык боюнча хеләкчилик чекениң өлүмине гетирен болса, шейле херекетлерде ёкарда гөркезилен җенаятың аламаты болуп билер.

111 м а д д а. Саглыга билкастдан еңил шикес етирилмеги

Сыпа билкастдан еңил шикесиң я-да саглыга башга зыяның етирилмеги саглыга гысга вагтлайын зыян етирилмегине я-да умумы ише яравлылык вагтының бирнеме йитирилмегине гетирен болса,

зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбериниң онусындан йигримисине ченли болан мөчберинде җериме салыняр я-да бир йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да алты ай азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Саглыга билкастдан еңил шикес етирилмеги үч сапы өзбашдак җенаятчылыклы херекетлерден: сыпа билкастдан еңил шикес етирмекден, саглыга башга зыяның етирилмеги нетиҗесинде саглыга гысга вагтлайын зыян етирилмегинден ве умумы ише яравлылык вагтының бирнеме йитирилмегинден ыбаратдыр.

Шикесиң еңиллигини кесгитлемек үчин эсасан, онуң адамының җаны үчин ховплы дәлдигини я-да саглыгына узак вагтлайын зыян етирмейәндигини я-да умумы ише яравлыгыны эп-эсли вагтлап йитмәндигини аныкламак зерурдыр, себәби шол ягдайларда Кодексиң 107 ве 108 маддаларында гөркезилен җенаятың аламатлары бар.

Сыпа еңил шикес етирмегиң нәмелерден ыбаратдыгы ве оларың хер бириси барасында такык дүшүндириш Түркменистан ССР-иниң Саглыгы саклайыш министрлиги тарапындан 1960 йылың 21 майында тассыкланан Каадаларда беян эдилйәр. Шоңа

лайыклыкда сына етирилйән еңил шикеслериң аламатлары шулардан ыбаратдыр:

а) адамың саглыгына гысга вагтлайын зыян етмегине гетирмеги;

б) адамың иш е яравлылыгының йитирилмегине гетирмеги.

Адамың саглыгына гысга вагтлайын шикесиң етирилмеги дийип онуң хайсы-да болса бир органының азындан 7 гүнләп, йөне велин дөрт хепдеден көп болмадык вагтлап заяланмагы я-да онуң ишлейшиниң бозулмагы ялы нетижелере дүшүнмек болар. Шу ерде бир зады беллемек зерурдыр, ягны шикес алан адамының бежериленлигине гарамаздан, шахсы себәплере гөрә яравсызлыгыны довам этдирмегиң я-да болмаса хүнәрмент адамларың умумы иш е яравлылыгының дикелип, белли бир вагтда хүнәри боюнча ишләп билмезлиги шол мөхлете гирмейәр. Себәби шейле ягдайларда яравсызлыгың себәби Канунда гөркезилмедик мөхлетлере узалдыляр.

Адамының умумы иш е яравлылыгының бирнеме йитирилмеги иш е яравлылыгың 15 процентинден азрагының узак вагтлап йитирилмегини аңладяр. Шонда хүнәрментлиге болан артык иш е яравсызлык гөз өңүнде тутулып билинмез.

Мысал үчин, җемгыетчилик иймити кәрханаларында иймит билен багланышыклы ишлерде ёканч кеселлер билен кеселлән адамлар яравсызлыкдан гутуланларындан соң хем белли бир вагтың довамында иш е гойберилмейәр.

Адамың саглыгына гысга вагтлайын зыян етмегине я-да иш е яравлылыгының бирнеме йитирилмегине гетирмедик ягдайларың хем болмагы мүмкиндир. Шолар ялы херекетлерде Кодексиң 111 маддасында гөркезилен җенаятың аламаты йүзе чыкмаяр.

Газапланма ягдайында, зерур горанышың чәклеринден чыкмак билен я-да җенаят эден адамыны тутмак билен багланышыклы ве сересапсызлык билен сына шикес етирилен ягдайында шейле херекетлерде җенаятың аламаты болмаяр, чүнки олар барасында канунда җенаят җогапкәрчилиги белленилмейәр.

Саглыга билкастдан еңил шикес етирилмегини адамыны өлдүрмеклиге, агыр ве орта агырлыкдакы шикес етирмеклиге каст

этмек ялы женаятчылыклы херекетлерден тапавутландырмак герек. Бу ерде уланылян яраг, ургының ызыгидерлиги, чалтлыгы ве адамының жаны үчин мөхүм органына гөнүкдирилмеги билен багланышыклылыкда ишиң хакыкы болуш ягдайыны долы барлап, гүнәкәриң ниетиниң нәмә гөнүкдирилендигини барлап, хайсы женаятың аламатының бардыгыны кесгитләп болар.

Мысал үчин, гүнәкәр хеләкчилик чекениң аягындан атып оны яралаяр.

Гүнәкәриң бу херекетлери етирилен шикесиң агырлыгына лайыклыкда маддалашдырылмага дегишлидир.

Саглыга билкастдан еңил шикес етирмеклиги хулиганчылыклы херекетлерден тапавутландырмак бирнәче ягдайларда чылшырымлы меселелериң бири болуп дуряр. Эгер-де еңил шикес өзара дөрән дава себәпли ики тарапың урушмагы нетижесинде, өзара дөрән йигренчли гатнашыклар себәпли етирилен болса ве шол херекетлер жемгыети гөз-гөртеле әсгермезлик ве жемгыетчилик тертибиниң гөдек бозулмагы билен багланышыклы болмадык ягдайында хулиганчылыклы херекет эдилипдир диен нетижә гелмек болмаз.

Өзара уршулмагың нетижесинде бири-бириниң сынасына билкастдан еңил шикес етирилен ягдайында ики тарап хем женаят жогапкәрчилигине чекилип билнер.

112 м а д д а. Урмак

Адамыны уранлыгы я-да башга хили зорлуклы херекетлер эдип, сынаны физики тайдан агырданлыгы үчин, йөне велин, шу Кодексиң 111 маддасында гөз өңүнде тутулан нетижелере гетирмедик болса,

зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбериниң бәшисинден онусына ченли болан мөчберинде жериме салыняр я-да бир йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек жезасы берилйәр.

Урмак шикес етирмегиң айратын гөрнүшине гирмейәр. Урмак дийленде адамы көп гезек чалмаклыга дүшүнилйәр. Урмаклык ган өймек, сыпжырык ялы ве шуңа меңзеш тен битевүлигини бозмаян ягдайларда хем мүмкиндир. Шонда суд-медицина эксперти сына шикес етирилмегиниң объектив

аламатларыны йүзе чыкармаса, онда ол өз-өзүниң гелен нетижесинде хеләкчилик чекениң субъектив шикаятларыны беллейәр хем-де шикес етилмегиниң объектив аламатларының йүзе чыкарылмандыгыны гөркезйәр. Шейле ягдайларда адамының урландыгыны кесгитлемек дознание, деслапкы дерңев ве суд органларының ыгтыярлыкларына дегишли боляр. Киченрәк яралар, ган өймек, сыпжырыклар ве шолар ялы йүзлей гөрнүшде етирилен шикеслер адамының саглыгына гысга вагтлайын зыян етирмейәр я-да иш е яравлылыгыны бирнеме йитирмейәр, ягны шу Кодексиң 111 маддасында гөркезилен нетижелер йүзе чыкмаяр. Шоңа гөрә-де, шейле шикеси етирмек Кодексиң 112 маддасы билен маддалашдырылмалыдыр. Урмак дийип бирнәче ургулара дүшүнилсе хем, шикес етирилмегиң объектив аламатлары бир ургудан болмагы хем мүмкиндир. Шонда гүнәкәр белли бир дережеде гүйч уланып урмаклыга болан женаятчылыклы херекетлерини амал эдйәр. Бу ерде шу Кодексиң 112 маддасының аламаты бар. Өзара дөрән давада урлан шапбады, ыз галдырмадык ягдайында урмак ялы женаятың аламаты бар диймек болмаз, себәби бу гүнәкәриң херекетлеринде сынасы физики тайдан агыртмаклыга болан пикириниң ёкдугыны аңладяр.

Бу женаят диңе билкастдан эдилип билнер, эгер-де ургы гораныш я-да газапланма ягдайында, я болмаса сересапсызлыкдан боланда шейле херекетлер барасында женаят жогапкәрчилиги йүзе чыкмаяр.

Урмаклыгы хулиганчылыклы херекетлерден тапавутландырмак герек. Эгер-де жемгыети гөз-гөртеле әсгермезлик ялы херекетлер билен багланышыклы зорлук уланылса, урулса шейле херекетлер хулиганчылык болуп билер. Гүнәкәриң жемгыетчилиги гөз-гөртеле әсгермезлиге гөнүкдирилен ниети болмадык ягдайында өзара даваның, йигренчли ве бейлеки шахсы гатнашыклар себәпли урлан ургулара хулиганчылык дийип болмаз.

Бири-бирини урмакда шу женаятың аламаты ёк дийип болмаз, оларың хер бири женаят жогапкәрчилигине чекилип билнер.

Урмаклык бейлеки агыр женаятлар билен багланышыклы болуп билер, ягны хулиганчылыкда, адам огурлананда, гиревине алмакда ве бейлеки хас агыр женаятлар эдиленде урмакда я-да

зорлук уланыланда гошмача шу Кодексиң 112 маддасы билен маддалашдырылмаяр, себәби шол херекетлер хас агыр җенаятлары маддалашдырмагың аламатларыны өз ичине аляр.

184 м а д д а. Пара алмак

(1) Пара берйәниң я-да оңа векилчилик эдйәнлериң пейдасына иш битирендиги (битирмәндиги) себәпли везипели адамың хут өзүниң я-да арада дурян адамың үсти билен пул, гымматлы кагызлар, башга эмләк гөрнүшинде пара аландыгы я-да эмләк хәсиетли пейда гөрендиги үчин, эгер шейле иши битирмек (битирмезлик) везипели адамың гуллук ыгтыярлыгына гирйән болса я-да гуллук ягдайының мүмкинчилиги шол иши битирмәге (битирмезлиге) тәсирини етирип билйән дережеде болса,

үч йыла ченли белли бир везипәни эелемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек билен эмләгини конфискация эдип я-да конфискация этмән, секиз йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Шонуң ялы этмиш, эгер:

а) гайтадан эдилсе;

б) деслапкы ылалашмак боюнча адамларың топары я-да гурамачылыклы топар тарапындан эдилсе;

в) җогапкәрли ягдайы эеленйән везипели адам тарапындан эдилсе;

г) горкузмак билен пара алынса;

д) улы мөчберде болса,

Эмләги конфискация эдип я-да конфискация этмән бәш йылдан он бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Беллик.

1. Улы мөчбердәки пара дийлип, зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбериниң йүз мөчберинден гечйән пулуң суммасы, гымматлы кагызларың, гайры эмләгиң я-да эмләк хәсиетли пейданың гымматы хасап эдилйәр.

2. Шу Кодексиӊ 184, 185 ве 186 маддаларында гайтадан дийлип шу маддаларда гөз өӊүнде тутулан женаятлардан бирини я-да көпүсини өӊ эден болса хасап эдилйәр.

Хер бир жемгыетде болшы ялы, бизиӊ дөвлетимизде хем нәлетленйәндигине хем-де барлышыксыз гөреш алнып барыляндыгына гарамаздан, парахорлуга душ гелмек боляр. Мунуӊ өзи бир тарапдан, зәхметини сиӊдирмезден еӊил газанч билен баямагыӊ күл-күлүне дүшен бетпәл везипели адамларыӊ иши болян болса, бейлеки тарапдан, дөвлетде хәкимликлериӊ ве ерли органларыӊ иши кануны лайык гурамакда гойберйән нәсазлыкларыӊ нетижесидир.

Парахорлук хәкимлигиӊ доландырыш ве ерли органларыныӊ гуллугына, оларыӊ сазлашыклы ишлемеклерине гаршы гөнүкдирилен женаят болуп, умумылашдырып айданыӊда дөвлет гурлушыныӊ эсасларына айылганч зарба уряндыгыны, олара болан ынамы гачыряндыгыны беллесек өрән догры боларды. Шоӊа гөрә-де, шолар ялы женаятларыӊ үстүни ачып, кануна лайык хемметараплайын, долы ве догры дерӊев ишлерини гечирип, судда гүнәкәре дегишли жеза чәре берилмеги хем шолар ялы женаятчылыклы херекетлериӊ өӊүни алмакда эсасы чәрелериӊ биридир ве жемгыетде адыллыгыӊ амала ашырылмагыныӊ кепиллендирмелериниӊ биридир.

Парахорлук диймек эсасан үч саны женаятчылыклы херекетлери өз ичине аляр. Олар пара алмакдан, пара бермекден хем-де пара алмакда ве бермекде арада дурмакдан ыбаратдыр. Бу женаятчылыклы херекетлер бир женаятыӊ дүзүмини тутян ялы болуп гөрүнсе-де, оларыӊ хер бирисиниӊ жемгыет үчин ховплудыгыны назара алып, канун хер бирини айратынлыкда женаят дийип өрән догры беллейәр.

Шоларыӊ ичинде иӊ агыр женаятчылыклы херекетлериӊ бири-де пара алмакдыр, себәби онуӊ болмадык еринде парахорлугыӊ бейлеки женаятчылыклы херекетлери өзбашына эдилип билинйән дәлдир.

Везипели адамыныӊ хемишелик, вагтлайын я-да йөрите ыгтыярлык боюнча хәкимиет векиллериниӊ везипелерини амала ашыранда, шонуӊ ялы-да дөвлет органларында, ерли өз-өзүни

доландырыш органларында, дөвлет кәрханаларында, эдараларында я-да гурамаларында, шейле хем Яраглы Гүйчлерде, бейлеки гошунларда ве харбы бирикмелерде гурамачылык-серенжам берижилик, административ-хожалык я-да контроль-дерңев функцияларыны ерине етирйән адамларың билдирилен ынамдан хыянатлы пейдаланып я-да хакыкат йүзүнде гуллук ягдайыны сатып, пул, бейлеки эмләк гымматлыкларыны я-да эмләк хәсиетли пейда гөрмек билен пара берйәниң бәхбидине иш эдип бермеклерине пара алмаклык дийилйәр.

Объектив тарапдан пара алмаклык везипели адамының везипе ыгтыярлыгындан пейдаланмак билен, пул, бейлеки эмләк гымматлыкларыны я-да эмләк хәсиетли пейданы гөрүп, пара берйәниң бәхбидини араян херекетлери этмегинден я-да этмезлигинден ыбаратдыр.

Пул диймеклиге бизиң өз түркмен пулумыздан башга-да, женаят эдилен дөврүнде малие доланышыгында болан дашары юртларың пул бирликлери хем гирйәндир. Доланышыкда болмадык көне түркмен теңңелери, Орсъетиң патыша дөврүндәки шайлары (гыранлары), бейлеки дашары юртларың овнук шайы пуллары, эгер-де олар коллекционерленмеги я-да гайры бир гымматлыклары дөредйән себәплере гөрә сакланан болса, эмләк дийлип хасапланып билнер. Эмма шол затларың базар бахасы ужыпсыз болса, оңа пара дийип айтмак болмаз. Шейле-де шолар ялы малие доланышыгында болмадык шайылыклар гыммат бахалы металлардан (алтындан, күмүшден ве ш.м.) ясалан болсалар, оларың хакыкы бахасыны чыкарып, нәхили эмләк гымматлыкларының боландыгы аныкланылмалыдыр.

Гыммат бахалы кагызлар дийип дегишли гөрнүше гетирилен хем-де хөкманы язгылары язылып, эмләк хукугыны берйән документлере айтмак болар. Шол гыммат бахалы кагызлар женаят эдилен дөврүнде өз гымматлыкларыны саклан болмалыдыр, эгер-де пара алыш-бериш эдйән адамлара баглы болмадык ве болуп билмедик ягдайларында олар бахасыны йитирен ягдайында болса пара алмаклыга каст эден диен нетижә гелмек болар.

Гыммат бахалы кагызлара дөвлет заёмының облигациялары, гөркезиленде төленйән банк этиячлылык депдерчеси, векселлер ве шолар ялы затлар гирип билер.

Эгер-де пара берйән билкастдан гыммат бахалы кагызының герекли реквизитлерини долдурмадык я-да дегишли гөрнүше гетирмедик болан ягдайында хем пара алмаклыга каст этмеклик йүзе чыкар, пара берен болса кеззапчылык боюнча җенаят җогапкәрчилигине чекилип билнер.

Башга эмләк дийлип белли бир гымматлыклары болан хер бир зада айтмак болар. Оңа мысал эдип пул, эмләк я-да гайры гымматлыклары болан алгыларың алынмагы барасындакы хукугың берилмегини, шай-сеп эдилип ясалмадык, энтек метал хөкүминде сакланан гыммат бахалы металлары — алтыны, күмүши, платинаны ве башгалары гөркезмек болар.

Эмләк хәсиетли пейда диймеклиге параның материал хәсиети болан хер хили усулдакы хызматларың эдилмегине айтмак болар. Оңа мысал эдип, авторлык гонорарыны чакданаша көп төлемеги, пара аляна дегишли хөкманы төлеглериң азалдылып гөркезилмеги, муздуны алмаздан, автомобили бежермеклиги я-да дача гуруп бермеклиги, дынч алыш - ерлере гезеленчлери гурамаклыгы, биканун квартира берилмегини, пейдалы иш билен үпҗүн эдилмегини гөркезмек болар. Эмма гуллук ягдайындан пейдаланып, эмләк хәсиетли болмадык пейда гөрүлмегине, ягны оңат хәсиетнама алынмагына я-да ише ерлешмек үчин үндеме берилмегине пара диймек болмаз.

Суд практикасында гайры эмләк хәсиетли пара алынмагына-да душ гелмек боляр. Оңа мысал эдип ишлемейән пара аляны ишлейәр дийип ялан документлер дүзүп хак төленмегини, эсассыз байрак төленмегини ве бейлеки гыммат бахалы сылагларың төленилмегини, документлери галплашдырып эдараның хасабына башга ерлере гезеленҗе иберилмегини айтмак болар. Шулар ялы ягдайда параның предмети дөвлетиң эмләги боляндыгы себәпли, гүнәкәриң херекетлери парахорлукдан башга-да, дөвлетиң эмләгини иймек билен багланышыклы җенаяты эден дийип хем маддалашдырмага дегишлидир.

Шу җенаятың объекти дөвлет гуллугының бәхбитлеридир.

Пара алмаклык параны долы я-да бөлеклейин алан вагтындан гутарылан хасап эдилйәр. Шонда гүнәкәриң параны алан пурсатында тутулмагы я-да ондан пейдаланмаклыга болан

мүмкинчилигиниң болмаклыгы оңа тәсир эдип билмез. Бу ерде эсасы болмалы херекет пара берйәниң бәхбидини арап, гүнәкәриң везипе ыгтыярлыгындан пейдаланып херекет этмегидир ве шонуң үчин пара, ягны эмләк гымматлыкларыны алмагыдыр.

Парахорлугың хер хили чылшырымлы ве айлавлы херекетлер билен, ягны кәбир ягдайларда гизлинликде сакламак үчин параның предметини-де, онуң берлиш усулыны-да формал тайдан када-кануна лайык геләйжек херекетлер билен басырмага сынанышык эдилйәндигине-де душ гелмек боляр. Оңа мысал эдип пара аляның разылыгы билен параны онуң машгала агзаларына говшурылмагыны гетирмек болар.

Гуллук ягдайындан пейдаланмак диймек везипели адамының везипе ыгтыярлыгыны пара берйәниң бәхбиди үчин уланмагына айтмак болар. Шонда гүнәкәр везипе ыгтыярлыгыны када-кануны бозмаздан хем уланып билер, оны хыянатлы пейдаланып хем билер. Олар пара берйәниң бәхбитли ишлериниң ерине етирилмегине баглы болуп дуряр. Оңа мысал эдип эдара ёлбашчыларының ише кабул этмеклерини я-да чыкармакларыны, баш лукманың кеселлини кеселхана оңайлы ягдайда ерлешдирмегини, гелешиклере гол чекилмегини, жогапкәр ишгәриң малие ишлерини вагтында гечирмекликден сакланмагыны ве гайры пара берениң бәхбидини араян херекетлери гөркезмек болар.

Шейле-де везипели адамының гуллук ягдайындан, шонуң билен багланышыклы абрайындан ве шахсы гатнашыкларындан пейдаланып, оны башга бирине тәсир этмек аркалы пара берйәниң бәхбидини арап пара аляндыгына-да душ гелмек боляр. Оңа мысал эдип этрап хәкиминиң ерли кәрхана ёлбашчысына пара берлип ише кабул этмеклигини гурнамагыны гетирмек болар.

Пара алмаклыгың аламаты болмаклыгы үчин пара алмак я-да бермек барасындакы геплешиклериң пара берйәне бәхбитли ишиң эдилмегинден өң я-да соң боляндыгының тапавуды ёкдур. Эсасы зат пара аляның хем, пара берйәниң хем ол ягдайы аңык билмеклигидир, ики тарапың хем пара берйәниң бәхбидини араян херекетлериң я-да херекетсизликлериң төлеглидигини билмеклеридир.

Пара алмаклык гөни ниет билен билкастдан эдилйән җенаятдыр. Ол җенаятың субъекти диңе везипели адам болуп билер. Везипели адам барадакы дүшүнҗе шу Кодексиң 181 маддасына берлен Белликде такык дүшүндирилендир.

Пара алмак билен багланышыклы эдилйән херекетлер я-да херекетсизликлер диңе бир пара берйәниң бәхбитлерини араман, эйсем оңа дегишлиликде хем-де онуң ислегине лайыклыкда башга бириниң я-да эдараның бәхбитлерини хем арап билер. Оңа мысал эдип гечгинли харытлары өз вагтында алҗак болуп дүканчының олары гойберйән эдараның ёлбашчысына пара бермеклигини гөркезмек болар.

Гөзегчилик эдйән органың ишгәрлериниң пара алып аныклан биканун херекетлери ве хыянатчылыклары гизлемеклиги хем парахорлук боляр. Дегишли дөвлет органының барлагчысы дөвлет эдарасында болан гөзбоягчылыклар ве дөвлет эмләгиниң ёк эдилендиги барасындакы ягдайы ресмилешдирип дегишли ере хабар бермәндиги үчин пара аляндыгыны мысал гетирмек болар.

Дүканларда гечгинли харытларың гизленип дөвлет бахасындан хас ёкары баха төлейәнлере сатылмагы хем пара алмаклык боляр. Шонда сатыҗының гыт харыды гизләп артык пул берйәне сатып билмеклиги диңе гуллук ыгтыярлыгындан хыянатлы пейдаланмагы билен багланышыклыдыр ве оны диңе везипесине даянып эдип билйәндиги үчин пара алмаклыгың субъекти боляр.

Шу дүшүндирилйән мадданың 2 бөлеги пара алмаклыгың гүнәни агырлашдырян ягдайларда эдилмегини гөркезйәр.

Пара алмаклыгың гайтадан эдилмеги барасындакы дүшүндириш шу Кодексиң 184 маддасына берлен Беллигиң 2 пунктунда такык гөркезилендир. Шоңа лайыклыкда шу Кодексиң 184, 185 ве 186 маддаларында гайталап эдилен дийлип шу маддаларда гөз өңүнде тутулан җенаятлардан бирини я-да көпүсини өң эден болмаклыгына айдыляндыгы барасында гөркезилендир.

Диймек, пара алмак, пара бермек я-да пара алмакда хем-де бермекде арада дурмак ялы җенаятларың хайсы-да болса бирини

озал эден адам тэзеден шолар ялы җенаятың бирини эден болса, җенаятың гайтадан эдилмеги дийип билинйэр.

Мысал үчин, пара алан адам озал пара беренлиги үчин суд эдилип, суд эдиленлик айыбы айрылмадык болса, ол җенаяты гайтадан эден дийлип хасап эдилйэр.

Җенаяты гайтадан эден дийлип билинмеги үчин озалкы эден җенаяты үчин суд эдилмеги хөкманы дэлдир. Эгер-де озалкы эден җенаяты үчин суд эдилмэкэ гүнэкэр ене-де пара алса, ол җенаяты гайтадан эден хасап эдилйэр.

Эмма, эгер-де озалкы эден җенаяты үчин суд эдиленлик айбы өз-өзүнден айрылан болса, җенаят җогапкэрчилигинден бошадылан я-да вагт мөхлетиниң долмагы себэпли җенаят җогапкэрчилигинден бошадылан болса, шейле-де гүнэни ыглан эдйэн хөкүмиң вагт мөхлети гечен болса я-да шол себэпли җеза чекмек мөхлети долдурылмакдан бошадылан болса, җенаят гайтадан эдилен дийлип билинмез. Шейле-де бирвагтың өзүнде бирнэче адамдан пара оларың хер хайсының бэхбидини айратынлыкда арап алнан болса хем җенаят гайтадан эдилен дийип хасап эдилйэр. Шонуң ялы-да бир пара бериҗиден бирнэче гезек параны айратын бэхбитли ишлери ерине етиренлиги үчин алнан боланда хем онуң гайталанып эдилмеги боляр. Эмма бирнэче гезекде умумы геплешилен белли бир мукдардакы параны шонун үчин такык эдилмели белли бир херекетлери үчин алнан болса, ол узага чекйэн җенаят хасап эдилип, пара алмаклыгың гайтдан эдилмеги дийлип билинмез. Шоңа лайыклыкда өзара ылалашыга гелнен параның мукдарыны аз гөрүп, пара алян онуң үстүне ене-де гымматлыкларың гошулмагыны талап эден ягдайында хем пара алмаклык гайтадан эдилен диен нетиҗэ гелмек болмаз, себэби бу ерде хем пара алмаклык ве онуң үчин ерине етирилмели иш шол бир болмалы вака барасында гидйэр.

Җенаятың деслапкы ылалашмак боюнча адамларың топары я-да гурамачылыклы топар тарапындан эдилмеги барасындакы дүшүнҗе шу Кодексиң 34 маддасына берлен дүшүндиришде такык гөркезилендир. Шол нукдай назардан пара алмаклыгың шейле маддалашдырылыш аламаты уланыланда эсасы үнс бермели ягдай, ол хем болса җенаятчылыклы топарың хеммесиниң везипели адам болмагы хөкман дэлдир, эсасы зат пара аляның везипели адам

болуп, везипесине даянып пара берйәниң бәхбитлерини арап билмегидир.

Пара алмак-бермекде арада дуран адамының пара алмакда шәриклилигиң гөрнүшлериниң бири болмаклыгына гарамаздан, айратын мадда — шу Кодексиң 186 маддасы билен маддалашдырыляндыгы себәпли, шол херекети пара алмаклыгы деслапкы ылалашмак боюнча адамларың топары я-да гурамачылыклы топар тарапындан эдилен дийип маддалашдырмак болмаз.

Пара алмакда арада дурмаздан оны ерине етирмеклиге гатнашыҗылар (билеликде ерине етириҗилер) оңа ёлбашчылык эден, җенаят этмеклиге мечев берен я-да гайры херекетлер билен онуң амала ашырылмагына ярдам берен адамларың топары тарапындан деслапдан ылалашмак аркалы я-да гурамачылык топар дүзүп бу херекетлери эден ягдайында олары шу Кодексиң 184 маддасының 2 бөлегиниң “б” пункты билен маддалашдырмак болар.

Пара алмак-бермекде арада дурмаклык барасындакы дүшүнҗе шу Кодексиң 186 маддасына берлен дүшүндиришде берлендир.

Пара алмаклыгы җогапкәрли ягдайы эелейән везипели адам тарапындан эдилмеги дийленде гүнәкәриң эелейән везипеси, онуң хукукларының ве борчларының ваҗыплыгы, ишлейән эдарасының дөвлет гурлушыгында тутян айратын орны ве ишиң болуш ягдайы гөз өңүнде тутулмалыдыр.

Мысал үчин, гүмрүк гуллугының, салгыт инспекциясының, хәрыт-чиг мал биржасының, хукук горайҗы органларың җогапкәр ишгәрлериниң ишлейән ерлериниң хәсиетлендирилмегине гөрә өрән җогапкәрли хем-де улы мүмкинчиликлере эе болян ваҗып дөвлет органларыдыгы белли затдыр ве оларың везипелериниң җогапкәрли ягдая эе болмаклыгы ишиң болуш ягдайы билен багланышдырыланда болмаклыгы мүмкиндир.

Суд практикасында эдараларың, кәрханаларың ве гурамаларың ёлбашчылары, оларың орунбасарлары, Меҗлисиң депутатлары, дөвлетиң меркези эдараларының барлагчылары, хәкимликлериң бөлүм мүдирлери җогапкәрли ягдайы эелейән

везипели адамлар дийип хасап эдилйәр. Шонда шейле везипәни вагтлайын эеләндиги җенаятың маддалашдырылышына тәсир эдип билмез.

Параны горкузып алмак дийлип пара берйәниң горалян хукук бәхбитлерине вехим салмак билен оны пара бермеклиге межбур этмеклиге айтмак болар. Шейлеликде, параны горкузып алмак дийленде эсасан ики саны ягдай хөкманы болаймалыдыр, бири гүнәкәриң пара берилмегине межбур болар ялы ягдайы дөредилмеги болса, бейлекиси онуң шол межбурылыга элтйән ягдайының пара берйәниң кануны хукукларына вехим салмагыдыр.

Суд практикасында параны горкузып алмак эсасан үч саны гөрнүшде йүзе чыкяр. Биринҗиси, везипели адамының гуллук ыгтыярлыгындан пейдаланып, пара берйәниң кануны бәхбитлерине зыянлы херекетлери билен хайбат атмагыдыр, икинҗиси, пара берйәни гуллукда ярамаз ягдая салып, онуң кануны бәхбитлерини горамак үчин пара бермеклиге межбур эдилмегидир, үчүнҗиси болса пара берйәниң кануны хайышыны ерине етирмек үчин пара бермеклиге межбур этмекдир.

Эгер-де везипели адам кануны талапларыны берҗай этмеклик билен багланышыклылыкда пара талап эденинде онуң херекетинде параны горкузып алмак болуп билмез.

Мысал үчин, дернев беллемели болан ягдайында онуң белленилмезлиги, кем гелен затларың үстүниң япылмагы, җенаят җогапкәрчилигинден бикануң бошадылмагы, хас еңил җеза чәрәниң эсассыз белленилмеги үчин пара алнанда оңа горкузып алынмагы диймек болмаз.

Параның улы мөчберде алынмагы барасындакы дүшүнҗе шу дүшүндирилйән маддада берлен Белликде такык гөркезилендир.

Пара алмаклык бирнәче ягдайларда башга җенаятчылыклы херекетлер билен багланышыклы эдилйәр. Оңа мысал эдип пара алмаклык билен багланышыкда везипели адам дөвлет эмләгиниң ийилмегине я-да бейлеки ягдайларда ёк эдилмегине ёл бермеклигини, документлери галплапдырмаклыгыны гөркезмек болар. Шейле ягдайларда гүнәкәриң херекетлери пара алмаклыкдан башга-да, бейлеки җенаятчылыклы херекетлери

үчин хем дегишлиликде маддалашдырылмалыдыр. Ёкарда гөркезилен мысалдан угур алнанда гүнәкәриң херекетлери гошмача шу Кодексиң 229 ве 187 маддалары билен хем маддалашдырмага дегишлидир.

Эгер-де гүнәкәр бир гезек пара алып, бейлекисинде пара алып етишмедик болса, онда онуң херекетлери пара алмак ве пара алмаклыга каст этмек билен маддалашдырылмага дегишлидир.

227 м а д д а. Огурлык

1) Огурлык эдене, ягны башга бириниң эмләгини гизлинлик билен огурлана,

ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

2) Шу ашакдакы ягдайларда огурлык эдене:

а) деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан эдилен болса;

б) гайтадан;

в) яшайыш җайына, башга җая я-да зат сакланылян җая гирилип огурлык эдилен болса;

г) эдилен огурлык гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирен болса,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, үч йылдан секиз йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

3) Шейле ягдайларда огурлык эдене:

а) улы мөчберде зыян етирмек билен;

б) гурамачылыклы топар тарапындан огурлык эдилен болса, эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, алты йылдан он ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

4) Шулар ялы ягдайда огурлык эдене:

а) айратын улы мөчберде зыян етирмек билен;

б) җенаятчылыклы бирлешик тарапындан огурлык эдене, эмлэгини конфискациялап я-да конфискацияламан, секиз йылдан он бэш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйэр.

БЕЛЛИКЛЕР

1. Шу Кодексиң маддаларында огурлык дийлип, кесекинин эмлэгиниң када-дүзгүне терс ёл билен мугт алынмагына ве (я-да) гүнэкэриң я-да башга адамларың пейдасына гечирилмегине, бетнебислик максатлары билен амала ашырылып, хусусыетчэ я-да шол эмлэгиң башга эесине зыян етирилмегине дүшүнилйэр.

2. Шу бабың маддаларында гөркезилен эмлэгиң улы мөчбери дийлип, зэхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчберинин йүзүсинден артыкмач гелйэн эмлэгиң бахасы, айратын улы мөчбери дийлип болса зэхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчберинин ики йүзүсинден артыкмач гелйэн эмлэгиң бахасы хасап эдилйэр.

Етирилен зыяның мөчбери хасапланан махалында зэхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбери дийлип, җенаят эдилен пурсатына ченли Түркменистаның канунчылыгы тарапындан белленилен иш хакының ортача дереҗесине дүшүнилйэр, узага чекен ве довам эдйэн җенаятлар боюнча болса, дегишлиликде җенаятчылыклы херекетиң гутаран пурсатына ченли я-да иң соңкы җенаят эдилен пурсата ченли канун тарапындан белленилен иш хакының ортача дереҗесине дүшүнилйэр.

3. Шу Кодексиң 227—233 маддаларында гайтадан эдилен җенаят дийлип, шу маддаларда гөз өңүнде тутулан җенаятлардан бирини я-да бирнэчесини озал эден адам тарапындан эдилен җенаят хасап эдилйэр, шейле хем шу Кодексиң гаракчылык үчин, радиоактив маддаларыны огурламак, партлайҗы маддалары я-да партлайыш энҗамларыны огурламак я-да горкузып алмак, наркотики серишделери я-да психотропия маддаларыны огурламак я-да горкузып алмак үчин җогапкэрчилиги гөз өңүнде тутян маддалардакы җенаятлардан бирини озал эден адам тарапындан эдилен җенаят хасап эдилйэр.

Эечилигиң гөрнүшине гарамаздан, эллегрилмезлиги ве дөвлет тарапындан горалярдыгы Түркменистаның Конституциясының

9 маддасында беян эдилмеги оларың горагының Канун тарапындан кепиллендирмесидир. Меселәниң чөзгүдине шейле җогапкәрчиликли хем-де ёкары дереҗеде гаралмагы дөврүң талаплары билен багланышыклыдыр, себәби хер бир дөвлетде болшы ялы, базар ыкдысады гатнашыкларына гечйән яш түркмен дөвлети үчин хем эечилигиң горагының мәкәмлиги ве канунының чәгинде азат херекет эдип билмеклиги ыкдысадыетимизиң өсмеги, шол санда халкың хал-ягдайының ёкарланып, гурплы яшамагы үчин эсасы угурларының биридир. Шоңа гөрә-де шу Кодексде башганың эмләгиниң биканун эеленмеги билен багланышыклы җенаятчылыклы херекетлер үчин, шол санда огурлык үчин-де эдилен этмише гөрә берк җогапкәрчилик гөз өңүнде тутуляр.

Шу дүшүндирилйән мадда берлен белликлериң 1 пунктуна лайыклыкда огурлык дийлип, кесекиниң эмләгиниң када-кануна терс ёл билен мугт алынмагына ве гүнәкәриң я-да башга адамларың пейдасына гечирилмегине, бетнебислик максатлары билен амала ашырылып, хусусыетчә я-да шол эмләгиң башга эесине зыян етирилмегине дүшүнилйәр. Огурлыгың башганың эмләгини биканун эеленмеги билен багланышыклы җенаятчылыклы херекетлерден эсасы тапавутланян ери, ол хем болса онуң гизлинликде эдилмегидир. Огурлык диңе бир, огурланян эмләгиң эесинден гизлинликде эдилмән, эйсем башга адамлардан хем ящрын эдилйәр. Эгер-де гүнәкәр башганың эмләгини эесинден гизлинликде, эмма башга адамлар үчин гөз-гөртеле огурласа, онда шейле херекетлерде талаңчылыгың аламаты бар.

Мысал үчин, дүканда огурлык сатыҗыдан гизлин, эмма аяыҗыларың гөрмеклеринде эдиленде оңа талаңчылык дийилйәр. Эгер-де гүнәкәр башга адамларың биканун эеленйән эмләгиң киме дегишлидигини билмейәндиклеринден пейдаланып херекет эден ягдайында ол гизлинликде болан дийлип хасап эдилип билнер.

Башганың эмләгиниң биканун эеленмеги гизлинликде башланып, соңы аянлыга язан ягдайында, ягны гүнәкәр огурлан затларына эмләгиң эесиниң я-да башганың гөрмегинде эе болмага сынанышанда онуң херекетлери огурлык билен башланан хем болса, соңы талаңчылыга гечйәндиги себәпли, ол җенаят җогапкәрчилигине талаңчылык үчин чекилмелидир.

Мысал үчин, гүнәкәр дүканда огурлан затлары билен чыкып барярка, сатыжылар тарапындан билинип сакланжак боланда огурлык затларыны алып гачып гидйәр. Шейле херекетлер талаңчылык барасында җенаят җогапкәрчилигини гөз өңүнде тутян мадда билен маддалашдырылмага дегишлидир.

Огурлык гүнәкәриң өз гүйҗи билен хем, эдилйән херекетлериң дүйп манысына дүшүнмейән веʼканун өңүнде җогап берип билмейән яш чагаларың я-да рухы тайдан нәсазлыгы себәпли эдйән херекетлериниң хәсиетине ве әхмиетине дүшүнмейән, олара эрк эдип билмейән адамларың үсти билен хем эдилип билнер. Шонда хер хили алдавлар билен эдилйән херекетлериң дүйп манысыны гизләп, эдйән җенаятчылыкларыны када-кануна лайык гелйән хөкмүнде гөркезип, олары пейдаланмак аркалы амала ашыряр. Шейле-де өсен техниканың мүмкинчиликлеринден ве гайры гураллардан пейдаланмак аркалы хем шейле җенаят эдилип билнер. Шулар ялы ойланышыклы ве дүрли усуллардан пейдаланып эдилйән җенаятчылыклы херекетлер җемгыет үчин хас-да ховплы болуп дуряр.

Шейле җенаятың субъекти җенаят эден вагтында он дөрт яшыны долдуран, акылы дүзүв адам болуп билер.

Субъектив тарапдан огурлык билкастдан, гөни ниет билен эдилйән җенаятдыр, гүнәкәр башганың эмләгини биканун эелейәндигине долы акылыны етирйәр, шейле бетнебислик ниетине етмек үчин гизлинликде бар болан мүмкинчиликлерден пейдаланяр.

Огурлыгың объекти эечилигиң гөрнүшлеринде гарамаздан, онуң элдегирмесизлигидир.

Объектив тарапдан огурлык башганың эмләгини када-дүзгүне терс гелйән ёл билен гизлинликде мугт эеленмегинден ыбаратдыр.

Огурлыгың предмети эечилигиң дүрли болмаклыгында, ягны дөвлетиңки, шахсы җемгыетчилик билелешигиниңки, кооператив билелешигиниңки, билеликдәки кәрханаларыңка, бейлеки дөвлетлериңки, шол санда оларың адамларыныңкы я-да юридик тарапларыныңкы, халкара гурамаларыныңкы ве гарышык боланлыгында белли бир материал гымматлыгы болан затлардан, шол санда пуллардан, эмләкден, гыммат бахалы кагызлардан,

пулы я-да эмләк гымматлылыгыны гөркезйән документлерден ыбаратдыр. Эмма атландырылан хем-де белли бир гымматы аңладян кагызларың я-да эмләк эечилигини берйән документлериң, шол санда пул гоюмлы депдерчелериң, харыдың ломбарда я-да багажа берленлиги барасында квитанцияларың огурланмагы оларда гөркезилен гымматлыкларың огурланмагыны аңладып билмез, себәби олара ээ болмак үчин ене-де шол затларың ээлериниң шахсы документлери билен өзлериниң гөнүден-гөни талабы болмалыдыр. Эгер-де шейле ягдайларда гүнәкәр җенаятчылыклы хereketлерини довам этдирип, герекли нетиҗәни газанмак үчин башга херекетлери этмеклиги-де максат эдинен болса (ээсиниң шахсыетини тассыклаян документи огурламак, галп ынанч хатыны дүзмек ве ш.м.), онда шол херекетлериң огурлыга тайярлык гөрүлмеги дийип хасап эдилмеги мүмкиндир.

Белли бир гымматлыгы ве бахасы болмадык затлар, ягны шахадатнама, паспорт ве бейлеки шоңа меңзеш документлер биканун эеленен ягдайында оңа шу дүшүндирилйән маддада гөркезилен огурлык диймек болмаз. Шейле херекетлерде шу Кодексиң 217 маддасының аламаты болан ягдайында ол шол мадда билен маддалашдырылып билнер. Суд практикасында көпленч ягдайларда гүнәкәри шол документлери огурламак үчин дәл-де, пул я-да бейлеки гыммат бахалы затлары гөзләп херекет эдендиги аныкланяр, эмма ол огурлыгың предмети бабатында ялңышлык гойберйәр. Шолар ялы херекет эдиленде гүнәкәриң огурлыга болан максадыны өзүне баглы болмадык ягдайларда амала ашырып билмәндиги себәпли, огурлык этмеклиге каст эден диен нетиҗә гелмек мүмкиндир.

Огурлык бетнебислик ниети билен эдилйән җенаятдыр, чүнки шейле херекетлери этмек билен гүнәкәр башганың эмләгине када-дүзгүне терс гелйән ёл билен мугт ээ боляр я-да болмаса гайры шахсы бәхбитлерини канагатландыряр. Шейле ниетиң болмадык еринде оңа огурлык диймек болмаз.

Мысал үчин, гүнәкәр бергисинден бошамаклыгы шертлешип бергидарына огурлык этмеклиге ярдам эдйәр.

Бетнебислик дийленле ол диңе бир гүнәкәриң өзүне дегишли болман, эйсем, дүрли шахсы бәхбитлер ызарланып, башга бириниң бәхбитлери үчин хем болуп билер.

Мысал үчин, гүнәкәр якын гарындашыны, достуны я-да бейлеки оңат гөрүшйән аламсыны мадды тайдан кынчылыклы ягдайдан чыкармак максады билен, каңуны эсасда көмек бермегиң дерегине, огурлык этмеклиге гатнашяр.

Бирнәче ягдайларда өзүниң хакыкы я-да чак эдилйән хукугыны өзбашдак амала ашырҗак болнуп дашындан огурлыга якын херекетлер хем эдилйәр, эмма ол ерде бетнебислик ниетиниң ёклугы себәпли, оңа огурлык диймек болмаяр.

Мысал үчин, бергидарың бергисини вагтында бермән аллап йөренлиги себәпли алгыдар, онуң ёклугындан пейдаланып, алгысына лайык эмләгинден бирини алып гайдяр.

Бу ерде шу Кодексиң 221 маддасының, ягны эден-этдилигиң аламаты болуп билер.

Умумы эчиликдәки эмләгиң шол эчилиге дегишлилериң бири тарапындан гизлинликде эеленмегине огурлык диймек болмаз, себәби бу ерде эмләк башганынкы хасап эдилип билинмез.

Мысал үчин, машгала агзаларының бири умумы эчиликдәки эмләгиң бир бөлегини ругсатсыз алып өз пейдасына ёклаяр. Шейле херекетлере огурлык дийип болмаз.

Эгер-де әр-аял хакыкат йүзүнде айрылышып яшаян болсалар ве гошлары бөлүнен ягдайында, оларың бирисиниң бейлекисине дегишли эмләги биканун эелән ягдайында ол огурлык дийлип хасапланып билнер.

Эмләгиң вагтлайын гөзегчиликсиз галдырылмагы онуң эесиниң эчилигинден чыканлыгыны аңлатмаяр ве биканун эеленен ягдайында онда огурлыгың аламаты болуп билер. Бизиң юрдумызда бирнәче маллар, эсасан-да дүелер эелери тарапындан чөллүге, көпленч ягдайларда Гарагумуң өри мейданларына ковулярлар ве олары айлап, хатда йыллап хем гөнүлен-гөни гөзегчиликсиз галдырярлар. Малларың шейле шертлерде бакыляндыклары хер бир адама белли затдыр. Шоңа гөрә-де шейле ягдайда гезип йөрен малларың биканун эеленмегине

таныныдынын эеленмеги дийип болмаз ве шол херекетлерде огурлыгың аламаты бардыр.

Башганың эмлэгиниң гизлинлик билен биканун эеленмегине огурлык диймек үчин етирилен зыяның мөчберине-де баглыдыр. Эгер-де етирилен зыяның мөчбери ужыпсыз болса, онда шу Кодексиң 10 маддасына лайыклыкда шол херекетлере җемгыет үчин ховп дөретмейэндиги себэпли, җенаятчылыклы херекетлер дийип болмаз.

Мысал үчин, гоңшың багындан аз-овлак ир-иймишиң соралман алынмагына ве шоңа меңзеш херекетлере җемгыет үчин ховплы херекет хасаплап, җенаятың аламаты бар диймек болмаз.

Гизлинликде биканун эеленен эмлэги уланмага я-да онуң үстүнден хакыкат йүзүнде агалык этмэге мүмкинчилик дөрэн вагтындан огурлык гутаран дийип хасап эдилйэр.

Мысал үчин, гүнэкэриң зат сакланян җайдан огурлан эмлэгини сакдавлы ерден гизлэп чыкарҗак боланда сакланмагына огурлык этмеклиге каст эдилмеги дийип хасапламак болар.

Техниканың өсмегинден ве технологики процесиң кэмиллешмегинден пейдаланып огурлык эдилмегине хем душ гелинйэр.

Компьютериң кодуны тапмак билен, онуң сетине гирип банкың пул гоюмларындан гизлинликде, биканун өз герекли банк хасаплашыгына гечирмек я-да бергидары билен хасаплашмак ялы херекетлери этмек билен хем огурлык эдилип билнер.

Шу Кодексиң 227 маддасының 2 бөлегинде огурлыгың деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан, гайтадан ве гражданa эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен багланышыклыкда эдилмеги барасында җенаят җогапкэрчилиги гөркезилйэр. Шейле җенаятчылыклы херекетлериң дүшүндиришиниң бирмеңзешлиги себэпли шу Кодексиң 229 маддасының 2 бөлегине берлен дүшүндиришден пейдаланмак болар.

Дүшүндирилйэн мадданың шу бөлегинде огурлыгың ене-де бир усулы гөркезилендир, ол хем болса яшайыш җайына, башга җая я-да зат сакланылян җая гирип огурлык эдилмегидир. Шулар ялы җенаятчылыклы херекетлери амала ашырмак үчин яшайыш

жайына, башга жая я-да зат сакланян жая гизлинликде, огурлык этмеги максат эдинип гирилйәр. Эгер-де ач-ачан, ругсатлы, гуллук ягдайы билен багланышыклыкда я-да гайры себәплере гөрә пәсгелчиликсиз ягдайда гирилсе ве огурлык жая эркин гиренинден соң эдилен ягдайында шу Кодексиң 227 маддасының 2 бөлегиндәки ялы, ягны жая гирип огурлык этмек хөкмүнде маддалашдырылып билинмез.

Жая диңе бир гизлинликде гирип огурлык эдилмән, эйсем оңа гирмән йөрите гурналан я-да хайсы-да болса башга залың көмеги билен хем огурлык эдилип билнер.

Мысал үчин, өйде гойлан гыммат бахалы шай-сеплери йөрите ве шол затлары илдирип чекип чыкармак үчин ясалан гуралың көмеги билен пенжирәниң дашындан алынмагына жая гирип огурлык этмек диймек болар.

Яшайыш жайы дийлип адамының хемишелик я-да вагтлайын яшамагы үчин гурналан жая айдыляр. Оңа хусусы эечиликдәки яшайыш жайларындан башга-да, квартиралар, мыхманханаларын отаглары, ёлагчы отлуларының күпелери ве шоңа меңзеш аз вагтлык хем болса яшамак үчин ниетленен жайлар болуп билер. Шейле-де яшайыш жайы дийип онуң айрылмаз бөлеги болуп дурян ве дынч алынян, зат сакланян, шейле-де адамының бейлеки талапларыны бержай эдйән жайларына хем айтмак болар (эйван, гош гоюлян отаглар ве башгалар).

Башга жай дийлип яшайыш жайындан башга көмекчи жай хөкмүнде уланылян жайлара айтмак болар. Биллиард я-да бейлеки оюнлары ойнамак үчин, йыгнак я-да бейлеки чәрелери гечирмек үчин гурлан, өнүми гайтадан ишлемек я-да өнүмчилик үчин йөрите гурлан жайлар, эдараларың, гурамаларың ве кәрханаларың жайлары, шейле-де офислери шолара дегишлидир.

Зат сакланылян жай дийлип йөрите я-да вагтлайын белли бир гымматлыклара эе болан затлары сакламак үчин уланылян жая айдыляр. Ол белли бир ерде гурлан хем, башга бир ере гечирип болян хем, я болмаса йөрите зат сакламак үчин энжамлашдырылан улаг-спорт серишдеси хем болуп билер. Зат сакланян жайлар, күмелер, чатмалар хем-де камералар, автолавкалар, рефрижераторлар, сейфлер ве зат сакланмак үчин

дашы габавлы ве гораглы бейлеки ерлер хем муңа гирйәр. Эмма зат сакланян җай дийип мейданда гурналан өнүмчилиге айдып болмаз. Оңа мысал эдип балык өсдүрип етишдирилйән йөрите колҗагазлары, экин мейданларыны ве шоңа меңзеш ерлери геркезмек болар.

Шу дүшүндирилйән мадданың үчүнҗи ве дөрдүнҗи бөleклеринде огурлыгың нетиҗесинде улы ве айратын улы мөчберде зыян етирилмеги билен багланышыклы маддалашдырыш аламаты гөркезилйәр. Олар барасында дүшүндириш шол мадда берлен Белликлерде беян эдилйәр, ондан башга-да ол ве огурлыгың гурамачылыклы топар я-да җенаятчылыклы билелешик тарапындан эдилмеклиги хакындакы дүшүндиришиң бирмеңзешлиги себәпли шу Кодексиң 229 маддасының үчүнҗи ве дөрдүнҗи бөлеклерине берлен дүшүндиришден пейдаланмак болар.

Етирилен зыяның мөчбери кесгитлененде диңе огурлык эдилен эмләгиң хакыкы бахасындан угур алынмалыдыр. Эгер-де огурлык эдилйән вагтында хересапсызлык я-да башга бир себәпден бейлеки эмләгиң ёк эдилмеги я-да дөвүлмеги билен багланышыкда зыян етирилен болса, ол огурлыкдан етен зыяның мөчберине тәсир эдип билмез.

Шейле херекетлери җенаятың аламаты бар болан ягдайында эмләги билкастлаан ёк этмек я-да заяламак, я сересапсызлык зерарлы эмләгиң ёк эдилмеги я-да заяланмагы дийип маддалашдырып болар.

Суд практикасында судлар кәбир ягдайларда огурлыгы шоңа меңзеш бейлеки җенаятчылыклы херекетлерден тапавутландырмакда кынчылык чекйәрлер. Шоңа гөрә-де бу барада дүшүндириш берилсе догры болармыка дийип хасап эдйәрис.

Эгер-де огурлык адамының ятанлыгындан я-да болмаса эдилйән херекетлериң дүйп манысына дүшүнмейән чагаларың, рухы тайдан кеселли адамларың я-да агыр ичгили адамының болмакларындан пейдаланып эдилен ягдайында оңа огурлык диймек болар. Себәби гүнәкәр шейле шахсыетлериң эдилйән огурлыга аңларыны етирип билмейәндиклерини билйәр ве оңа

дүшүнип, эдйән херекетлериниң гизлинликде боляндыгына гөзүни етирип огурлык эдйәр.

Эмләги биканун эелемек билен багланышыгы болмадык ягдайында адам өлдүрилендсн соң огурлык этмек пикири дөрәп онун янындакы затлар алнан ягдайында оңа огурлык дийип болар.

228 м а д д а. Кеззапчылык

(1) Башга бириниң эмләгини огурлана я-да алдамак я-да ынамы хыянатлы пейдаланмак ёлы билен шол эмләге болан хукугы алана, ягны кеззапчылык эдене,

зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбериниң отузысындан алтмышысына ченли болан мөчберинде җериме салыняр я-да ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлемек я-да ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Шу ягдайларда кеззапчылык эдене:

а) деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан эдилен болса;

б) гайтадан;

в) гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен эдилен болса, мунуң үчин,

бир йылдан ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек җезасы берилйәр я-да эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, бәш йыла ченли мөхлет билен азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(3) Ашакдакы ягдайларда кеззапчылык эдене:

а) улы мөчберде зыян етирмек билен;

б) гурамачылык топар тарапындан эдилен болса, эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, бәш йылдан он йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(4) Кеззапчылык нетиҗесинде айратын улы мөчберде зыян етирилен болса, мунуң үчин эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, секиз йылдан он бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Башга бириниң эмлэгини алдамак я-да ынамдан пейдаланмак аркалы бикануң эеленмегине (огурланмагына) я-да шолар ялы ягдайда эмлэге болан хукугы алмаклыга кеззапчылык дийилйэр.

Кеззапчылыгың субъекти акылы дүзүв хем-де 16 яшы долдуран хер бир адам болуп билер.

Субъектив тарапдан кеззапчылык билкастдан, гөни ниет билен эдилйэн җенаятдыр. Шонда гүнэкэр башганың эмлэгини бикануң эелемек максадыны амала ашырмак үчин эмлэк эесини алдава саляр я-да ынамына гирип, оны җенаятчылыклы ниетини амал этмек үчин пейдаланяр.

Башганың ынамына гирип онуң эмлэгине бикануң эе болмак үчин ынамдан пейдаланмак хем алдавың бир гөрнүшидир, себэби бу ерде хем гүнэкэр эмлэк эесинден хакыкы ниетини гизлэп, оны алдава саляр. Шоңа гөрэ-де, кеззапчылык диен дүшүнҗе барасында гүррүң эдиленде онуң бейлекиң огурлыклардан айратынлыкларының бири хөкүминде алдамаклыгы мысал гетирмек болар.

Башганың эмлэгиниң бикануң эеленмеги билен багланышыклы бейлеки җенаятчылыклы херекетлерде хем алдамак йүзе чыкяр, эмма ол шоларда җенаяты амала ашырмак, гизлемек, аматлы шертлери дөретмек ве огурлыгың эдилмегини еңиллешдирмек үчин бейлеки усуллар хөкүминде уланылян болса, кеззапчылыкда гөнүден-гөңи эмлэге эе болмак билен багланышыклыдыр. Оңа мысал эдип, огруларың бириниң яландан гох турузып гаравулың үнсүни совуп, бейлекисиниң огурлык этмеги, эдилмедик ише эдилен дийип ялан маглумат бермек билен, бикануң гошмача төлеглери алмак ве башгалары гетирмек болар.

Кеззапчылыгың эсасан бири-бири билен багланышыклы ве айрылмаз үч саны аламатлары бар. Оларың бири алдамаклык я-да ынама гирип, ынамдан пейдаланмак болса, бейлекиси шоларың нетиҗесинде эмлэк эесиниң эмлэгини өз разылыгы билен бермеклигидир, үчүнҗиси болса шу җенаятчылыклы херекетлериң максадының башганың эмлэгини бикануң эелемекдир.

Бирнәче ягдайларда гүнәкәриң алдав ёлы билен башганың эмләгине эе болмакдыгына ве оны ызына гайтарып бермезлигине салгыланып, онда кеззапчылыгың аламаты бар диен нәдогры нетиҗелере гелинмегине-де душуляр. Эсасан-да бу ягдай алгы-берги гатнашыкларында көп душ гелйәр. Эмма, шолар ялы ягдайда аллав нәхили себәплер билен баглы болупдыр, алынан затларың гайтарылып берилмәнлигиниң себәплери ве гүнәкәриң ниети хакыкатдан хем башганың эмләгини эелемеклиге гөнүдегишлими, шулар хемметараплайын ве долы барланылмага дегишлидир.

Дурмушда мәтәчлик хер хили болуп билер, онуң себәплери бири үчин эсаслы болса, бейлекиси үчин хөкманы дәл ялы болуп гөрүнмеги-де мүмкиндир, я болмаса белли бир оңайлы яглая гарашып алнан задың соңы пуч болуп, оны гайтармак мүмкинчилигине тәсир этмеклиги-де мүмкиндир. Гараз, кеззапчылык ялы җенаятчылыклы херекетлер барлананда ишиң болуш ягдайы, эсасан-да, гүнәкәриң эмләги алмак ве гайтарып бермек бабатда берйән делиллери, шонуң билен багланышыклы бейлеки субутнамалар долы, хемметараплайын ве догры барланылмага дегишлидир.

Мысал үчин, гүнәкәр гелҗекки 3-4 айлык болаҗак гирдеҗисини хасаплап шоңа лайыклыкда карзына пул алмакчы боляр.

Эмма пул зерурлыгының себәбини хем-де догрусыны айтса бермезлер өйдүп ялан сөзләп карз пул аляр ве соңра дөрән гайры маллы чыкдаҗылар хем-де гарашан гирдеҗилерин алып билмәнлиги себәпли гайтарып билмейәр. Шу ерде кеззапчылыгың аламаты болуп билмез, себәби гүнәкәриң карзына алан задына биканун эе болмак ниети болмандыр, оны инкәр хем эденок, мүмкинчилик дөрән ягдайында гайтарҗакдыгыны ваканың болуш ягдайы тассыклаяр.

Башга бир мысал. гүнәкәр белли бир иши ерине етирип пейда гөрмек ниети билен банкдан кредит аляр. Эмма шол иши угруна болмаяр, шоңа гөрә-де ол бейлеки телекечилик ишлери билен банкдан алан кредитини гайтарҗак боляр, оны хем башармаяр.

Шулар ялы ягдайларда бергидарлар диңе граждан-хукук гатнашыклары эсасында жогапкәрчилиге чекилип билинер.

Шоңа гөрә-де диңе алдав ёлы билен башганың эмләгиниң эеленен хем-де гүнәкәриң оны өз эчилигине гечирмек үчин аландыгы тассыкланан ягдайында кеззапчылык болуп билер.

Суд практикасындан гөрнүшине гөрә, гүнәкәриң башганың эмләгини эелемекде ве онуң үстүнден хакыкат йүзүнде агалык этмекде уланян усуллары хем алан эмләгине болан эечилигини ыкрар этмеклиги болан ниетини тассыклап билер. Гүнәкәриң шахсыетини гизлемеклиги я-да оңа сынанышмагы, болан я-да болжак вакалары өз пейдасына башга, ёйлан гөрнүшде гөркезмеги, галплык билен багланышыклы херекетлери этмеклиги я-да болмаса эмләк эесинден диңе бир эмләги эелемекде дәл, эйсем оны өз эечилигинде галдырмак билен хем багланышыклы бейлеки херекетлери этмеклиги турувбашдан кеззапчылык эдйәндигини аңладян эсаслар болуп билер. Диймек, илкинжи херекетлерден диңе бир башганың эмләгини алдав ёлы билен эелемек дәл, эйсем оңа эечилик этмеклиги үчин хем дегишли чәрелер гөрленде онуң кеззапчылыкдыгыны аңладып билер.

Шейле женаятчылыклы херекетлериң усуллары дүрли-дүрлүдир, оларың бирнәчеси барасында дегишли мысаллар гетирмек аркалы дүшүндирсек, кеззапчылыгың дүйп манысыны аңшырмакда ерликли ярдам эдип билер.

Документлери галплаңдырмак аркалы я-да бейлеки хилегәрликлериң үсти билен везипели я-да хеләкчилик чекениң меселесини чөзүп билэйжек ишгәри хөкүминде өзүни яландан гөркезип, кеззапчылык эдилмеги иң бир көп душ гелйән женаятчылыклы херекетлериң биридир.

Мысал үчин, полицейиң эгин-эшигини гейип алдава салмак билен гражданлардан пул алмак, хәкимлигиң адындан жериме салмак кеззапчылыгы аңладып билер.

Башга бир мысал, бир адам өй эесиниң таныш адамсының адындан барып, өе герек гымматбахалы заты алмак үчин пул гетир дийди дийип алдап пул алып гайдяр.

Бу херекетлерде илки башдан гүнәкәриң ниетиниң огурлык этмеклиге гөнүкдирилендиги йүзе чыкяр.

Болан ваканың я-да тебигы хадысаның өзүне дегишлилиги болмаса-да, олары алдамаклыгың бир усулы хөкмүнде уланып кеззапчылык ёлы билен эмләк эеленмегине-де душ гелинйәр.

Оңа мысал эдип, сув жошгуны болан ерде жайы болмаса-да, жайының йыкыландыгы барасында галп документлери дүзмек билен этиячлык пулуның алынмагыны, агыр кеселли гарындашына көмеги етмесе-де, оңа герек дийип алдап, хосдарларындан пул йыгнамагыны ве башгалары гетирмек болар.

Бирнәче ягдайларда гүнәкәр билен бир ваканың болмаклыгыны өзүниң билкастлайын херекетлери билен гурнап, онуң нетижесинде төленмели төлеглере ээ болунян вагтлары-да душ гелйәр.

Мысал үчин, гүнәкәр жайыны хас улы бахадан этиячландырып, өзи отлап, электрик энергиясындан болды дийип алдамак билен этиячландырма пулуны аляр.

Кеззапчылыгың ене-де бир усулларының бири, ол хем болса гүнәкәриң адамларың ислеглерини өвренип, олар билен багланышыклы хадысалары өңүнден өвренип я-да бирнәчелериң харсыдүнйә хәсиетлериниң боланлыгындан пейдаланып женаятчылыклы ниетини амала ашырмагыдыр.

Мысал үчин, тоя тайярлык гөрүлйәндигинден пейдаланып, оңа герек затлары арзан бахадан тапып берйән киши болуп той эесини алдава саляр, дашары юртдан харыт гетирип берейин дийип пул аляр, ол шол ылалашыгың ресмилешдирилмезлигинден пейдаланып оны рет эдйәр. Шуңа меңзеш херекетлериң кеззапчылыкдыгы белли затдыр.

Ене-де бир душ гелйән женаятчылыклы херекетлериң бири "иш дүзедйән" адам болан болуп, хакыкатдан болса шолар ялы хич бир зада тәсири болмадык адамының алдамак билен чагаларыны окува гирмеклиге көмек эдейин я-да болмаса дерңев органларында дерңелйән я-да судда середилйән ишлериң пейдалы чөзүлмегине тәсир эдейин дийип гражданларың пулларына я-да бейлеки гыммат бахасы затларына ээ болунмагыдыр. Эгер-де када-

кануна лайыклыкда болмалы хадыса болаян ягдайында огры иши өзи эден хасаплап, болманда-да башга баханалар билен алдап алан задыны гайтарып бермейәр. Гүнәкәриң шейле херекетлеринде кеззапчылыгың аламаты бардыр. Биканун иш битиртжек болан аламларың херекетлеринде болса пара бермек женаятының аламаты болуп билер.

Кеззапчылыгың ене-де бир усулы, ол хем болса алдамак билен галплашдырылан бир зады башга бир гыммат бахалы задың хасабына алыш-чалыш эдип, биканун башганың эмләгини эелемекдир.

Мысал үчин, гүнәкәр хер хили маддалары гарышдырып даш сыпаты тиръеге меңзеш бир мадданы ясап, оны алдамак билен тиръек дийип сатяр ве башганың эмләгине биканун ээ боляр.

Шейле херекетлерде кеззапчылыгың аламаты бардыр, себәби алдав ёлы билен башганың эмләгине эелик эдйәр, тиръек дийип алданып, башга бир дерексиз бир зады сатын алан адамының херекетлеринде болса тиръеги сатын алмаклыга сынанышыгың аламаты бар.

Бирнәче ягдайларда кеззапчылык гуллукдан хыянатлы пейдаланмак ялы женаят билен бирмеңзеш ялы болуп, олары айдыңлашдырмакда кынчылык дөрейәр. Шейле ягдай эсасан хем везипели адамлар тарапындан өзлериниң хакыкы гуллук ягдайларыны башга адамларың долы билмезлигинден пейдаланып алдамакларында душ гелинйәр.

Оңа мысал эдип, ичери ишлер бөлүминиң гораг ишлериниң гуллукчысының харбы лыбасының жемгыетчилик тертип-дүзгүниниң горагындакы ишгәрлериниңкә меңзешлигинден пейдаланып, өзүни шейле ишгәрлериң бири хөкүминде гөркезип, ишден бош вагты хеләкчилик чекени ахлаксызлыкда айыплап ве элинден гелмесе-де, дегишли документлер билен онуң херекетлерини ресмилешдирмекде горкузып пулуны аляр. Бу ерде ичери ишлер бөлүминиң ишгәри гуллук везипесини ерине етирмек билен баглы болмадык ягдайда адамларың хайсының нәхили иш билен мешгулланяндыгыны аңшырып билмейәндигинден пейдаланып, башга бир гуллугың адындан херекет эдип алдаяр.

Кеззапчылык дине бир билкастдан эдилйән херекетлер билен дәл, эйсем херекетсизлик билен хем эдилип билинйәр.

Мысал үчин, пенсионериң ёгаландыгыны я-да башга бир юрда гөчүп гидендигини гизләп, ынанч хаты билен мөхлети долянча пенсияның алынмагы дөвлетиң эмләгини алдамак билен алынмагы диймек болар.

Кеззапчылыгың ене-де бир усулларының бири галп гелекечилик этмеклик билен багланышыклыдыр. Ягны, кредит алмак максады билен телекечилик ишини алып бармаклыгы ниет эдинмейән коммерция гурамасыны дөредип, банкдан кредит алынмагында ве гайтарып бермек ниетиниң болмазлыгында кеззапчылыгың аламаты болуп билер.

Бу херекетлер шу Кодексиң 241 маддасында гөркезилен җенаят билен өрән якындыр, ондан айратынлыгы кредитиң алынмагыны диңе бир максат билен — оңа биканун эечилик этмек ве гайтарып бермек ниетиниң болмаклыгы билен эдилмегидир. Галп телекечиликде болса өзүниң гүнәкәр биканун херекетлери билен алан кредитини белли бир максатлара гөнүкдирип пейда гөрмекден ыбаратдыр. Шонда маддый зыян хем етирилйәндир, эмма башганың эмләгини биканун эелемек ниети болмалы дәлдир.

Бирнәче ягдайларда кеззапчылыгың хас агыр җенаятчылыклы херекетлере, ягны талаңчылыга, гаракчылыга я-да бейлеки агыр җенаятлара гечйән вагтлары хем болуп билер.

Шулар ялы ягдайларда гүнәкәриң херекетлери хас агыр җенаяты гөркезйән мадда билен маддалашдырылмага дегишлидир, себәби гүнәкәр хеләкчилик чекениң эмләгине ээ болҗак болуп кеззапчылыгың чәгинден чыкяр ве хас агыр җенаятчылыклы херекетлере йүз уряр ве шол максадыны-да амала ашыряр.

Оңа мысал эдип суд практикасында болуп гечен шейле бир мысалы гетирмек болар, ягны г-н А. лотерея тиражлы газетиң бир номерини галплашдырып, элиндәки лотерея биледини автомобиль дүшен эдип гөркезмек билен г-н Б. алдап сатмакчы боляр. Г-н Б. пулы диңе меркези банкда лотерея ойнуның автомобиле дүшенлигини барладып берҗекдигини айдяр. Ёлда гелйәркәлер г-н А. эден галплыгының үсти ачылҗакдыгына гөзи етип, гаракчылык

этмеги йүрегине дүвйәр. Ол янындакы сапанчасыны г-н Б. ченәп пулуны алҗак боляр.

Шу мысалдан гөрнүшине гөрә җенаят кеззапчылыкдан башланан хем болса соңы гаракчылыга геченлиги себәпли диңе гаракчылыгы гөркезйән мадда билен маддалашдырылмага дегишлидир.

Кеззапчылык болмаклыга үчин алдавлы херекетлериң нетиҗесинде белли бир гымматы болан эмләге ээ болунмагы герекдир. Ол болмадык еринде кеззапчылыгың аламаты болуп билмез.

Мысал үчин, эгер-де башга бир фирма үчин харыт алмага гиден адам иши ерине етирмек билен багланышыклы, эмма гөз өңүнде тутулмадык иш билен багланышыклы өзүнден чыкан чыкдаҗысыны өдемек үчин алан харыдының бахасыны шоңа лайыклыкда ёкарландырып язяр. Шейле херекетлерде мадды зыяның ёклугы себәпли оңа кеззапчылык дийип болмаз.

Кеззапчылык алдав ёлы билен эеленен эмләгиң үстүнден хакыкат йүзүнде агалык эдип башланындан гутаран хасап эдилйәр.

Шу дүшүндирилйән мадданың икинҗи, үчүнҗи ве дөрдүнҗи бөлеклеринде гөркезилен маддалашдырыш аламатларының, ягны кеззапчылыгы деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан эдиленлиги, гайтадан гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен эдиленлиги, улы ве айратын улы мөчберде зыян етирмек билен, шейле-де гурамачылыклы топар тарапындан эдилендиги барасындакы дүшүнҗәни бирмеңзеш боланлыгы себәпли шу Кодексиң 229 маддасына берлен дүшүнҗеден пейдаланмак аркалы айдынлашдырып болар.

229 м а д д а. Ынанылан эмләгиң эеленмеги я-да харч эдилмеги

(1) Гүнәкәре ынанылан я-да онуң гарамагында дуран башга бириниң эмләгини эеләне я-да харчлана, ягны огурлана,

зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбериниң отузысындан алтмышысына ченли болан мөчберде җериме салыняр я-да ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек, я-да үч йыла ченли мөхлет билен белли бир везипеде ишлемек я-да

белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек билен я-да шонсуз ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(2) Шу ягдайларда амала ашырылан шонуң ялы херекетлер:

а) деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан эдилен болса;

б) гайтадан;

в) гуллук ыгтыярлыгыны пейдаланмак аркалы;

г) гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен эдилен болса, мунуң үчин,

бир йылдан ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлемек, я-да үч йыла ченли мөхлет билен белли бир кәрханада ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек билен эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(3) Шу madданың биринҗи я-да икинҗи бөлеклеринде гөз өңүнде тутулан херекетлери амала ашырып, улы мөчберде зыян етирене,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан үч йылдан секиз йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

(4) Шу madданың биринҗи, икинҗи я-да үчүнҗи бөлеклеринде гөз өңүнде тутулан херекетлер шу ашакдакы ялы ягдайларда амала ашырыланда:

а) айратын улы мөчберде зыян етирмек билен:

б) гурамачылыклы топар я-да җенаятчылыклы билелешик тарапындан эдилен болса, мунуң үчин,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, алты йылдан он ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

Шу Кодексде ыкдысадыет чыгрындакы җенаятлардан болан, ынанылан эмләгиң эеленмеги я-да харч эдилмеги бабатда җенаят җогапкәрчилиги гөркезиленде Түркменистаның Конституциясы-

ның 9 маддасыны голданып, онда "дөвлет эечилигин әхли гөрнүшлерини ве формаларыны өсдүрмек үчин олары деӊ дережеде гораяр, олар үчин деӊ шертлер дөредйәр" диен адыл хем-де базар ыкдысады гатнашыкларына эсасланян йөрелгеден угур алынмагы дөвлетиӊ кувватлылыгыны пугталандырмакда эсасы роль ойнар.

Илки билен эмләк диен дүшүнҗәни айдынлашдырсак, шу мадданың дүйп манысына догры дүшүнмеклигимизе мүмкинчилик берер.

Физики ве юридик тарапларың эеләп, пейдаланып ве ыгтыяр эдип билйән хем-де чәклендирилмедик мөчберде эдинип болян, өзүне-де канунда гадаган эдилмедик я-да ахлак нормаларына терс гелмейән ислендик зат ве мадды дәл эшрет эмләк хасапланяр. Эмләк тарапларың эечилигинде хем-де тәсир эдйән доланышыгында болуп билер. Эгер-де тараплардакы затлар канун боюнча гадаган эдилен болса, онда оларың огурлык эдиленлиги үчин женаят җогапкәрчилиги шу малда билен дәл-де, эйсем, шу Кодексиң йөрите гөркезилен маддалары эсасында белленип билер.

Мысал үчин, биканун сакланян неше серишдеси огурланан ягдайында женаят җогапкәрчилиги шу Кодексиң 294 маддасы эсасында болуп билер.

Ынанылан эмләк хер хили гөрнүшдәки эечиликде болуп билер, эмма онуң эеленмеги я-да харчланмагы хайсы бирине дегишли болмалыдыгына гарамаздан, онда шу Кодексиң 229 маддасында гөркезилен женаятың аламаты бардыр. Шонда эмләге болан эечилик дөвлетиңки хем, шахсы хем җемгыетчилик бирлешигиниңки хем (гураманыңкы хем), кооператив бирлешиклериңки хем, билелешикдәки кәрханаларыңкы хем, бейлеки дөвлетлериңки хем, шол санда оларың адамларыныңкы хем я-да юридик тарапларыныңкы хем, халкара гурамаларыныңкы хем ве гарышык хем (бирлешдирилен хем) болуп билер. Шейлеликде, бу женаятың объекти эечиликлериң хер бир гөрнүшинде болуп билер.

Объектив тарапдан гүнәкәр ынамдан пейдаланып, башганың эмләгини өзүниң я-да башганың эечилигине гечирйәр.

Бу җенаятың субъекти яшы 16-ны долдуран адам болуп билер.

Субъектив тарапдан шу җенаятчылыклы херекетлер билкастдан, ягны гөни ниет билен эдилйәндир. Шонда гүнәкәр башганың хасабына материал гымматлыклара эе болуп, эдйән херекетлериниң җемгыет үчин ховплы хәсиетиниң бардыгына акыл етирйәр, шол нетиҗелери өңүнден гөрүп, амала ашырмак үчин өзүнде бар болан әхли мүмкинчиликлерден пейдаланяр.

Эмләгиң ынаныылмагы я-да гарамагында дурмагы диймеклиге граждан-хукук гатнашыклары, гуллук ягдайы, зәхмет гатнашыклары ве бейлеки дөрейән өзара гатнашыклар себәпли йүзе чыкян хукук борчлары эсасында бир адамының башга бир адама эмләгини җогапкәр сакламага, дашамага, гайтадан ишләп гечмәге, вагтлайын уланмага, доландырмага, өнүм алмага ве башга максатлар үчин бермегине дүшүнилйәр. Шонда эмләк язув үсти билен хем, дилден хем, кануның талабына лайыклыкда белли бир гөрнүшде ресмилешдирилип хем берлип билнер. Шоңа гарамаздан, гүнәкәриң огурланан эмләге болан хукук ягдайы өрән такык аныкланмага дегишлидир, себәби эгер-де ол эмләги диңе горамалы я-да уланылмагына гөзегчилик этмели болса я-да эмләгиң оңа элъетерли болмагы гуллук ягдайы билен багланышыклы болса, онда шу Кодексиң 227 маддасының аламаты йүзе чыкып билер.

Шу дүшүндирилйән мадданың бейлеки огурлык билен багланышыклы җенаятлардан, ягны огурлыкдан, талаңчылыкдан, гаракчылыкдан ве бейлекилерден тапавуды, онуң диңе ынаныылан я-да гарамагына берлен эмләги шол ынамдан пейдаланып алмагыдыр.

Эмләгиң эеленмеги я-да харч эдилмеги дийилмеги гүнәкәриң ынаныылан я-да гарамагына берлен башга бириниң эмләгини биканун өзүниң я-да башганың эечилигине гечирмегине дүшүнмек болар. Шонда алнан эмләгиң дерегине башга гымматы пес эмләк гойлан ягдайында шол алнан эмләгиң эеленендигини аңладяр.

Эмләгиң биканун эеленендигини, эсасан, ики саны ягдай такык айдыңлашдырып билер, оларың бириси гүнәкәриң эмләги биканун сакламагындан өтри эесине муздуны бермезден, онуң

үстүнден хакыкы агалык, бейлекиси болса ыгтыяр этмегидир. Гүнәкәриң эмләги эелемеклиге болан ниетиниң амала ашырмагы галп документ дүзмегини, хасабы булашдырмагыны, эсассыз ве дүзгүне габат гелмейән алыш-чалыш эдилмегини, ялан маглумат берилмегини ве шоңа меңзеш эмләги эелемеклиги гизләп билҗек херекетлериң эдилмегини аңладып билер.

Ыкдысадыетимизиң планлы ве меркезлешдирилип доландырмакдан базар ыкдысады гатнашыкларына гечмеклиги билен багланышыкда эмләгиң башга бирине җогапкәрчиликли сакламага я-да вагтлайын уланмага берилмеги хер дүрли гөрнүшлерде болуп билер. Эмләк кәрендесине, ссуда, лизинге ве бейлеки граждан гатнашыкларында гелип чыкян шертнамалар эсасында хем берлип билнер. Шонда эмләгиң эеленендигиниң ягдайы шертнаманың херекетлериниң бес эдилмеги билен багланышыклылыкда ынанылан эмләгиң үстүнден хакыкатда агалык я-да ыгтыярлык этмегини аңладып билер. Эмләк гатнашыкларының дүрли-дүрли болшы ялы, шу дүшүндирилйән маддада гөркезилен җенаятың субъекти 16 яшан, везипели болмаклыгына гарамаздан, хер бир адам болуп билер.

Эмләги биканун эелемек ялы җенаятчылыклы херекети оны вагтлайын уланмак я болмаса бахасыны төлемек ниети билен алмаклыкдан, ягны шол җенаятың аламатының болмадык херекетлерден тапавутландырмак зерурдыр. Шолар ялы херекетлер ваканың хакыкы болуш ягдайы ве субъектив оңа болан гарайшы долы барланан ягдайында айдыңлашдырылып билнер.

Мысал үчин, кассир овнук-ушак совалга үчин, хатда айлыгына-да етмейән мөчбердәки пулы соңра айлыкдан я-да мүмкинчилик боланда хасабатдан өң гоймаклыгы максат эдинйәр. Ол бу ягдайы инкәр эдип хем дурмаяр, пулы ерине гойҗакдыгыны дүшүндирйәр. Шейле ягдайларда шол адам ынанылан эмләги биканун эеләпдир диймәге эсас ёкдур.

Эмләк харч эдилен ягдайында гүнәкәр ынанылан я-да гарамагына берлен эмләги сатяр, совгат эдйәр, бетнебислик ниети билен айыряр я-да башга бирине берйәр. Харч этмеклик диңе бир ынанылан эмләк барасында болман, эйсем, гарамагында боланда хем болуп билер. Шолар ялы ягдай, эсасан-да, везипели адамларың херекетлеринде йүзе чыкып билер, шонда ол

везипесине даяныл, ыгтыярлыгында болан эмләги ынанылан хем-де гуллук ягдайында гарашлы болан башга бир ишгәриң үсти билен харч эдйәр. Шулар ялы ягдайда җенаят диңе везипели адам везипесине даяныл бетнебислик билен эмләги башга бирине биканун ёл билен хич бир төлегсиз бермеклик барасында гөркезме беренде хем йүзе чыкып билер.

Мысал үчин, ол бергисини үзмек нисти билен везипесинден хыянатлы пейдаланып гарамагындакы эмләги биканун ёл билен төлегсиз башга бирине бермеклиге гөркезме берйәр.

Эмләк эелененде җенаятың гутарныклы амала ашырылмагы онуң үстүнден гүнәкәриң хакыкы агалык этмегини газанмагы билен баглы болуп билер.

Харч эдилмек эмләгиң уланылан, сатылан, совгат эдилен я-да үчүнҗи адама берлен вагтындан башлап җенаятың гутарныклы эдилендигини тассыклап билер.

Эеленйән эмләк диңе белли бир гымматлыклардан дурян затлар болман, эйсем, шолар ялы гымматлыклары алмаклыга болан хукугы берйән гыммат бахалы кагызлар хем болуп билер.

Мысал үчин, гуллук ягдайындан пейдаланып транспорт янгыҗы я-да ягы үчин берилйән талонларың огурланмагында хем шу дүшүндирилйән маддада гөркезилен җенаятың дүзүми болуп билер.

Ынанылан материаллар, гураллар я-да ишчи гүйҗи башга бир ишде биканун уланылып пейда гөрлен ягдайында хем ынанылан эмләги эләән диен нетиҗә гелмек болар, себәби шолардан гелйән пейда хайсы ягдайда уланыландыгына гарамаздан, оларың эесиниң эечилиги болуп дуряр.

Бирнәче ягдайларда өндүрилйән өнүмиң хилиниң песелмеги нетиҗесинде хасапда дурян артык өнүм өндүрилип огурланяр. Шолар ялы херекетлерде хем ынанылан эмләги биканун эелемегиң аламаты бардыр, чүнки өндүрилйән өнүм өндүриҗи гүйчлериң эесине дегишлидир.

Алнан кредитден ве оны ызына гайтармакдан йүз дөндермән, шол кредитиң башга максатлар үчин уланылмагы эмләгиң эеленмеги хасап эдилип билинмез. Себәби бу ерде бетнебислик

билен башга биринин эечилигиндки эмләги өз пейдасына гечирмек йүзе чыкмаяр. Шулар ялы херекетлер барланыланда кредитиң максадалайык уланылмазлыгының себәплери-де аныкланылмага дегишлидир, ол гүнәкәре баглы болуп билмедик себәплерден хем болуп билер. Шейле хем бу ягдай шу Кодексиң 241 ве 244 маддаларының аламатларының болмаклыгы-да такык барланылмага дегишлидир.

Ынанылан я-да гарамагына берлен эмләгиң диңе бир улы мөчберде кем чыкмагы гүнәкәриң оны иендигини аңлатмаяр. Онуң үчин йүзе чыкан кемчилигиң дөремегиниң себәплери ве оңа гүнәкәриң такык нәхили херекетлериң тәсир эдендигини анықламак иш боюнча догры нетиже чыкармакда иң бир зерур ягдайдыр. Бу ягдай долы анықланыландан соң гүнәкәриң херекетлерини догры маддалашдырып болар, ол ишине җенаятчылыклы совук-сала гарапмы, гуллук ягдайындан бетнебислик билен пейдаланыпмы, эмләги биканун элəпми я-да харч эдипми я-да болса башга бир җенаятчылыклы херекетлери эдипми — булары айдыңлашдырып болар. Эгер-де эмләк биканун эленен я-да харч эдилен диен нетиҗә гелненде, шол нәхили усуллар билен амала ашырылыпдыр, гүнәкәриң такык хайсы херекетлери шейле нетижелере гетирипдир, шол эленен эмләгин кемчилиги нәхили ягдайларда гизленип гелнипдир, оңа хайсы ягдайлар ве нәхили херекетлер тәсир эдип билипдир — ине, шу ягдайлар долы барланылмага дегишлидир.

Шу ерде эсасан бир зады беллемек герекдир, ол хем болса суд практикасындан гөрнүшине гөрә, гүнәкәриң эмләги иймеклиге я-да харчламаклыга, ягны огурламаклыга болан ниети онуң ынанылан гымматлыкларың хасабыны ёклан эмләгине гөрә үйтгедип дүзмеги, шол барада дегишли ерлере хасабат бермеги, гирдеҗи-чыкдаҗы документлериниң хасабыны булашдырып гөркезмеги, галп документ дүзмек аркалы ёк эдилен харытларың барлыгыны гөркезмеги, эдилен сөвданың харыдың гечгинлилиги билен баглы болмазлыгы, сөвда пулуны ызыгидерли ве долы гечирмезлиги, айратын максат үчин я-да белли бир дүзгүн аркалы гойберилйән харыдың кем гелмеги ве шулар ялы херекетлери нетижесинде йүзе чыкып билер.

Мысал үчин, дүкандан гечгинли ве улы гөврүмли совадыҗы гуралларың, дашындан себәп болмадык ягдайында кем гелмеги она материал җогапкәр адамының билкастдан эден херекетлериниң тәсир эдендигини тассыклап билер.

Эгер-де эмләгиң эеленмегине я-да харч эдилмегине онуң ынанылан я-да гарамагына берлен адамсындан башга адамлар хем гатнашан болсалар, оларың хеммесиниң херекетлери шу дүшүндирилйән мадда билен маддалашдырылмага дегишлидир.

Мысал үчин, җогапкәр саклавына ынанылан адам җогапкәрчиликдәки эмләги башга бир адам билен диллешип онуң гөнүден-гөни ярдам этмеги билен, ягны автомашынына билеликде йүклемек билен ынанылан эмләги огурлаярлар. Оларың икисиниң херекетлеринде хем 229 мадданың 2 бөлүминиң аламаты бардыр.

Шулар ялы җенаятчылыклы херекетлер гүнәкәриң огурлан эмләгиниң үстүнден хакыкатда агалык эдип башлан вагтындан гутаран хасап эдилйәр.

Шу Кодексиң 229 маддасының 2 бөлеги ынанылан я-да гарамагына берлен эмләгиң эеленмегинин я-да харч эдилмегиниң гүнәни агырлашдырян ягдайларда эдилмегини, ягны гайтадан, гуллук ыгтыярлыгыны пейдаланмак аркалы ве гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен амала ашырмагыны беян эдйәр.

Җенаятың гайтадан эдилмеги дийленде шу Кодексиң 227 маддасына берлен Белликлериниң 3 бөлегинде гөркезиленлерден угур алмалы. Онда шейле гөркезилендир, ягны шу Кодексиң 227—233-нҗи маддаларында гайтадан эдилен җенаят дийлип, шу маддаларда гөз өңүнде тутулан җенаятлардан бирини я-да бирнәчесини озал эден адам тарапындан эдилен җенаят хасап эдилйәр, шейле хем шу Кодексиң гаракчылык үчин, радиоактив материаллары огурламак я-да горкузып алмак, ярагы, ок-дәрилери, партлайыш энҗамларыны огурламак я-да горкузып алмак; неше серишделерини я-да психотропия маддаларыны огурламак я-да горкузып алмак үчин җогапкәрчилиги гөз өңүнде тутян маддаларындакы җенаятлардан бирини озал эден адам тарапындан эдилен җенаят хасап эдилйәр.

Шу ерде озалкы эден җенаяты үчин суд эдилендиги я-да эдилмәндиги җенаятың гайтадан эдилен хасап эдилмеги үчин

тапавуды ёкдур. Эмма өңки эдилен җенаят үчин оны эден адам җенаят җогапкәрчилигинден я-да җезадан бошадылан болса, я-да шол җенаят үчин канунда белленилен тертипде суд эдиленлик айбы айрылса я-да өз-өзүнден айрылса, я-да вагт мөхлетиниң долмагы себәпли озалкы эден җенаяты үчин җогапкәрчиликден бошадылян болса я-да гүнә ыглан эдйән хөкүмиң вагт мөхлетиниң гечмеги себәпли җеза мөхлетини долдурмакдан бошадылан болса, җенаят гайтадан эдилен дийлип хасап эдилмейәр. Шейле-де эмләгиң бир чешмеден я-да бир усул билен алнандыгына гарамаздан, довам эдйән җенаят болмадык ягдайында ики я-да көп гезек эдилен огурлык гайтадан эдилен хасап эдилйәр.

Мысал, эгер-де гүнәкәр җогапкәрчиликли сакламаклыга берлен кухня гарнитурыны эелемек ниети билен хер гүн бир задыны эеләнинде онуң херекетлеринде эмләги гайтадан огурламаклыгың аламаты ёкдур, себәби ол бу ерде довам эдйән җенаяты эдйәр, бир усул билен, ынамдан пейдаланып бир максады бүтин бир гарнитуры эелемеклиги амала ашыряр.

Эгер-де узага чекйән җенаят эдилип, гүнәкәриң хер бир җенаятчылыклы херекетлери айратынлыкда ёкарда гөркезилен белликдәки җенаятларың бириниң дүзүмини эмеле гетиренде җенаят гайтадан эдилен дийип болар.

Мысал үчин, дуканың кассири хер гүн өзүне герек пулы алып, эеләп шу дүшүндирилйән мадданың 1 бөлүминде гөркезилен җенаяты эдип гелипдир. Онуң бу херекетлеринде җенаятың гайталап эдилмегиниң маддалашдырыш аламаты бар.

Өзара бәхбитли гатнашыклара эерип ве белли бир максада гөнүкдирилен граждан хукукларыны хем-де борчларыны дөредйән гурамачылыклы бирлешен херекетлер билен багланышыклылыкда ынанылан я-да гарамагына берлен эмләгиң огурланмагына гуллук ыгтыярлыгындан пейдаланмак аркалы эдилен җенаят диймек болар.

Кәрханаларда, эдараларда ве гурамаларда madды җогапкәр ишде я-да гуллук ягдайы билен багланышыклылыкда эмләк җогапкәр сакланылмага я-да уланмага берленде, тайяр өнүмиң йыгналмагы, онуң табшырылмагы, дашалмагы ве җогапкәр сакланылмагы шертлешиленде, сөвда гатнашыкларында арачы

болуп херекет эдиленде ве гайры гуллук этмек билен багланышыклы хукук гатнашыклары эдиленде шулара гуллук ягдайы билен багланышыклы эмләгиң ынанылмагы я-да гарамагына берилмеги диймек болар. Шулар ялы ягдайда женаятың субъекти везипели адам хем, йөнекей гуллукчы хем болуп билер. Эмма төтәнлейин эмләгиң вагтлайын сакланылмагы я-да уланылмагы билен багланышыклы гатнашыкларындан башга, тарапларың гайры хукук гатнашыклары билен баглы болмадык ягдайында оларың арасында гуллук ягдайының боландыгыны аңлатмаяр. Эмләгиң кәрендесине ве лизинг шертнамалары эсасында берилмегини оңа мысал эдип гетирмек болар.

Гуллук ыгтыярлыгындан пейдаланмак дийленде диңе бир везипели адамының гуллугындан хыянатлы пейдаланмагына дүшүнмән, эйсем, эмләгиң хер бир гуллукда дуран адама ынанылмагына я-да гарамагына берилмегине, я болмаса гуллук ягдайы билен багланышыклылыкда уланмага я-да жогапкәрли сакламага берилмегине хем дүшүнмек герекдир.

Гуллук ягдайындан пейдаланып эмләгиң ийилмегиниң хер хили усулда боляндыгыны беллемек герек. Мысал үчин, везипели адам бергисини үзмек ниети билен бикануи гошмача хак төлейәр, өзүне табын ишгәрлери ве ыгтыярлыгындакы техниканы башга ерде бикануи уланып гирдежи аляр, статистики маглуматда битирилен иши нәдогры, хас артыкмач гөркезип байрак пайлаяр ве аляр.

Ынанылан я-да гарамагына берлен эмләгиң эеленмеги я-да харч эдилмеги билен граждана эп-эсли мөчберде зыян етирмек диймеклик диңе бир алнан эмләгиң мөчбериниң улулыгына я-да саныны ң кәндигине баглы болман, эйсем хеләкчилик чекен үчин тәсирине, онуң материал ягдайына, шол йитгиниң оңа нәхили агыр тәсир эдендигине я-да эдип билжекдигине хем баглыдыр.

Мысал үчин, овнук сөвдада гүнүни гөрүп йөрен адамының машгаласының ики-үч айлык оңңут эдйән гирдежисини йитирен ягдайында онуң үчин шол зыяның эп-эсли мөчберде болжакдыгы белли затдыр.

229 маддаының 3 ве 4 бөлеклеринде ынанылан эмләгиң эеленмеги я-да харч эдилмеги билен улы ве айратын улы мөчберде

зыян етирилмеги боюнча женаят жогапкәрчилиги гөркезилен, етирилен зыяның мөчбериниң улы я-да айратын улы болмаклыгы барасында дүшүнилириш шу Кодексиң 227 маддасына берлен Беллигиң 2 пунктунда гөркезилендир. Шоңа лайыклыкда эмләгиң улы мөчбери дийлип эмләгиң зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбериниң йүзүсинден артык бахасы, айратын улы мөчбери дийип болса зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбериниң ики йүзүсинден артык бахасы хасап эдилйәр.

Етирилен зыяның мөчбери хасапланылан махалында зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбери дийлип женаят эдилен пурсадына ченли Түркменистаның канунлары тарапындан белленилен иш хакының ортача айлык дережесине дүшүнилйәр, узага чекен ве довам эдйән женаятлар боюнча болса, дегишлиликде женаятчылыклы херекетлериң гутаран пурсадына ченли иш хакының канун тарапындан белленилен ортача дережесине дүшүнилйәр.

Канунда етирилен зыяның мөчбериниң хасапланылышының шейле такык гөркезиленлиги себәпли ве онуң мөчберине тәсир эдип билжек башга хич бир ягдайың гөркезилмәнлиги үчин, зыяның улы я-да айратын улы болмаклыгы барасында гөркезилен мөчбере хеләкчилик чекениң мадды ягдайы, эмләгиң важыплыгы ве халк хожалыгында әхмиетиниң улулыгы ве шоңа меңзеш ягдайлар тәсир эдип билмез.

Шу эсаслара гөрә гүнәкәриң херекетлери маддалашдырыланда етирилен зыяның өделмеги үчин уланылян гөтеримлер тәсир эдип билмез. Мысал үчин, херекет эдйән канунчылык боюнча етирилен зыян өделйән вагтындакы гымматына лайык гелмелидир. Эгер-де, женаят эдилен вагтындан соң инфляция болуп гымматлыклар өсен ягдайында судуң хөкүми билен гүнәкәрден етирилен зыяны өдемек үчин серишде женаят эден дөврүндәки хасапдан хас көп хем алнып билнер.

Шейле-де бирнәче тохум маллар огурланан ягдайында етирилен зыян бирнәче эссе артык алыняр.

Эмма бу ягдайлар йөңкелйән гүнәни агырлашдырып хем билмез, эсселейин галдырылан мөчбер маддалашдырмага-да тәсир эдип билмез.

Түркменистаның Президентиниң 1998 йылың 18 февралында кабул эден Перманының 5 пунктуна лайыклыкда 1998 йылың 1 мартындан башлап иш хакының ортача мөчбери айда 200 мүң манат мукдарда тассыкланды.

1998 йылың 1 январындан гүйҗе гирен шу Кодексиң ёкарда гөркезилен Белликлерине лайыклыкда етирилен зыяның мөчбери ортача айлык мөчбериндэн хасапланып башлады, озал ол иң аз айлык хакың мөчбериндэн хасапланярды. Шейлелик билен зыяның улы ве айратын улы мөчбериниң хас ёкарланмагы билен багланышыклы озалкы йылларда середилен җенаят ишлери боюнча бу ягдайың гүнәкәриң гүнәсини еңиллешдирйәндиги себәпли, суд эдиленлиги барасындакы маддаңы хас еңил мадда гечип маддалашдырып, оны тәзе Кодексе лайык гетирмели боланда озалкы йыллардакы ортача айлык хакының мөчберини кесгитлемек зерурлыгы йүзе чыкяр.

Эмма гечен йылларда ортача айлыгың мөчбери барасында takык гөркезмелериң болманлыгы себәпли, бизиң пикиримизче, меселәни ашакдакы ялы чөзмек мүмкиндир.

"Иш хакыны дүзгүнлешдирмек хакында" Түркменистаның Президентиниң 1993 йылың 18 октябрында чыкаран карарына лайыклыкда иш хакының иң аз мөчбери 150 манат ве иң ёкары мөчбери 1000 манат хасап эдилендир. Шу санларың ортача хасабы 425 манат боляр, шоны хем зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбери дийип хасап этмек болар.

"Зәхмет хакларыны ве стипендиялары ёкарландырмак хакында" Түркменистаның Президентиниң 1994 йылың 13 майында чыкаран Перманына лайыклыкда хак төлемегиң ортача айлык мөчбери 900-1100 манат гөркезилендир, хасап үчин ортача айлык мөчбери 1000 манат дийип алынса догры болар.

"Зәхмете хак төлемеги кәмиллешдирмек хакында" Түркменистаның Президентиниң 1994 йылың 26 декабрында кабул эден карарына лайыклыкда зәхмет хаклары 1995 йылың 1 январындан башлап ортача 2,5 эссе артдырылып, иш хакының ортача айлык мөчбери барасында гөркезилмәндир. Оңа гарамаздан, хак төленилишиниң ики ярым эссе артдырылмагындан угур алнып, ортача айлыгың мөчбери

кесгитлениленде хем шоңа эсасланып, гечен дөврде гөркезилени, ягны 1000 манады 2,5 эссә ченли артдырып, 2500 манат эдип гөркезилсе Кануна терс гелмез.

"Иш хакыны, пенсиялары ве стипендиялары ёкарландырмак хакында" Түркменистаның Президентиниң 1995 йылың 21 июнында чыкаран Перманына лайыклыкда иш хакы 2,5 эссе ёкарланып, ене-де ортача иш хакы гөркезиләндир. Ёкарда гөркезилен хасаплашыкдан угур алып, ене-де иш хакының ёкарландырыш дережесини назара алмак билен, ортача иш хакыны хем 2,5 эссе ёкарландырып, оны 1995 йылың 1 июлындан 6250 манат хасап эдип болар.

"Иш хакыны, пенсиялары ве көмек пулларыны ёкарландырмак хакында" Түркменистаның Президентиниң 1996 йылың 24 апрелинде чыкаран Перманы билен 1996 йылың 1 майындан башлап иш хакының Түркменистан боюнча ортача айлык дережеси 30 мүң манат мөчберинде белленди.

"Иш хакыны, пенсиялары ве стипендиялары ёкарландырмак хакында" Түркменистаның Президентиниң 1996 йылың 30 сентябрында кабул эден Перманы билен 1996 йылың 1 октябрындан башлап Түркменистаның халк хожалыгы боюнча иш хакының ортача айлык дережеси 80 мүң манат мөчберинде белленди.

Ортача айлык хакының гечен 1993-95-нжи йыллардакы хасабы Түркменистаның Ыкдысадыет ве малие министрлигиниң берен хасабына хем габат гелйәр.

Ынанылан эмләгиң огурланмагы билен етирилен зыяның улы я-да айратын улы мөчберде боланлыгы хасаплананда зәхмете хак төлемегиң ортача айлык мөчбери женаятың эдилен дөврүне гөрә алынмалыдыр.

Ынанылан эмләгиң гурамачылыклы топар тарапындан эеленмеги я-да харч эдилмеги дийилмеги онуң бир я-да бирнәче женаятлары этмек үчин өңүнден бирлешен адамларың дурнуклы топары тарапындан эдилмегине айдыляр. Онуң үчин диңе бир женаят этмек боюнча өңүнден бирлешен топарың гурналмагы етерлик дәлдир, топар дурнуклы хем болмалыдыр.

Топарың дурнуклылыгыны эдилжек женаятчылыклы херекетиң өңүнден планлашдырылмагы, женаяты амала ашырмагы еңиллешдирйән гуралың тайярланмагы, женаятың шэриклериниң тапылмагы ве ырылмагы, эдилмели ишлериң өңүнден бөлүнишилмеги, женаяты яшырмак үчин чәре гөрүлмеги, көпчүлигиң гурамача боюн болмагы аңладып билер.

Женаятчылыклы билелешик тарапындан ынанылан эмләгиң огурланмагы диймеклиге агыр ве айратын агыр женаятлары этмек үчин дөредилен, деслапдан дурнуклы, жебис доландырылян гурама тарапындан женаят эдилмеклигине дүшүнмек болар.

Женаятчылыклы билелешигиң максатлары агыр ве айратын агыр женаятлары этмекдир, ягны шу дүшүндирилйән мадда гараныңда оңа диңе 4 бөлүми гирйәр. Шонуң үчин бейлеки шолар ялы женаятлары этмеклиги максат эдинен, ягны эгер-де этмишлер үчин женаят канунында азындан 8 йылдан ёкары азатлыкдан махрум этмек жезасы гөркезилйән ягдайында хем 229 маддада гөркезилен женаяты эдиленде, шейле херекетлерде шол мадданың 4 бөлегиниң аламаты болуп билер.

Шунлукда женаятчылыклы билелешиги хәсиетлендирйән аламатларың бири онуң дурнуклы, жебис ве доландырылян гурама болмалыдыгыдыр, ягны бири ёлбашчылык этсе, бейлекиси онуң дурнуклы ве жебис болмагы үчин бейлеки борчлары амала ашыряр, женаятчылыклы херекетлерини амал этмек үчин эхлисиниң гүйчлерини бирлешдирйәр, гүйжи эмеле гетирмек үчин далаш эдйәр.

Гурамачылыклы топарың я-да женаятчылыклы билелешигиң дүзүминде болуп женаят эден адамларың хеммеси билеликде ерине етириҗилер хасап эдилйәр ве женаятың шэриклериниң болшуна гарамаздан, оларың шу херекетлери Кодексиң 33 маддасына салгыланман маддалашдырыляр.

230 м а д д а. Талаңчылык

(1) Талаңчылык эдене, ягны кесекиниң эмләгини ач-ачан огурлана,

бир йылдан ики йыла ченли дүзедиш ишлеринде ишлетмек я-да үч йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

(2) Шу ашакдакы ягдайларда таланчылык эдене:

а) деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан эдилен болса;

б) гайтадан;

в) яшайыш жайына, башга жая я-да зат сакланылян жая гирмек билен;

г) хеләкчилик чекен адамың өмри я-да саглыгы үчин ховплы болмадык зорлугы уланмак билен я-да шейле зорлугы уланмак ховпуны салмак билен;

д) гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен эдилен болса,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, үч йылдан секиз йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

(3) Таланчылык шулар ялы ягдайларда амала ашырыланда:

а) улы мөчберде;

б) гурамачылыклы топар тарапындан эдилен болса,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, алты йылдан он ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

(4) Шу ашакдакы ягдайларда таланчылык амала ашырыланда:

а) айратын улы мөчберде зыян етирмек билен;

б) женаятчылыклы билелешик тарапындан,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, секиз йылдан он бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

Таланчылык жемгыет үчин өрән ховплы ве агыр женаятларың биридир. Шоңа гөрә-де шулар ялы женаятчылыклы херекетлериң өңүни алмак, эдилен женаятың долы ве догры барланып, гүнәкәре кануна лайык берк темминиң берилмеги

дерңев органларының хем-де судларың эсасы борчларының биридир.

Талаңчылыкда хем, огурлыкдакы ялы башганың эмләги биканун эеленйәр, эмма талаңчылыкда ол ач-ачанлыкда болуп гечйәр. Ач-ачанлыкда огурлык этмек, ягны талаңчылык дийленде кесекиниң эмләги эелененде шол эмләгиң эесиниң я-да уланмага, эрк этмеклиге хем-де горагына берлен адамларың янларында, шейле-де гүнәкәриң онуң эдйән огурлыгыны гөрүп херекетлериниң җенаятчылыклы хәсиетине дүшүнйән адамының болмаклыгында эдйәнлигине аңына етирип этмеклигине дүшүнмек болар.

Эмләгиң ач-ачан биканун эеленмегини җемгыет үчин өрән ховплы җенаятчылыклы херекетлериң бири хасап эдип, канунчылык дөвлет эмләгиниң огурланмагындакы ялы овнук талаңчылык диен дүшүнҗәни бермейәр Шоңа гөрә-де талаңчылыкда эмләгиң эечилигиниң гөрнүшлерине ве мөчберине гарамаздан, талаңчылык болуп билер.

Кесекиниң эмләгиниң гизлинликде я-да ач-ачанлыкда огурланандыгыны билмек үчин огурлыгың диңе бир башгаларың гөрмеклери етерлик дәлдир, эйсем шол адамларың эдилйән херекетлериң огурлык хәсиетиниң бардыгына хем дүшүнмеклери ве шол ягдайы гүнәкәриң аңмагы-да зерурдыр. Шунда бейлеки адамларың җенаята пәсгел бермеклери я-да бермезликлери хөкманы дәлдир. Көпленч ягдайларда огурлыгы гөрйән адамлар горкуларына, алҗыраңңылыкда я-да товгалы вака гатышмакдан. четде дурмак ялы нәдогры дүшүнҗәни эерип, огурлыгың өңүни алмаклыга тәсирини етирмейәрлер. Хатда җенаят боланындан соң хем дегишли органлара я-да везипели адамлара болан ваканы хабар бермекден чекинйәрлер. Адамларың шулар ялы хәсиетлеринден пейдаланып, бирнәче талаңчылар талаңчылыгы үчин җогап бермели болҗакдыкларына ынанмаярлар ве ол ягдай шолар ялы җенаятларың болмакларына белли бир дереҗеде тәсирини етирйәндир. Муңа гарамаздан җенаятың болмагы үчин адамларың шейле херекетлериниң тәсири ёкдур.

Талаңчылыгы гөрйән адамларың оңа шейле бипервай гарамаклары бирнәче ягдайларда җенаята ярдам бермек ялы херекетлер билен багланышян вагтларында душ гелмек боляр.

Мысал үчин, огурлыгы гөрйән адамының гүнәкәриң үмлемегине дүшүнип эмләгиң огурланмагыңа көмек этмек максады билен сатыҗыны гүймемегини я-да гайры херекетлер билен көмек этмеклигини гөркезмек болар. Шейле херекетлери эден адам гүнәкәр билен билеликде огурлыга гатнашыҗы хатарында җогапкәрчилиге чекилип билнер, себәби ол гүнәкәр билен өңүнден диллешмедик хем болса җенаяты билеликде амал эдйәрлер.

Огурлык билен башланян херекетлериң талаңчылыга гечйән халатлары-да боляр. Шолар ялы ягдайларда гүнәкәриң херекетлерини диңе талаңчылык билен маддалашдырылмага дегишлидир.

Мысал үчин, гүнәкәр дүкандан огурлык эдип чыкҗак боланда сакланяр, эмма ол гаршылык гөркезип огурлан затларыны алып гачяр. Бу ерде гүнәкәриң херекетлери огурлык билен башланан хем болса соңы талаңчылык билен гутаряр, себәби гөркезилен ягдайда эмләге башганың гөрмегинде ве онуң болян вака дүшүнмеклигинде эе болуняр.

Талаңчылык билкастдан, гөни ниет билен эдилйән җенаятдыр, чүнки гүнәкәриң максады кесекиниң эмләгини ачачанлыкда эелемек боляр ве шол максадына етмек үчин хем җенаятчылыклы херекетлерини эдйәр я-да болмаса шейле ниети соңра, ягны огурлык эдип дурка үсти ачылан ягдайында дөрейәр.

Бу җенаятың субъекти акылы дүзүв хем-де 14 яшыны долдуран адам болуп билер.

Талаңчылыгың объекти эчилигиң гөрнүшине гарамаздан, оларың элдегрилмезлигидир.

Эгер-де болуп гечйән вакалара, ягны эмләгиң огурланяндыгына акылы етмейән яш чаганың я-да рухы тайдан кеселли адамының болмакларында ве оларың шейле ягдайдадыкларыны гүнәкәриң билмеклигинде огурлык эдиленде оңа талаңчылык дийип болмаз. Шейле херекетлер Кодексиң 227 маддасы билен маддалашдырылып билнер.

Огурлык эдилип огурланан зады өзүнде сакламак үчин эдилен херекетлер хем талаңчылык дийлип билнер, себәби

огурланан эмләги саклаҗак болмаклык хем кесекиниң эмләгине биканун ээ болмак үчин эдилйән херекетлериң биридир. Шол бир вагтың өзүнде хем огурланан зады сакламак билен багланышыклы дәл ягдайда гүнәкәриң җогапкәрчиликден сыпмак максады билен гачҗак болуп гөркезен гаршылыкларына таланчылык дийип болмаз.

Мысал үчин, гүнәкәр огурлык эден еринден чыкҗак болуп барярка сакланҗак боланында огурлан затларыны ташлап гачмаклыга сынанышяр ве гаршылык гөркезйәр. Шейле ягдайларда гүнәкәриң херекетлеринде таланчылыгың аламаты болуп билмез, бу херекетлери огурлыга каст этмек билен маддалашдырмак болар.

Шу кодексиң 230 маддасының 2, 3 ве 4 бөлеклеринде гөркезилен таланчылыгы деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан, гайтадан, граждана эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен улы мөчберде, гурамачылыклы топар тарапындан, айратын улы мөчберде ве җенаятчылыклы билелешик тарапындакы маддалашдырыш аламатларының дүшүндиришини бирмеңзеш боланлыгы себәпли Кодексиң 229 маддасына берлен дүшүндиришден пейдаланып дүшүнмек болар.

Шейле-де таланчылыгы яшайыш җайына, башга җая я-да зат сакланылян җая гирмек билен эдилмеги барасындакы дүшүндирилйән madданың 2 бөлегинде гөркезилен маддалашдырыш аламаты барасындакы дүшүнҗә Кодексиң 227 маддасына берлен дүшүндиришден пейдаланып дүшүнмек болар.

Шу дүшүндирилйән madданың 2 бөлегинде ене-де бир маддалашдырыш аламаты гөркезилендир, ол хем болса таланчылыгың хеләкчилик чекен адамың өмри я-да саглыгы үчин ховплы болмадык зорлук уланмак билен я-да шейле зорлугы уланмак ховпуны салмак билен эдилмегидир.

Таланчылыкда кесекиниң эмләгине ач-ачан ээ болмакда уланылян усул болан зорлук барасындакы дүшүнҗә диңе бир физики зорлук дәл, эйсем психики зорлугың уланылмагына-да дүшүнилйәр.

Адамының өмрүне я-да саглыгына ховп салмаян зорлук уланмак билен-де эмләк ээсиниң гөркезилйән гаршылыгыны

ятырып болар, эмма шейле херекетлериң өрән бет хәсиетлидигини беллемек герекдир.

Талаңчылыкда физики зорлук уланмак диймек уланылян зорлугың адамының өмри я-да саглыгы үчин ховп дөретмезлигидир. Шулар ялы херекетлер барасында такык айдыланда эмләк зорлук уланмак аркалы алнанда етирилен шикесиң я-да саглыга башга зыяның саглыга гысга вагтлайын зыян етирилмегине я-да умумы ише яравлылык вагтының бирнеме йитирилмегине гетирмедик еңил шикес болан ягдайында талаңчылыкда зорлук уланылмагы диймек болар. Шоңа гөрә-де талаңчылык эдиленде гүйч уланылмагы, ургулар ве бейлеки зорлукларың эдилмеги билен багланышыклыкда сына физики тайдан агырдылан я-да яра дүшен хем болса, эмма ол шу Кодексиң 111 маддасында гөркезилен нетиҗелере гетирмедик болса, онда Кодексиң 230 маддасының 2 бөлегиниң "г" пункты билен маддалашдырмак болар.

Мысал үчин, гүнәкәр зат сакланян ериң гаравулының элини-аягыны даңып горагдакы эмләклери алып гайдяр. Шулар ялы херекетлере хеләкчилик чекениң өмри я-да саглыгы үчин ховп дөредйән зорлук уланмак диймек болмаз.

Эмма гышың аязлы гиҗесинде еңил гейнүвли гаравулың эли-аягы даңылгы дашарда гоюлмагы онуң саглыгы үчин ховп дөредйәнлиги себәпли талаңчылык дәл-де, гаракчылык дийлип билнер.

Талаңчылыкда диңе бир урмак, бейлеки херекетлер билен сынаның агырдылмагы, адамының даңылмагы билен багланышыклы болман, эйсем гүйч уланмак билен адамының азатлыгының чәклендирилмегине я-да махрум этмеклигине хем айтмак болар.

Мысал үчин, эмләк гаравулыны итекләп бир бош җая салып дашындан гулплаярлар я-да бейлеки габавлы ере салярлар.

Эмма гүйч уланмаздан, ягны хеләкчилик чекениң тен эддегрилмезлигине тәсир этмекден азатлыгы чәклендириленде оңа зорлук уланмак диймек болмаз. Бу ерде ене-де өңки мысала йүз тутуп билерис, ягны гаравула гүйч уланман отуран ериндәки җайында дашындан япып гидиленде шу дүшүндирилйән мадданың

1 бөлүминиң аламаты болуп билер, себәби ол ерде хеләкчилик чекениң тен элдегрилмезлигине зорлук уланылмаяр.

Бирнәче ягдайларда эмләгиң ёк эдилмеги билен багланышыклы хайбатлар хем болуп билер, ягны зат сакланян я-да бейлеки җайлары отламак я-да партлатмак ялы бош хайбатының атылмагы-да мүмкиндир. Шейле хайбатларың хеләкчилик чекениң өмри я-да саглыгы үчин хич бир тәсириниң болмаянлыгы себәпли, талаңчылыгың гүнәни агырлашдырян ягдайда эдилмеги диймек болмаз. Эмма шолар ялы хайбат адамының өмрүне я-да саглыгына тәсир эдип билҗек болса, мысаы үчин, җай партладыланда онда яшаян хеләкчилик чекениң хелэк болмак ховпы дөрэн махалында, шейле херекетлерде гаракчылыгың аламаты болуп билер.

Шу дүшүндирилйән мадданың 2-нжи бөлегиниң "г" пунктунда гөркезилен психики зорлук, ягны хеләкчилик чекен адамының өмри я-да саглыгы үчин ховплы болмадык психики зорлугы уланмак ховпуны салмак дийип шу ёкарда гөркезилен зорлукларың хакыкат йүзүнде салынмак ховпуның дөремеклигине айтмак болар. Мысал үчин, хеләкчилик чекене урарын, элиңи-аягыңы даңып ташларын, хаҗатхана дыкып дашыңдан гулпларын дийип хайбат атылмагы ве шол хайбатың хакыкат йүзүнде амала ашырылмагы хеләкчилик үчин икучсыз болуп дурмагына талаңчылыгы психики зорлугы уланмак хайбатыны атмак билен эдилмеги дийип болар.

Эмма "эрбет болар", "говулык билен гутармаз" ве шуңа меңзеш умумы, ваканың болуш ягдайында аңып нетиҗесиниң гөрүнмейән халатында хайбат атылмагына, шейле психики зорлук уланмаклыга хайбат атылмагы дийип дүшүнмек болмаз.

Зорлук уланмак ховпуның салынмагына догры баха бермеклик шейле ховпуң хеләкчилик чекен тарапындан ховплулык дережесине лайык кабул этмеклигине-де баглыдыр.

Мысал үчин, гүнәкәр гараңкылыкда ойнавач сапанчаны чыкарып, оны уланмак хайбатыны атанда, хеләкчилик чекен алҗырап, оңа хакыкы сапанчадыр өйдүп горкан ягдайында бу хайбатың адамының өмри үчин ховплы дийип билинмеги

мүмкиндир ве шейле херекетлерде гаракчылыгың аламаты болуп билер.

Talaңчылыкда эмләгиң биканун эеленмеги үчин атылян хайбат шол бирвагтың өзүнде ерине етирилҗек зорлук болмалыдыр. Эгер-де зорлук гелҗекде, эмләги разылыгы билен бермедик ягдайында, соңра улаңылҗак боланда, шейле херекетлерде горкузып алмаклыгы гөркезйән җенаятың аламаты болуп билер.

Талаңчылыкда зорлук гөнүден-гөни эмләге ээ болмак үчин уланыляр ве зорлугың нетиҗесинде хеләкчилик чекениң гаршылык гөркезмегини ятырмак максады билен билкастдан эдилйән херекетдир.

Эгер-де гүнәкәр эмләги зорлук уланмак аркалы дәл-де, өзүниң гарашылмадык херекетлери билен оңа ээ болмаклыгы максат эдинен ягдайында оңа талаңчылыгың зорлук уланылмагы билен эдилмеги диймек болмаз.

Оңа мысал эдип шуны гөркезмек болар, ягны гүнәкәр гечип барян аял машгаланың элиндәки сумкасыны, бирден чекип алып гачяр. Шейле херекетлер 230 мадданың 1 бөлеги билен маддалашдырылмага дегишлидир.

Эгер-де гүнәкәр гечип барян аял машгала бирден топулып, гулак халкасыны я-да бойнуна дакылан монҗугыны гүйч билен чекип алып, онуң тенине шикес етирсе, бу херекет талаңчылыгың зорлук уланып эдилендигини аңладып билер.

Бирнәче ягдайларда огурлык билен башланан херекетлериң талаңчылыга гечмеклиги билен багланышыклыкда зорлук уланыляндыгына-да душ гелмек боляр.

Мысал үчин, гүнәкәр огурлык эдип дурка үстүнден барыланда огурлык затларыны өзүнде сакламак үчин гаршылык гөркезип хеләкчилик чекен барасында зорлук уланяр. Шейле херекетлер шу Кодексиң 230 маддасының 2 бөлегиниң “г” пункты билен маддалашдырылмага дегишлидир.

Эмма шолар ялы херекетлер гөнүден-гөни эмләге ээ болмак билен багланышыклы болмалыдыр. Хачан-да гүнәкәр огурлан затларының үстүнден агалык этмеклиги билен багланышыклы

херекетлери, ягны сатян, уланян ве бейлеки шоңа меңзеш херекетлери эдйән вагтында билинип саклананда гаршылык гөркезип зорлук уланса, онда талаңчылыгың аламаты болуп билмез, себәби бу ягдайда эдилен огурлык эййәм гутаран хасап эдилйәр.

Эгер-де хулиганчылык херекетлери я-да өзара даваның нетиҗесинде вака гутараныдан соң эмләк алынан ягдайында зорлук уланылып талаңчылык эдилен дийип болмаз. Шонда хеләкчилик чекен задының алыняндыгыны билер ялы ягдайда болуп, оны гүнәкәр аңына етирмели болса, онда шейле херекетлер талаңчылык дийип билнер, озалкы херекетлери үчин болса дегишлиликде хулиганчылык я-да саглыга билкастдан шикес етирмек дийип маддалашдырмак болар.

Талаңчылык биканун эеленен эмләгиң үстүнден хакыкат йүзүнде агалык этмеклиге я-да уланмаклыга мүмкинчилик алнан вагтындан гутаран дийип хасап эдилйәр.

231 м а д д а. Гаракчылык

1) Башга бириниң эмләгини алмак максады билен, адамың җаны үчин я-да саглыгы үчин ховплы зорлугы уланмак я-да шейле зорлугы уланмак ховпуны салмак билен бирликде чозуш (гаракчылык) эдене,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан, үч йылдан секиз йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйәр.

2) Амала ашырылан гаракчылык:

а) деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан;

б) яшайыш җайына, башга жая я-да зат сакланыляан жая гирмек билен;

в) яраг уланмак я-да яраг хөкмүнде башга предметлери уланмак аркалы;

г) гайтадан;

д) гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен эдилен болса;

эмлэгини конфискациялап я-да конфискацияламан, бэш йылдан он йыла ченли азатлыкдан махрум этмеклик җезасы берилйэр.

3) Шу ашакдакы ягдайларда гаракчылык амала ашырыланда:

а) улы мөчберде зыян етирмек билен;

б) гурамачылыклы топар тарапындан гаракчылык эдилен болса;

эмлэгини конфискациялап я-да конфискацияламан алты йылдан он ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйэр.

4) Шулар ялы ягдайларда гаракчылык эдиленде:

а) айратын улы мөчберде зыян етирмек билен;

б) җенаятчылыклы топарланышык тарапындан;

в) хелэкчилик чекениң саглыгына дүйпли зыян етирмек билен гаракчылык эдилен болса,

эмлэгини конфискациялап я-да конфискацияламан, секиз йылдан он бэш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек җезасы берилйэр.

Гаракчылык җемгыет үчин иң бир ховплы җенаятларың биридир, чүнки ол гөнүден-гөни ики объекте агыр ургыны уряр, оларың бириси җемгыетиң ыкдысады эсасыны тутян эечилик гатнашыклары болса, бейлекиси адамының саглыгыдыр.

Объектив тарапдан гаракчылык башганың эмлэгиниң эелемек максады билен, адамының җаны үчин ве саглыгы үчин ховплы болан зорлугы уланмак я-да шейле зорлугы уланмак ховпуны салмак билен бирликде чозуш этмекден ыбаратдыр.

Шу җенаятың субъекти акылы дүзүв, 14 яшыны долдуран адам болуп билер.

Субъектив тарапдан гаракчылык билкастдан, гөни ниет билен эдилйэн җенаятдыр.

Чозуш этмек диймек, хеләкчилик чекен үчин дуйдансызлыкда топулмак билен зорлугың уланылмак я-да зорлук уланылмак ховпуны салмак болуп дуряр.

Зорлук ач-ачанлыкда-да, башгаларың гөрмезлигинде, хатда хеләкчилик чекениң дуймазлыгында хем, дуйдансызлыкда-да болуп билер. Оңа мысал эдип гүнәкәриң эмләк алмак ниети билен хеләкчилик чекениң үстүне топулып зорлук уланып башламагыны, ызындан гелип урмагыны, гизленен еринден түпең атмагыны, тенине авы гойбермегини гөркезмек болар.

Зорлук физики я-да психики тайдан болуп билер, оларда гаракчылыгың аламатының болмагы билен, ол адамының жаны үчин я-да саглыгы үчин ховплы болуп дуряр.

Физики зорлук уланмагың адамының жаны үчин я-да саглыгы үчин ховплы болмаклыгы илки билен етирилен шикесиң агырлыгына баглыдыр. Эгер-де эмләги эелемек үчин чозуш эдиленде хеләкчилик чекениң саглыгына билкастдан агыр шикес, орта агырлыкдакы шикес я-да еңил шикес етен болса (шу Кодексиң 107, 108 ве 111 маддаларында гөркезилен херекетлер болса), онда шейле женаятчылыклы херекетлере г а р а к ч ы л ы к диймек болар. Эмма чозушың нетижеси хеләкчилик чекениң өлүмине гетирен ягдайында, шейле херекетлерде гаракчылыгың аламаты болман, шу Кодексиң 101 маддасының 2 бөлегиниң "и" пунктуның аламаты бардыр, себәби 231 мадда шейле маддалашдырыш аламатыны гөркезмейәр.

Гүнәкәриң уланан зорлугының агырлыгы диңе бир етирилен шикесиң нетижеси билен кесгитленилмән, эйсем уланылан зорлугы өз вагтында адамының жаны үчин я-да саглыгы үчин ховплы боланлыгындан хем угур алыняр, ол болса уланылян ярагың гөрнүшине-де, ургуларың ызыгидерлилигине-де, адамының жанына я-да саглыгына ховп салян бейлеки заннымянчылыклы херекетлере хем баглы болуп билер.

Эгер-де гүнәкәр чозуш эденде түпең, сапанча, пычак я-да гайры ховплы яраг уланса, хеләкчилик чекени богса, келлесине хова гечирмейән халтажык гейдирип демикдирсе ве шоңа меңзеш херекетлери этсе, зорлугың адамының саглыгы үчин ве жаны үчин ховплудыгыны аңлаяр. Чозушда уланылян зорлугың шейле

ховплудыгыны гайры херекетлерде йүзе чыкяр, ягны шонуң нетижесине адамының тенине агыр шикеси, орта агырлыкдакы шикеси, еңил шикеси етирмезден хем хеләкчилик чекениң жаны үчин я-да саглыгы үчин ховп дөремеги мүмкиндир. Адамыны гидип барян автомобилден я-да отлудан зыңмак, аязлы гышда эшиклерини алып ялазы ерде ташлап гайтмак ялы херекетлери оңа мысал хөкмүнде гетирмек болар.

Шейлеликде, гүнәкәриң башга бириниң эмләгине эе болжак болуп адамының жаны үчин я-да саглыгы үчин ховп дөредйән хер бир херекетлеринде гаракчылыгың аламаты бардыр. Зорлук билен адамының тенине авы гойберип, хер хили усул билен, шол санда алдав ёлы билен-де наркотики серишдәни я-да спиртли ичгилери мчөбериндей хас артык берип оны хушсузлык ягдайына гетирип эмләгиниң алынмагына-да гаракчылык дийилйәр.

Эмма хеләкчилик чекен өз эркине хөдүрленен нешәни я-да спиртли ичгини уланып хушуны йитирсе ве онуң шонда эмләги алнанда ол херекетлере огурлык хөкмүнде шу Кодексиң 227 маддасы билен маддалашдырып болар.

Гаракчылыкда психики зорлук дийип адамының жаны үчин ве саглыгы үчин ховп дөредйән физики зорлук хайбатының атылмагына айтмак болар. Шолар ялы хайбат диңе бир эмләгиң эесине я-да ыгтыярында саклаяна дәл, эйсем башга бир адама-да атылып билнер.

Мысал үчин, бириниң өйи огурланып дурка гоңшусы оңа пәсгелчилик берҗек болуп херекет эденде, оңа пычак ченәп өлүм ховпуның хайбат атылмагы хем гаракчылыкдыр.

Гаракчылыкда психики зорлугы уланмак хайбатының атылмагы хер хили гөрнүшде болуп билер, ягңы пычагы я-да башга ярагы ченәп, оны уланмак ялы херекетлери эдип, гайры предметлери уланып, адамының жаны үчин я-да саглыгы үчин ховплы херекети тизден-тиз ерине етирҗекдигини аңладылмагы билен болуп билер.

Бирнәче ягдайларда гүнәкәр хакыката лайык гелмесе-де хеләкчилик чекен үчин хакыкат йүзүнде ховп салян зорлугы уланмак ягдайыны дөредйәр ве оны хеләкчилик чекен болшы ялы

кабул эдйәр. Шейле ягдайларда хем гаракчылыгың аламаты болуп билер.

Мысал үчин, гүнәкәр ойнавач сапанча билен хеләкчилик чекениң гаранкылыкда ве алҗыраңңылыкда хакыкы сапанча дийип гүман этҗекдигине дүшүнип, оны уланмак ховпуны салып, эмләгини аляр. Бу херекетлерде хем гаракчылыгың аламаты бардыр.

Гүнәкәр хакыкатдан хем адамының җаны үчин я-да саглыгы үчин ховп дөредйән зорлугы уланып, эмма хеләкчилик чекениң агыр ичгили, нәсаглыгы ве башга шолар ялы себәплере гөрә, зорлугы болшы ялы кабул эдип билмедик ягдайында хем гаракчылык болуп билер.

Гаракчылыкда башганың эмләгиниң эелененлигине я-да эеленмәндигине гарамаздан, шол ниет билен адамының җаны я-да саглыгы үчин ховплы болан зорлугы уланмак, шейле-де шолар ялы зорлугы уланмак ховпуны салмак билен чозуш эдилен пурсатындан башлап җенаяты гутаран хасап эдилйәр.

Эгер-де гүнәкәр җенаятчылыклы херекетини огурлык билен башлап, хениз эмләгиң үстүнден хакыкат йүзүнде агалык этмәге етишмәнкә сакланҗак боланда огурлан затларыны саклаҗак болуп гаракчылык бабатда гөркезилен зорлугы улананда я-да уланмак ховпуны саланда, шол вагтдан башлап гаракчылык гутаран хасап эдилйәр.

Гаракчылык эдиленде уланылян зорлук шол вагтда гөнүден-гөни башга бириниң эмләгини алмаклыгың усулы хөкмүнде уланылмалыдыр, эгер-де зорлук уланмак хайбаты эмләгиң гележекде берилмеги үчин уланылян болса, онда шейле херекетлерде горкузып алмагың аламатлары бардыр.

Шу дүшүндирилйән мадданың 2-4 бөлеклеринде гөркезилен гаракчылыгы деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан, гайтадан, гражданине эп-эсли мөчберде зыян етирмек билен улы ве айратын улы мөчберде зыян етирмек билен, гурамачылыклы топар тарапындан ве җенаятчылыклы топар тарапындан эдилмеги барасындакы дүшүндиришиң бирмензеш боланлыгы себәпли шу Кодексиң 229 маддасына берлен дүшүндиришден пейдаланмак болар.

Шейле-де 231 мадданың 2 бөлегинде гөркезилен яшайыш жайына, башга жая я-да зат сакланылян жая гирмек билен, гаракчылыгың эдилмеги барадакы дүшүндиришиң бирмензеш боланлыгы себәпли, шу Кодексиң 227 маддасына берлен дүшүндиришден пейдаланмак болар.

Эмма гаракчылыгы деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан эдилмеги дийленде хер бир гатнашыжының зорлук уланмагы хөкман дәлдир, бейлекилериң шейле диллешиге гелмеклери ве шолар ялы зорлугың уланылҗакдыгыны билмеклери шол маддалашдырыш аламаты үчин етерликдир.

Шейле-де гаракчылыгың акылы дүзүв дәл дийлип белленен адам билен деслапдан диллешип эдилмеги хем юридик тайдан маддалашдырылышына тәсир эдип билмез.

Гаракчылыгың яраг уланмак я-да яраг хөкмүнде башга предметлери уланмак аркалы эдилмеги бу женаятың жемгыет үчин ховплылык дережесини хас артдыряр, гүнәкәриң агрессивлигини гүйчлендирйәр, онуң аңына гетирмегине гөрә, агыр нетижелерине гетирмек мүмкинчилиге гарамаздан, пәсгелчилиги еңил еңип гечҗекдигине ынам дөредйәр. Булар болса башганың эмлэгине ээ болмаклыга болан максадыны амала ашырмакда онуң рехимсизлигини артдыряр. Шу маддада гөркезилен ярага ярагларың гөрнүшлериниң хеммеси, ягны автомат, сапанча, ав түпеңи ве бейлеки адамының тенине агыр шикес етирип билҗек яраглар гирйәр.

Шейле-де яраг дийип, женаят эдилйән вагтында уланылян совук яраглары, пычагы, кастети, адамының жанына я-да саглыгына ховп салып билҗек бейлеки йөрителешдирилип ясалан затлары, гранаты ве бейлеки партлайҗы затлары — гурналан партлайҗылары гөркезмек болар.

Яраг хөкмүнде башга затлар хөкмүнде адамының тенине агыр шикес етирип билҗек хер бир зада айтмак болар. Оңа мысал эдип, палтаны, орагы, хер хили пычаклары, чекижи, метал турбаны я-да зынҗыры ве шоңа меңзешлери гөркезмек болар. Оларың адамының тенине яра салмак үчин йөрите бежериш я-да гурналыш ишлериниң гечирилмеги хөкманы дәлдир, олары эмләк

эсиниң я-да башгаларың гаршылыгыны басмак, горкузмак үчин гөркезилмеги-де, уланылмагы-да хайбат атылмагы-да етерликдир.

Шу Кодексиң 231 маддасының 4 бөлегиниң "в" пунктунда хеләкчилик чекениң саглыгына дүйпли зыян етирмек, ягны саглыга билкастдан агыр шикес етирмек билен гаракчылык эдилмеги барасында маддалашдырыш аламатлары гөркезилендир. Агыр шикесиң шу Кодексиң 107 маддасында гөркезилен нетижелериң хайсы-да болса бирине гетирен ягдайында шейле маддалашдырыляр. Шонда гүнәкәриң херекетлери гошмача шу Кодексиң 107 маддасы билен маддалашдырылмаяр.

292 м а д д а. Наркотики серишделериниң я-да психотропия маддаларының сатмак максады билен биканун тайярланылмагы, гайтадан ишленилмеги, эдинилмеги, саклакылмагы, дашалмагы, иберилмеги

(1) Наркотики серишделериниң я-да психотропия маддаларының сатмак максады билен биканун тайярланыландыгы, гайтадан ишленилендиги, эдинилендиги, сакланыландыгы, дашаландыгы я-да иберилендиги, шейле хем биканун сатыландыгы үчин,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан үч йылдан он ики йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

(2) Шонуң ялы херекетлериң гайтадан я-да деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан амала ашырыландыгы үчин я-да эгер шол херекетлериң предмети улы мөчбердәки наркотики серишделер я-да психотропия маддалары болса,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан алты йылдан он бәш йыла ченли азатлыкдан махрум этмек жезасы берилйәр.

(3) Өз гуллук ягдайына гөрә, наркотики серишделер я-да психотропия маддалары ынанылан я-да олары горап саклаян адам я-да гурамачылыклы топар я-да женаятчылыклы билелешик тарапындан шу мадданың биринжи я-да икинжи бөлеклеринде гөз өңүнде тутулан херекетлериң амала ашырыландыгы үчин, шонуң

ялы-да, эгер шол херекетлериң предмети айратын улы мөчбердәки наркотики серишделер болса,

эмләгини конфискациялап я-да конфискацияламан он ики йылдан йигрими йыла ченли азатлыкдан махрум этмек я-да өлүм жезасы берилйәр.

Наркотики серишделер я-да психотропия маддалары билен бағланышыклы женаятларың хер бирининң жемгыет үчин ховплы тәсирининң барлыгыны, оларың адамзат неслининң довамлылыгының миземез сүтүнине йыкгынчылыклы зарба уряндыгыны, олары уланмаклык билен адам саглыгыны йитирип гүйч-кувватдан гачянлыгындан башга-да, өзүни, бүтин машгаласыны мадды тайдан улы мәтәчлиге дучар эдйәндигини, илиң гөзүнден дүшйәндигини, ат-абрайдан гачяндыгыны, ахлаксызлыга элтйәндигини, нетижеде болса онуң үчин бетбагтчылыга гетирйәндигини диңе бир яшаян дурмушымыз дәл, эйсем бүгин тарых тассык эдйәр. Шоңа гөрә-де яш түркмен дөвлети хем өзүниң өзбашдаклыгының илкинжи гүнүнден башлап шейле ховплы женаятчылыклы херекетлериң гаршысына гөреши әхли мүмкин болан серишделер билен гүйчлендирди, жемгыетиң сагат гүйчлериниң хеммесини бу ишиң нетижели болмагы үчин угрукдырды, шейле-де дөвребап чыкарылян кануларың өрән догры ве нетижели ишлемеклерини газанмагы дөвлет үчин, эсасан-да хукук горайжы органлар үчин иң бир мөхүм борчларың бири хасаплады.

Наркотики серишделериниң ве психотропик маддаларының биканун тайярланмагының, гайтадан ишленилмегининң, эдинилмегининң, сакланылмагының, дашалмагының ве иберилмегининң, шонуң ялы-да сатылмагының гаршысына гөреш алып бармак барада Түркменистаның Халкара борчнамаларында хем гөркезилендир, ягны онуң ратифицирлән, Бирлешен Миллетлер Гурамасы тарапындан кабул эдилен, 1961 йылдакы наркотики серишделеринин еке-тәк Конвенциясында, 1971 йылдакы психотропия маддалары барасындакы Конвенцияда ве наркотики серишделерин хем-де психотропия маддаларының дөланышыгының гаршысына гөрешмек барасындакы Конвенцияда улы ве жоганкәрчиликли везипелер өңде гоюлды. Шол халкара Конвенциялара гошулан санавларда синтетики я-да

тебигы дөрейши болан наркотики serишделере ве психотропия маддаларына нәхили маддаларың гирйәнликлери-де беян эдилйәр.

Шу җенаятың объекти халкың саглыгыдыр.

Объектив тарапдан шу җенаяты этмекликде нәхили херекетлериң болмалыдыгы шу мадданың диспозициясында беян эдилйәр.

Наркотики серишдеси я-да психотропия маддасы диймек Түркменистаның канунчылыгындан я-да Түркменистаның халкара ылалашыкларындан гелип чыкян борчлары эсасында гөзегчилик эдилйән, шейле-де Түркменистаның Президентиниң 1998 йылың 25 майындакы № 3711 карары билен "Биканун доланышык махалы йүзе чыкарылан, мукдары боюнча улы болмадык, улы ве айратын улы мөчберлере дегишли эдилен неше серишделериниң ве психотропия маддаларың санавыны тассыкламак барада" карарының тассыклан Санавына гиризилен синтетики маддалара я болмаса тебигы дөрейишли өсүмликлере хем-де оларың бөлеклерине айдыляр. Эмма шол җисимлериң дүзүминде наркотики серишдәниң я-да психотропия маддасының болмаклыгы, оларың нәмеден, хайсы өсүмликлерден ясаланлыгы, нәхили хәсиетлендирип болҗакдыгы йорите хүнәрли адамлар тарапындан гечирилйән экспертиза билен аныклап болар.

Шу мадданың 1 бөлегинде наркотики серишделериниң я-да психотропия маддаларыны, сатмак максады билен биканун тайярланылмагы, гайтадан ишленилмеги, эдинилмеги, сакланылмагы, дашалмагы я-да иберилмеги шейле-де биканун сатылмагы ялы херекетлер үчин җенаят җогапкәрчилиги гөркезилйәр.

Оларың биканун тайярланылмагы дийленде илки башдан өндүрилмегине, йыгналмагына, гапланылмагына, уланмак үчин дегишли гөрнүше гетирилмегине я-да лаборатория барлагларыны гечирмеклиге, шоларың тайяр өнүм болмагы үчин башга-да гөнүден-гөни такык херекетлер билен тәсир этмеклиге дүшүнилйәр.

Гайтадан ишленилмеги дийленде наркотики я-да психотроп маддасының уланылян серишделерин я-да технологияның үсти билен ишленип, тәзе бир гөрнүше гетирилмегине, хилиниң

үйтгедилмегине, гапланылмагына ве бөлеклериниң гөрнүшлериниң тәзеленмегине ве гайра үйтгешикликлер гиризилмегине дүшүнилйәр. Гайтадан ишленилен наркотики серишдеси я-да психотропия маддасы хил тайдан хем, онуң даш гөрнүши, гапланышы хем хер хили болуп билер, оларың җенаятың йүзе чыкмагы, составы болмагы үчин тапавуды ёкдур. Хатда хукук горайҗы органларың ишгәрлеринден гизлемек я-да гүмрүк гуллукларындан билдиртмән гечирмек үчин хер хили гизлин усулларда оларың айратын бир гөрнүшде гапланылмагы-да мүмкиндир, шейле ишлери ерине етирмеклиге гатнашан адамың херекетлеринде хем җенаятың аламатлары бардыр.

Наркотики ве психотропия маддасыны эдинмек диймеклиге олары сатын алмаклыга, алыш-чалыш этмеклиге, алгының хасабына алмаклыга, совгат хөкмүнде кабул этмеклиге, гиревине ве карзына алмаклыга, тапып алмаклыга, хөдүр эдиленинде кабул этмеклиге, дүзүминде наркотики серишде болан хем-де гадаган эдилен ябаны я-да медени өсүмликлериң хасылының йыгналмагына дүшүнилйәр. Эдинмек дийленде хакыкатда нешәниң я-да психотропия маддасының хайсыдыр бир мукдарда болмагы хөкмандыр.

Сакланмагы диймек билкастдан ачык я-да гизлин неше серишдесиниң я-да психотропия маддасының хакыкатда җенаят җогапкәрчилигине гетирйән мукдарда биканун сакланылмагына дүшүнилйәр. Шонда адамының олары нәче вагт сакланмагының җенаят җогапкәрчилигиниң болмаклыгына тәсири ёкдур.

Дашалмагы я-да иберилмеги дийип наркотики серишдәни я-да психотропия маддасының белли бир ерден башга бир ере экидилмегине я-да иберилмегине дүшүнилйәр. Ол почта билен, гошларың арасы я-да өз яның билен, башга бириниң үсти билен, улагларың ве башга херекет эдйән гуралларың я-да болмаса җандарларың үсти билен гизлинликде иберилип я-да дашалып билнер.

Неше я-да психотропия маддасыны сатмак максады билен ёкардакы җенаятчылыклы херекетлер эдиленде, шу маддада гөркезилен җенаятың аламаты бардыр.

Оларың сатмак максадының боландыгына диңе бир алув-сатув херекетлерини максат эдинендиги үчин дүшүнилмән, эйсем, эгер-де шолары алыш-чалыш, совгат этмек, карзына бермек ве шулара меңзеш башга бирине биканун берилмеги билен багланышыклы херекетлери этмеги максат эдинендигине дүшүнилмелидир.

Наркотики серишдәни я-да психотропия маддасыны сатмак диймеклик диңе бир башга бирине пейда гөрүп я-да муздуна берилмегини аңлатман, эйсем оларың башга бирине берилмеги билен багланышыклы ёкарда гөркезилен максатларыны амал эдйәндигине-де, бергисине дерек берендигине-де, тойчулыкда ве бейлеки ягдайларда хөдүр эдилмегине-де, карзына берилмегине-де ве бейлеки усуллар билен хайсыдыр бир башга адама биканун берилмегине-де дүшүнмек болар.

Эгер наркотики серишде я-да психотропия маддасы диййип шолардан, башга, шолара меңзеш мадда алдав ёлы билен сатылан ягдайында гүнәкәриң херекетлеринде кеззапчылыгың аламаты бардыр, олары сатын алан болса неше серишдесини я-да психотропия маддасыны эдинмәге сынанышык эден диййип шу маддада гөркезилен женаяты этмеклиге сынанышык этмекде гүнәли билнип билнер.

Шулар ялы женаятчылыклы херекетлер билен биканун алыш-чалыш эдилип газанылан серишделер ве затлар дөвлетиң пейдасына конфискация эдилмәге дегишлидир.

Наркотики я-да психотропия маддасы кануны сакланян еринден я-да кануна лайык эдинен адамдан хем биканун алнан ягдайында шу маддада гөркезилен женаят жогапкәрчилиги йүзе чыкяр.

Субъектив тарапдан шу женаят гөни ниет билен эдилйәр, гүнәкәр шу Кодексиң 292 маддасында гөркезилен женаятчылыклы херекетлериң жемгыетчилик үчин ховплы хәсиетине акыл етирип, онуң болмагыны ислейәр ве неше серишдесиниң доланышыкда болмагыны, шейле-де бейлеки женаятчылыклы нетижелериң болмагыны ислейәр хем-де ниетине етмек үчин шол херекетлере баш гошяр.

Шу җенаятың субъекти 14 яшыны долдуран адам болуп билер.

Түркменистаның Президентиниң карары билен тассыкланан ёкарда гөркезилен Санавда неше серишдесиниң я-да психотропия маддаларының нәмелерден ыбаратдыгы, оларың хайсы мөчбериниң улы болмадык улы я-да айратын улы мөчбердедиги такык гөркезилйәр. Оңа лайыклыкда, мысал үчин. бизиң юрдумызда хас көп габат гелйән тиръегиң (шол санда медицина максатлы тиръек) улы болмадык мөчбери 1,0 грам ве шондан азы, ондан көпи (293 мадда) 1,0 грамдан 50,0 грама ченли, улы мөчберде 50,0 грамдан ёкары ве 500,0 грама ченли, айратын улы мөчберде 500,0 грамдан ёкары аграмлыкдакысы хасапланяр.

Неше серишдеси ве психотропия маддасы сатмак максады билен улы болмадык мөчберде айлав эдиленде хем шу дүшүндирилйән мадданың аламаты бардыр. Улы я-да айратын улы мөчберде сатҗак болупдыр диен нетиҗә гелмек үчин диңе бир гүнәкәрден оларың ёкарда гөркезилен мукдарларда тапылмагы етерлик дәлдир. Хер бир ишде, гүнәкәриң такык хайсы херекстлери онуң нешәни я-да психотропия маддасыны улы я-да айратын улы мөчберде сатҗак боландыгы тассыкланмалыдыр, судда топланан субутнамалар хемметараплайын ве долы барланып догры нетиҗе чыкарылмага дегишлидир.

Бирнәче ягдайларда гүнәкәриң нешәни я-да психотропия маддаларыны өзи үчин уланмаклыгы хем онуң улы я-да айратын улы мөчберде сатамклыга сынанышмагы барада нетиҗә гелинмеги, хас такыгы, мөчбериниң гөркезилен талаплара габат гелмегинден башга-да, онуң шолары өзи үчин уланмаклыгы билен хем баглы болуп билер.

Мысал, гүнәкәриң өйи барлананда 53 грам тиръегиң сатмак үчин биканун сакланандыгы анықланяр. Гүнәкәр шол айратын гойлан ерден тапылып алнан, такмынан, 4 грам тиръегиң өзүниң уланян бөлегидигини дүшүндирйәр. Онуң бу делилиндәки объектив субутнамалар, шейле-де экспертизаның гүнәкәриң нешекешдиги ве онуң межбуры бежеришe дегишлидиги барасында берен нетиҗеси билен тассык боляр. Шейле ягдайларда ол бүтин 53 грам тиръеги, ягны улы мөчбердәки нешәни сатмак үчин саклапдыр диен нетиҗә гелмек болмаз, онуң өзи үчин өзүне

уланян хем-де бөлүп гойлан мөчберини гүнәден айрып, херекетлерини 292 мадданың 1 бөлеги билен маддалашдырылса догры болар.

Кодексиң 292 маддасының 2 бөлегинде шол мадданың 1 бөлегинде гөркезилен җенаятчылыклы херекетлери гайталан я-да деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан амала ашырыландыгы үчин җенаят җогапкәрчилиги белленилйәр.

Җенаяты гайтадан этмек дийип шу Кодексиң дүшүндириш берилйән маддасында, я-да болмаса 292, 294, 295, 296 ве 297 маддаларында гөз өңүнде тутулан җенаятларың хайсы-да болса бирини өң амала ашыран адамының җенаяты гайтадан этмеклигине дүшүнилйәр. Эмма эгер өңки эдилен җенаятлар үчин олары эден адам җенаят җогапкәрчилигинден я-да җезадан бошадылса я-да шол җенаятлар үчин канунда белленен тертипде суд эдиленлик айбы айрылса я-да өз-өзүнден айрылса, я-да озалкы эдилен җенаят үчин вагт мөхлети долан я-да гүнәни ыглан эдйән хөкүми ерине етирмегиң мөхлети гечен ягдайында шу маддалашдырыш аламаты болуп билмез. Шоңа гөрә-де бу ягдай дерңев органлары ве суд тарапындан такык барланылмалыдыр ве дегерли субутнамалар билен айдыңлашдырылмалыдыр.

Мысал, гүнәкәр озалкы эден җенаяты үчин, ягны Кодексиң 292 маддасының 1 бөлеги билен бәш йыл азатлыкдан махрум эдилип, җеза чәресини чекип геленден соң ене-де шолар ялы җенаяты бәш йыл соң эден болса, озалкы эден җенаяты үчин, суд айбының Кодексиң 81 маддасының 2 бөлегиниң "г" пунктуна лайыклыкда айрыландыгы себәпли оңа җенаяты гайтадан эден дийип айып йөңкелип билинмез.

Шу җенаяты гайтадан эдилен дийип хасапламак үчин гүнәкәриң херекетлеринде онуң хемме аламатлары болмалыдыр. Шоңа гөрә-де озалдан тиръек чекип йөрендигини билип, онуң үчин хөкман тиръеги сатын алынмалыдыгындан угур алып, озал хем нешәни сатын алыпсың дийип гүнә йөңкәп болмаяр. Эгер-де гүнәкәр озал такык наркотики җисим я-да психотропия мадда дийип хасапланан затлар барасында 292 маддада гөркезилен херекетлери эден ягдайында җенаяты гайтадан эден хасапланып билнер. Наркотики серишде биканун сатмак үчин алнып, соңра сатыланда шу мадданың ики аламатының болмагына гарамаздан,

бир җенаят эден дийип хасапланып билнер, себәби ол оны сатмак максадыны амала ашыряр. Хачан-да шол нешәни бирнәче адама гайтадан сатанлыгы субут боланда җенаяты гайтадан эден диймәге эсас бардыр. Җенаят гайтадан эдилен дийлип билмеклик үчин гүнәкәриң озал суд эдилендигине я-да эдилмәнлигине баглы болуп билмез.

Неше серишдеси я-да психотропия маддасы сатмак максады билен биканун тайярланыланда, гайтадан ишлениленде, эдиниленде, сакланыланда, дашаланда, шейле хем ибериленде ве сатыланда хер эден херекетлери җенаятың маддалашдырыш аламатларыны өзүнде җемлейән хем болса, җенаяты гайтадан эден дийип болмаз, себәби гүнәкәр хемме херекетлери билен бир максадыны амала ашыряр, неше я-да психотропия маддасыны сатяр.

Шу маддада гөркезилен җенаят гайтадан эдилен хасаплананда, Кодексиң 292 маддасының 1 бөлеги билен маддалашдырмагың гереги ёкдур, себәби шол херекетлери гөркезилен мадданың икинҗи бөлеги оны өз ичине аляр.

Неше серишдесиниң я-да психотропия маддасының доланышыгы деслапдан диллешмек боюнча адамларың топары тарапындан амала ашырылан дийлип җенаяты билеликде этмек барасында ики я-да шондан көп адамының өңүнден диллешип оңа гатнашмакларына дүшүнилйәр. Шонда адамлар җенаята шәрикли гатнашмагың хер хили гөрнүшини ерине етирип билерлер. Җенаятың деслапдан диллешик боюнча эдиленлиги хемметараплайын ве долы барланмага дегишлидир. Җенаят эдиленде топардакы адамларың айратын бир бөлегиниң сазлашыклы херекетлери җенаятың эдилмегини еңиллешдирйән я-да амал эдилмекде эдилмели ишлери билеликде тайярламаклары, онда херсиниң этмели ишлериниң бөлүнмеги, ол амал эдиленде гизлинлигиң сакланылмагыны үпҗүн эдйән чәрелериң гөрүлмеги ве соңкы херекетлери тассыкланып билнер.

Шол бирвагтың өзүнде хем деслапдан диллешен топарың җенаяты амала ашырмаклыга долы мүмкинчилиги болман, җенаяти эдилйән вагты башга бирини хер хили ёллар билен төтәнлейин тарапларына чекип, белли бир иш этдиренлеринде,

шолар ялы адамлары җенаяты деслапдан диллешмек боюнча әлен диймәге эсас ёкдур.

Мысал, газанч эдип йөрен сүрүҗини эдйән җенаятчылыклы хререкетлери барасында аңшыртмаздан тотәнликде бир ере неше серишдесини алып барярк алар саклананда, ол адамы шол җенаятың эдилмегине гатнашан дийип хасапламак болмаз.

Шу Кодексиң 292 маддасының 3 бөлеги өз гуллук ягдайындан пейдаланып, неше серишдеси я-да психотропия маддасы ынанылан я-да олары горап саклаян адамлара шол мадданың 1 ве 2 бөleклеринде гөркезилен херекетлери эденлиги үчин хас гүйчлендирилен җенаят җогапкәрчилиги белленилйәр.

Шолар ялы херекетлер диңе гуллук везипесине даяныp эдилип билнер. Шонда ол диңе бир гуллук ягдайындакы адамларың шол затлары кануна лайык ынаныlмагы я-да горага берилмеги себәпли болан мүмкинчилигинден угур алынман, эйсем, онуң гуллук везипесине даяныp, өзүниң я-да башга бириниң үсти билен неше серишдесиниң я-да психотропия маддасының биканун доланышыгыны этмеклиги-де аңладяр. Гуллук ягдайындан ачык я-да гизлинликде пейдаланып билнер, эмма җенаятың шу маддалашдырыш аламатының болмагы үчин онуң тапавуды ёкдур.

Мысал үчин, лукман-нарколог кеселлилер үчин ниетленен, неше серишдеси болуп дурян хем-де ынанылан ампулалары дүзгүн боюнча пейдаланмагың дерегине, галп документ дүзүп, гайры адамлара сатяр.

Шейле херекетлер везипели адам тарапындан эдиленде, шу Кодексиң 292 маддасының 3 бөлеги билен ве 187 маддасы билен маддалашдырылып билнер.

Гуллук ягдайына гөрә, шу маддада гөркезилен җенаяты этмеклигиң йөрите маддалашдырыш аламаты хөкмүнде гөркезиленлиги себәпли, шейле херекетлери гошмача 181 мадда билен маддалашдырмагың гереги ёкдур.

Гуллук ягдайындан пейдаланмагың себәплери җенаятың болмаклыгына тәсир эдип билмез, ягны гуллук ягдайындан ёкары везипели адама яранҗак я-да везипесини галдырҗак болуп, яман

гөрүнмежек болуп эдилйәрми, дөзмезчилик эдйәрми, дерман хасабында берйәрми, тапавуды ёк, неше серишдесини я-да психотропия маддасыны биканун берилмеги женаят жогапкәрчилигине элтйәр.

Эмма шейле гуллукдакы адам галп документлер эсасында догры херекет эдйән дийип хасаплап, ишине женаятчылыклы совук-сала гарамадык ягдайында женаят жогапкәрчилигине чекилип билинмез, себәби бу женаят билкастлайын эдилйән женаятларың хасабына гирйәндир.

Женаятчылыклы билелешик тарапындан неше серишделерини ве психотропия маддасыны доланышыкда уланмак диймеклиге шу маддада я-да бейлеки агыр ве айратын агыр женаят этмек үчин дөредилен, деслапдан дурнуклы жебис, доландырылян гурама топланылан адамлар тарапындан эдилмеклигине айдып болар. Шу маддалашдырыш аламатының болмаклыгы үчин женаятчылыклы билелешигиң гөнүден-гөни тәсири астында болмалыдыр, шол билелешигиң агзасы болуп женаят этмеклиги герекдир, шонда олар дүшүндирилйән, маддадакы женаяты башга женаятларың бирлигинден хем маддалашдырмак үчин онуң тапавуды ёкдур.

Гүнәкәриң женаятчылыклы билелешигиң гурналмагында ве ишинде ойнан ролы, шахсы бәхбиди я-да эдилен женаятда етирен зыяны диңе онуң гүнәсини агырлашдырян я-да еңиллешдирйән ягдайлар хөкмүнде гөз өңүнде тутулып билнер.

Суд практикасында диңе бир төтәнликде дөрән ягдайда ики я-да көп адамының женаятчылыклы херекетлере гатнашмаклыгында эдилендигине гарамаздан, женаятчылыклы билелешик тарапындан эдилен хөкмүнде нәдогры нетижә гелинйәндиги хем габат гелйәр. Шоңа гөрә-де, гүнәкәриң женаятчылыклы билелешигиң агзасы боланлыгының халаты етерлик хем объектив субутнамалар билен тассык болмалыдыр.

Шу Кодексиң 292 маддасына берлен белликлерден гөрнүшине гөрә, неше серишделерини я-да психотропия маддаларыны мейлетин табшыран ве неше серишделериниң я-да психотропия маддаларының биканун доланышыгы билен багланышыклы женаятларың үстүниң ачылмагына я-да өңүниң

алынмагына, шол ишлери амала ашыран адамлары паш этмәге, оларың женаятчылыклы ёл билен газанан эмлэгини эле салмага ишжен ярдам эден адам шол маддаһың биринжи я-да икинжи бөлеклеринде гөркезилен херекетлери үчин женаят жогапкәрлигинден бошадыляр дийлип гөркезилендир. Шейле дийилдиги шу Кодексин 292 маддасының 1 ве 2 бөлеклеринде гөркезилен женаят жогапкәрчилигинден (оңа шол маддаһың 3 бөлеги гирмейәр) бошадылмагы үчин илки билен өзүне баглы болан ягдайында неше серишдесини я-да психотропия маддасыны мейлетин табшырмагы гереклир, сонра женаятың үстүни ачмага я-ла өңүни алмага ярдам этмеклиги, шейле-де белликде гөркезилен херекетлериң эдилмеги гереклир. Оңа гөрә-де, эгер гүнәкәр неше серишдеси я-да психотропия маддасы билен эле салнандан соң женаятың үстүни ачмаклыга ярдам эдип, оңа гатнашан адамларың хеммесини паш эден болса, шол ягдайлар диңе онуң гүнәсини еңиллешдирйән ягдай хөкмүнде хасап эдилип билнер. Шу ерде ене-де бир ягдая айратын үнс берилмеги зерурдыр, ол хем болса биканун доланышыкда болан неше серишдесиниң ве психотропия маддасының өзүнде болман башга бир топар билен билелешип женаят эдйәнлиги себәпли сакланян еринден алынмагыны үпжүн эдип, билеликде гөркезилен бейлеки херекетлери эленде хем женаят жогапкәрчилигинден бошадылып билнер. Эмма бу ягдай барланып ынандырыжы субутнамалар билен кепиллендирилмелидир. Шу категориялы ишлер дерңеленде ве середиленде болса суд неше серишдесиниң я-да психотропия маддасының илки башда нирeден гетирилендигини, нәдип сакланандыгыны, нәхили усуллар билен ерленендигини ве оларың амал эдилмегиндәки женаятчылыклы херекетлере гатнашыжыларың хеммесиниң аян болуп жогапкәрчилиге чекилендигини долы ве объектив барламак олар үчин кануның эсасы талапларының бири болуп дуряр. Шейле-де олар женаятың болмаклыгының себәплерини ве шертлерини долы аныклап, гележекде онуң өңүни алмак ве гайталанмазлыгы үчин кануны серишделерден долы пейдаланмага борчлудырлар.

Түркменистаның Президентиниң
1998 йылың 25 майында
чыкаран № 3711 карары билен
тассыкланылды

Биканун доланышык махалы йүзе чыкарылан, мукдары боюнча улы болмадык, улы ве айратын улы мөчберлере дегишли эдилен неше серишделериниң ве психотроп маддаларының

САНАВЫ

№	Ады	Мөчбери грамларда		
		улы болмадык (___дан ___ченли ве шоңа барабар)	улы (___ дан ___ ченли ве шоңа барабар)	айратын улы (___ дан ёкары)
НЕШЕ СЕРИШДЕЛЕРИ				
1.	Марихуана (каннабис):			
	гурадылан	5,0	50,0-500,0	500,0
	гурадылмадык	25,0	100,0-2500,0	2500,0
2.	Мен, анаша	1,0	100,0-1000,0	1000,0
3.	Каннабис шепбиги	1,0	10,0-100,0	100,0
4.	Мен ягы (каннабис ягы)	1,0	10,0-100,0	100,0
5.	Тетрагидроканнабиноллар (əхли өлчеглери)	0,01	0,5-10,0	10,0
6.	Аралык гошундыларың (ун, гант, крахмал ве башгалар) бардыгына гарамаздан, тиръек (шол санда медицина максатлы тиръек)	1,0 (0,01 г-дан 100 дəне)	50,0-500,0 (0,01 г-дан 5000-50000 дəне)	500,0 (0,01 г-дан 50000 дəне)
7.	Экстрактлы тиръек (шол санда дүзүминде неше серишделери, хусусан-да морфин, кодеин, теболин, арипавин болан гөкнарың ислендик гөрнүшиниң саманындан алнан пет, эргин, җөвхер гөрнүшиндəки сувуклыгың бугармагындан галан гуры мадда)	1,0	10,0-100,0	100,0

№	Ады	Мөчбери грамларда		
		улы болмадык (___дан ___ченли ве шоңа барабар)	улы (___ дан ___ ченли ве шоңа барабар)	айратын улы (___ дан ёкары)
8.	Ацетилирленен тиръек	0,5	0,5-10,0	10,0
9.	Гөкнар саманы:			
	гурадылан	50,0	1000,0-5000,0	5000,0
	гурадылмадык	100,0	2000,0-10000,0	10000,0
10.	Морфин (эсасы ве дузы)	0,1	1,0-5,0 (1% гарындылы 100-ден 500-е ченли ампула)	5,0 (1% гарындылы 500 ампула)
11.	Героин (угурдаш маддаларың бардыгына гарамаздан)	0,025	5,0-50,0	50,0
12.	Кодеин (эсасы ве дузы)	0,2 (0,015 мг-дан 14 дәне)	1,0-10,0 (0,015 мг-дан 66-660 дәне)	10,0 (0,015 мг-дан 660 дәне)
13.	Промедол	0,3 (1% гарындылы 30 ампула)	0,5-5,0 (1% гарындылы 50-500 ампула)	5,0 (1% гарындылы 500 ампула)
14.	Амфетамин (фенамин) (эсасы ве дузы)	0,05	0,5-5,0	5,0
15.	Фентанил альфаметилфетанил, ацетилальфаметил-фентанил, бетагидрокси-3-метил-фентанил, парафтор-3-метил-фентанил, 3-метил-фентанил, суфентанил		0,002-0,02 (2 мл-ден 0,005% гарындылы 20-200 ампула)	0,02 (2 мл-ден 0,05% гарындылы 200 ампула)
16.	Ацетилкодеин	0,01	0,1-5,0	5,0
17.	Кодтерпин (кодеин)	0,015 г. 15 дәне (гидрокарбонат натриси 0,25 г, терпингидрат 0,25 г)	60-600 дәне	660 дәне

№	Ады	Мөчбери грамларда		
		улы болмадык (___дан ___чепли ве шоңа барабар)	улы (___ дан ___ чепли ве шоңа барабар)	айратын улы (___ дан ёкары)
18.	Омнопон (пантопон)	0,05 (1% гарындылы 5 ампула)	0,3-6,0 (1% гарындылы 30-600 ампула)	6,0 (1% гарындылы 600 ампула)
19.	Глютетимид (ноксирон) (эсасы ве дузы)	2,5 (0,25 мг-дан 10 дәне)	15-250,0 (0,25 мг-дан 60-1000 дәне)	250,0 (0,25 мг-дан 1000 дәне)
20.	Эфедрон, меткатинон (угурдаш маддаларың барлыгына гарамаздан)	0,02	0,2-20,0	20,0
21.	Кокаин (эсасы ве дузы угурдаш маддаларың барлыгына гарамаздан)	0,02	1,0-20,0	20,0
22.	Сомбревин (пропанидин)	0,5	1,0-20,0 (5% гарындылы 2-40 ампула)	20,0 (5% гарындылы 40 ампула)
23.	Метамфетамин, первитин (эсасы ве дузы угурдаш маддаларың барлыгына гарамаздан)	0,02	0,2-10,0	10,0
24.	Этилморфин гидрохлориди (дионин)	0,2 (0,01-дан 20 дәне)	2,0-50,0 (0,01-дан 200-5000 дәне)	50,0 (0,01-дан 5000 дәне)
25.	Дүзүми фенаминилли препаратлар	1 мл	10-500 мл	500 мл
26.	Дипидолор (пиритрамид)	0,1 (2 мл-дан 6 ампула)	0,5-9,0 (2 мл-дан 30-600 ампула)	9,0 (2 мл-дан 600 ампула)
27.	Эфедринден я-да галпэфедринден йөнекей усулда тайярланан препаратлар	1 мл	10-500 мл	500 мл
28.	Метадон (фенадон) (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,5	1,5
29.	Тирьек ве тирьек бензой жөвхери	5 мл	5-50 мл	50 мл

№	Ады	Мөчбери грамларда		
		улы болмадык (___дан ___чenли ве шоңа барабар)	улы (___ дан ___ чenли ве шоңа барабар)	айратын улы (___ дан ёкары)
30.	Бупренорфин (норфин, сангезиг, темгезиг, бупранал)	0,0012 (1 мл-дан 4 ампула, 2 мл-дан 2 ампула, 0,2 мг-дан 6 дәне)	0,0012-0,12 (1 мл-дан 4-400 ампула, 2 мл-дан 2-200 ампула, 0,2 мг-дан 6-600 дәне)	0,12 (1 мл-дан 400 ампула, 2 мл-дан 200 ампула, 0,2 мг-дан 600 дәне)
31.	Морфилоң	0,01	0,01-0,8 (2 мл-дан 0,5% гарындылы 1-80 ампула)	0,8 (2 мл-дан 0,5% гарындылы 80 ампула)
32.	Фенциклидин (эсасы ве дузы)	-	0,01 ченли	0,01
33.	Бромамфетамин (ДОБ) (эсасы ве дузы)	-	0,001 ченли	0,001
34.	Катинон	0,02	0,02-1,0	1,0
35.	Диэтилтриптамин (ДЭТ) (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
36.	ДМА (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
37.	ДМГП	0,05	0,05-5,0	5,0
38.	Димитилтриптамин (ДМТ) (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
39.	ДОЭТ (эсасы ве дузы)	-	0,001 ченли	0,001
40.	Этициклидин (ФЦГ) (эсасы ве дузы)	-	0,01 ченли	0,01
41.	(+)-Лизергид (ЛСД, ЛСД-25)	-	0,0001 ченли	0,0001
42.	МДМА (метилен-диоксиамфетамин) (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
43.	Мескалин (эсасы ве дузы)	0,03	0,03-5,0	5,0
44.	ММДА (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0

№	Ады	Мөчбери грамларда		
		улы болмадык (___дан ___ченли ве шоңа барабар)	улы (___ дан ___ ченли ве шоңа барабар)	айратын улы (___ дан ёкары)
45.	-этил-МДА (МДЕА) (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
46.	-гидрокси-МДА (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
47.	Парагексил (сингексил)	0,05	0,05-5,0	5,0
48.	ПМА (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
49.	Псилоцин (псилотсин)	0,01	0,01-0,1	0,1
50.	Псилоцибин	0,01	0,01-0,1	0,1
51.	Дүзүминде псилоцин ве псилоцибин болан иблерин мивеси	0,5	0,5-50,0	50,0
52.	Ролициклидин (ФЦП) (эсасы ве дузы)	-	0,01 ченли	0,01
53.	СТП, ДОМ (эсасы ве дузы)	-	0,002	0,002
54.	Тенамфетамин (МДА, метилендиоксиамфетамин) (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
55.	Теноциклидин (ТЦП, ТСР) (эсасы ве дузы)	-	0,01 ченли	0,01
56.	Метаквалон (эсасы ве дузы)	0,05	0,05-1,0	1,0
57.	Пентазоцин (фортрал)	0,05 г-дан 1 дәне, 0,03 г-дан 1 ампула	0,05 г-дан 1-100 дәне, 0,03 г-дан 1-100 ампула	0,05 г-дан 100, дәне 0,03 г-дан 100 ампула
58.	БДБ (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
59.	МБДБ (эсасы ве дузы)	0,02	0,02-1,0	1,0
	ПСИХОТРОП МАДДАЛАРЫ			
1.	Амобарбитал (барбамил)	0,6 (0,1 мг-дан 6 дәне)	0,6-30,0 (0,1 мг-дан 6-300 дәне)	30,0 (0,1 мг-дан 300 дәне)

№	Ады	Мөчбери грамларда		
		улы болмадык (___дан ___ченли ве шоңа барабар)	улы (___ дан ___ ченли ве шоңа барабар)	айратын улы (___ дан ёкары)
2.	Аминорекс	0,01	0,01-0,1	0,1
3.	Декстрометорфан (димерфан)	0,1	0,1-10,0	10,0
4.	Кетамин	0,02	0,02-1,0	1,0
5.	4-метиламинорекс	0,01	0,01-0,1	0,1
6.	Пентабарбитал	0,6	0,6-30,0	30,0
7.	Фенметразин	0,1	0,1-1,0	1,0
8.	Фентермин	0,1	0,1-1,0	1,0
9.	Фепранон (амфепрамон)	0,125 (0,025 мг-дан 5 дәне)	0,125-7,5 (0,025 мг-дан 5-300 дәне)	7,5 (0,025 мг-дан 300 дәне)
10.	Фторотан	1 мл	1-50 мл	50 мл
11.	Хальцион (триазолам)	0,00075	0,00075-0,005	0,005
12.	Ципепрол	0,5	0,5-3,0	3,0
13.	Натрий этаминалы (нембутал)	0,6 (0,1 мг-дан 6 дәне)	0,6-30,0 (0,1 мг-дан 6-300 дәне)	30,0 (0,1 мг-дан 300 дәне)

БЕЛЛИКЛЕР:

1. Шахсы адамларың неше серишделери, психотроп ве гүйчли тәсир эдижи маддалар сиңдирилен гөрнүшде яңгыларда, хасаларда, саргыларда ве бейлеки затларда болан биканун доланышыкдакы шол серишделериниң ве маддаларының мукдары кесгитленилен махалы Санавда гетирилен шол мадда я-да серишде үчин оларың мукдарына лайыклыкда гуры галындысыны соңра гайтадан хасапламак билен, шол анык серишдәниң я-да мадданың экстракциясыны гечирмек зерурдыр.

2. Биканун доланышыкда эле салнан неше серишделериниң, психотроп ве гүйчли тәсир эдижи маддаларың мукдары барада үндемелер тайярланылан махалы Нешекешлиге гаршы гөрешмек

барадакы дөвлет утгашдырыш комиссиясы дине медицина өлчегини дәл-де, бизиң юрдумыз үчин тәзе болан, өндүрилмеги хем-де уланылмагы гадаган эдилен гүйчли неше серишделериниң ве психотроп маддаларының ислендик мукдарының биканун яйрамагы билен шертлендирилен хакыкы социал ховпдугыны хем назарда тутды. Шунуң билен багланышыклылыкда энчеме неше серишделери үчин аз мөчберлер боюнча үйтгемелер ёк.

3. Шу Санав озал уланылан Өлчеглер санавларына ызыгидерлилик эсасында дүзүлди. Шунуң билен бирликде энчеме угурлар, озалы билен биканун доланышыкда агдыклык эдйән өсүмликден алыняң нешелере дегишлилери боюнча мөчберлер дүйпли үйтгедилди, бу оларың хил тайдан дүзүми билен багланышыклыдыр. Өсүмлик нешелериниң биологик гүйжи диңе бир оларың физики аграмы билен дәл-де, оларда тәсир эдижилериң (морфинтетрагидроканнабинолларың ве ш.м.) нәчерәк бардыгы билен хем кесгитленилйәр. Өз гезегинде бу бирлешмелериң өсүмлик материалларындакы дүзүми генетик аламатлара, өсүмликлериң географик тайдан гелип чыкышына ве олары ишләп гечмегиң усулларына баглылыкда онларча ве йүзлерче гезек үйтгейәр.

4. Шу Санавда Түркменистаның тәзе Җенаят кодексиниң ве Түркменистаның Административ хукук тертибиниң бозулмалары хакындакы кодексиниң талапларына лайыклыкда неше серишделери хем-де психотроп маддалар үчин улы болмадык, улы ве айратын улы мөчберлер гетирилди.

МАЗМУНЫ

Умумы бөлек

1. Түркменистаның җенаят кануньчылыгы 3
2. Җенаят кануньчылыгының везипелери 5
3. Җенаят канунының гүйжүниң ызына херекет этмеги 6
4. Җенаят диен дүшүнже 9
5. Җенаятларың категориялары 11
6. Җенаята тайярлык гөрмек 13
7. Җенаятың гайталанмагы 15
8. Җенаятларың рецидиви 16
9. Билкастдан эдилен җенаят 18
10. Сересапсызлык боюнча эдилен җенаят 20
11. Гүнәсиз зыян етирмек (төтәнлик) 22
12. Юридик ве хакыкы ялңышлык 23
13. Шәриклериң гөрнүшлери 25
14. Ерине етириҗиниң кададан чыкмагы 28
15. Зерур гораныш 29
16. Физики ве психики тайдаң меҗбур этмек 31
17. Эсасландырылан төвекгелчилик 32
18. Буйругы ерине етирмек 33
19. Белли бир везипеде ишлемек я-да белли бир иш билен мешгулланмак хукугындан махрум этмек 35
20. Эдилен җенаят үчин гөз өңүнде тутулан җезадан хас еңилирәгини беллемек 37
21. Гутарылмадык җенаят үчин җезаның белленилмеги 38
22. Рецидив махалында җезаның белленилмеги 39
23. Җенаятларың җеми боюнча җезаның белленилмеги 42
24. Хөкүмлериң җеми боюнча җезаның белленилмеги 43
25. Җезаларың гошулан махалында шоларың мөхлетлерини кесгитлемегиң тертиби 45
26. Җеза мөхлетиниң хасапланмагы ве җезаларың хасаба алынмагы 46
27. Азатлыкдан махрум эдилип суд эдиленлере дүзедиш эдараларының гөрнүшиниң белленилмеги 48
28. Шертлейин суд этмек 50
29. Шертлейин суд эдилмеги ятырмак я-да сынаг мөхлетини узалтмак 52

30.Җенаятдан мейлетин боюн гачырмагы билен багланышыклылыкда җенаят җогапкәрчилигинден бошадылмагы 54
31.Чынлакай өкүнмеги мынасыбетли җенаят җогапкәрчиликден бошадылмагы 56
32.Эҗир чекен билен ярашмагы мынасыбетли җенаят җогапкәрчилигинден бошадылмагы 56
33.Җезадан шертлейин - мөхлетинден өң бошатмак 57
34.Гөврели аялларың ве кичи яшлы чагалары болан аялларың җезасыны чекмегини ыза сүйшүрмек 61
35.Амнистия ве гүнә гечмек 62
36.Суд эдиленлик айбы 64

Айратын бөлек

37.Билкастдан адам өлдүрмек 66
38.Газапланма ягдайда адам өлдүрмек 90
39.Серpredicate сапсызлык билен адам өлдүрмек 94
40.Өз-өзүңи өлдүрмәге майыл этмек ве өз-өзүңи өлдүрмәге межбур этмек 96
41.Саглыга билкастдан агыр шикес етирмек 98
42.Саглыга билкастдан орта агырлыкдакы шикес етирмек 104
43.Газапланма ягдайында саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирмек 108
44.Зерур гораныш чәклеринден чыкмак билен я-да җенаят эден адам тутуланда саглыга билкастдан агыр я-да ортача агыр шикес етирилмеги 110
45.Саглыга билкастдан еңил шикес етирилмеги 111
46.Урмак 113
47.Пара алмак 115
48.Огурлык 124
49.Кеззапчылык 133
50.Ынанылан эмләги эелемеги я-да харч эдилмеги 140
51.Таланчылык 153
52.Гаракчылык 161
53.Наркотики серишделериниң я-да психотропия маддаларының сатмак максады билен бикануң тайярланмагы, гайтадан ишленилмеги, эдинилмеги, сакланылмагы, дашалмагы, иберилмеги 167
54.Неше серишделериң ве психотроп маддаларының санавы 178

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 057030022